

REFERENDUM U CRNOJ GORI 2006

Izdavač
Centar za monitoring CEMI

Za izdavača
Zlatko Vujović

Pokrovitelji
Norveška narodna pomoć
Fondacija Instituta za otvoreno društvo
Ambasada Švajcarske
Ambasada Finske

Prevodilac
Jelena Čolaković

Lektura i korektura
Marija Živković
Jelena Šušanj

Dizajn
Studio Mouse

Tiraž
500

Podgorica, 2006.

Mišljenja, zaključci i preporuke objavljeni u ovom izvještaju su CEMI-jevi i ne predstavljaju stavove donatora.

Referendum u Crnoj Gori 2006. godine

Ova inicijativa je sprovedena uz podršku Fondacije Instituta za otvoreno društvo / Predstavništvo Crne Gore, Norveške narodne pomoći, Ambasade Švajcarske i Ambasade Finske.

Sadržaj:

Predgovor	7
Crna Gora – nova nezavisna država na Balkanu <i>Prof. dr Srđan Darmanović</i>	9
Pravni okvir održavanje Referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore <i>Prof. dr Veselin Pavićević, Olivera Komar</i>	21
Pitanje nezavisnosti i etničkog identiteta u Crnoj Gori <i>Kubo Keiichi</i>	33
Izyještavanje medija u toku referendumske kampanje u Crnoj Gori <i>Dr Miloš Bešić, Olivera Komar, Pavle Gegaj</i>	49
Finansiranje referendumske kampanje <i>Zlatko Vujović</i>	83
Građansko nadgledanje referendumskog procesa	91
Konačni izvještaj o praćenju referendumskog procesa Centra za monitoring CEMI	105

Prilozi:

Konačni rezultati Referenduma u Crnoj Gori	113
Zakon o referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore	185
Mišljenje Venecijanske komisije o usklađenosti pozitivnog crnogorskog zakonodavstva koje se tiče organizacije referenduma sa primjenjivim međunarodnim standardima	203
Profil organizacije	225

PREDGOVOR

Publikacija "Referendum u Crnoj Gori, 2006" nastala je kao jedan od rezultata projekta „Građansko nadgledanje Referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore“ koji je sproveo Centar za monitoring CEMI. Drugi, mnogo važniji rezultat jeste da su građani kroz ovaj projekat zaista dobili mogućnost da posmatraju i nadziru svaki korak referendumskog procesa obezbjeđujući time jedan od najznačajnijih izvora legitimite konačne odluke.

Publikacija je pripremljena sa ciljem da se objedini sva relevantna građa i informacije u vezi sa Referendumom kako bi se ponudila čitaocu i istraživaču koji će se u budućnosti baviti ovom temom. Autori određenih segmenata su relevantna imena u tretiranim oblastima. Radi cjelovitosti građe, u vidu priloga dodati su konačni rezultati Referenduma, konačni CEMI-jev izvještaj koji sadrži finalne zaključke o nadgledanju referendumske procedure koji su proističu iz četiri prethodna sedmična izvještaja dugoročnih posmatrača i izvještaja koji su sačinili posmatrači na glasačkim mjestima tokom referendumskog dana a koji je predstavljen na konačnoj konferenciji za novinare, Zakon o referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore i Mišljenje Venecijanske komisije o usklađenosti pozitivnog crnogorskog zakonodavstva koje se tiče organizacije referenduma sa primjenjivim međunarodnim standardima.

Referendum u Crnoj Gori je bio važan ispit za sve – za institucije, za partije, za nevladine organizacije i svakog pojedinca u Crnoj Gori - da li je crnogorsko društvo spremno da jedan od najtežih i najznačajnijih pitanja, pitanja koje ga polovi i cijepa po sredini razriješi na miran način i nastavi da funkcioniše? Društvo je test kao cjelina položilo, kažu oni koji su proces posmatrali sa strane...

I CEMI se, kao organizacija, našao pred veoma teškim ispitom, vjerovatno najtežim od početka svog rada. Trebalo je izvući maksimum iz organizacije i svakog pojedinca u njoj, izdržati pritiske, donijeti teške odluke i preuzeti odgovornost... Zato prvi dio ove publikacije govori upravo o tome – kako je zaista nadgledan Referendum...

Taj prvi dio posvećen je svim pojedincima u organizaciji o čijem radu će posebno biti riječi, a ovo je mjesto da se zahvalimo i drugima koji su bili veoma važni za uspjeh ovog projekta. CEMI se u tom smislu zahvaljuje partnerima na projektu - organizaciji Centar za slobodne izbore i demokratiju CeSID iz Srbije. Takođe, zahvaljujemo se Telekomunikacionom centru Podgorica - TELEKOM Crne Gore bez čije pomoći centar za obradu podataka ne bi mogao da radi tako brzo i efikasno.

Projektne aktivnosti, uključujući pripremu i štampu ove publikacije, podržali su Norveška narodna pomoć NPA, Fondacija Instituta za otvoreno društvo FOSI – kancelarija u Crnoj Gori, Ambasada Švajcarske i Ambasada Finske, kojima se zahvaljujemo na pomoći i saradnji. Međutim, CEMI posebno želi da se zahvali pojedincima koji su radeći sa nama u ime donatorskih organizacija bili istinska podrška i prijatelji – Milici Krstanović i Ivani Kahrmann iz Norveške narodne pomoći i Sanji Elezović iz Fondacije Instituta za otvoreno društvo.

U okviru projekta kao CEMI-jevi posmatrači, referendumski proces je u raznim segmentima posmatralo preko 1.300 građana iz svih dijelova Crne Gore. Upravo su oni svojom predanošću, tačnošću, brzinom, odgovornošću omogućili da se rezultati objave iste večeri i time otklone sve nedoumice, spriječeći širenje netačnih informacija i čak mogući sukobi koji su iz toga mogli proistечi. Zahvaljujući isključivo njihovoj posvećenosti Crna Gora je 21. maja otišla na spavanje mirno i znajući šta donosi sjutra.

Projektni tim

CRNA GORA – NOVA NEZAVISNA DRŽAVA NA BALKANU

Prof. dr Srđan Darmanović

ISTORIJSKI BACKGROUND: STATUS DRŽAVE – „VJEĆNO” PITANJE CRNE GORE U XX VIJEKU

Kada se 1991. godine raspala bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) i otpočela era ratnih sukoba na njenom nekadašnjem prostoru, Crna Gora, najmanja od svih jugoslovenskih republika,¹ bila je i jedina od njih koja je odlučila da ne optira za državnu samostalnost, već da ostane u zajedničkoj državi sa Srbijom. Dilema koja se pred Crnom Gorom postavila na kraju života jugoslovenske države bila je ista ona koja je stajala i na njenom početku, 70 godina ranije, kada je iz pepela Prvog svjetskog rata nastala Kraljevina Jugoslavija. Iako od prvog dana rata na strani sila Antante, Crna Gora je tada, 1918. godine, nakon završetka rata, uz saglasnost Britanije i Francuske, likvidirana kao država i anektirana od strane svog ratnog saveznika – Srbije.² Time je Crna Gora nakon viševjekovnog trajanja kao nezavisna država,³ postala dio nove unitarne jugoslovenske države bez ikakvih obilježja svoga identiteta.

¹ U Republici Crnoj Gori danas živi nešto manje od 700.000, dok glavni grad Podgorica ima nešto ispod 200.000 žitelja. Iako pretežno planinska teritorija, Crna Gora ima i nešto više od 100 kilometara obale na Jadranskom moru, pa se time može smatrati i mediteranskom zemljom. Iako ubjedljivo najmanja po veličini svoje teritorije i po broju stanovnika, Crna Gora je u jugoslovenskoj federaciji koju je stvorio maršal Tito (SFRJ) imala potpuno ravnopravan status sa ostalih pet republika. Ovakav status zadobila je najviše zahvaljujući svojoj jedinstvenoj istoriji, odnosno okolnosti da je u vrijeme petovjekovne otomanske vladavine na Balkanu, Crna Gora bila jedina slobodna, nikada osvojena država, sa svojom autohtonom nasljednom vladarskom dinastijom Petrović-Njegoš.

² Aneksija je izvršena nakon što su unutrašnje pristalice bezuslovnog ujedinjenja, uz pomoć srpskih trupa na teritoriji Crne Gore, organizovale detronizaciju posljednjeg crnogorskog kralja Nikole I Petrovića-Njegoša, koji se nakon kapitulacije pred austrijskim trupama 1916. g. nalazio u izgnanstvu. Akt o detronizaciji donijela je nelegitimna tzv. Velika narodna skupština, koja se sastala krajem novembra 1918. g. u Podgorici i koja je istovremeno donijela odluku o pripajanju Crne Gore Kraljevini Srbiji i zatim ulasku u novostvorenu državu Jugoslaviju.

³ Vjekovna nezavisnost Crne Gore ogledala se u tome što je ona kroz stalnu borbu sa Turcima sačuvala svoju slobodu, dok su se sve okolne teritorije na Balkanu nalazile pod Otomanskom imperijom. Međunarodno priznanje Crne Gore je dobila 1878. g. na Berlinskom kongresu, gdje je priznata kao 27. samostalna država u svijetu u to vrijeme. Na Berlinskom kongresu je i Srbija priznata kao nezavisna država.

Podgorička „Velika narodna skupština“ iz 1918. godine, koja je donijela odluku o prisajedinjenju, postala je od tada jedna od glavnih istorijskih trauma Crne Gore, a dilema – samostalna država ili dio ujedinjene (pan)srpske države – *problem dugog trajanja u crnogorskoj istoriji*. Sa svakim novim velikim istorijskim lomom i bez obzira na to da li su se u središtu zbivanja nalazila druga pitanja, ovaj problem je uvijek izbjiao na površinu i zahtijevao da bude ponovo razmotren i eventualno redefinisan. Suprotstavljene političke snage u Crnoj Gori u raznim periodima i sekvencama istorije uvijek su bile suprotstavljene – najčešće veoma oštro – i oko ovoga ili čak prvenstveno oko ovoga pitanja.

U kontekstu Drugog svjetskog rata vojna i politička konfrontacija u Crnoj Gori, kao i u čitavoj Jugoslaviji, imala je prvenstveno ideoški predznak. Titovi partizani i komunistički pokret na jednoj, odnosno četnički pokret generala Mihajlovića na drugoj strani, predstavljali su oličenje dva buduća društvena uređenja Jugoslavije. Njih je razdvajao i jasni antifašistički i oslobodilački rat Titovih partizana, odnosno kolaboracija sa italijanskim okupatorom četničkog pokreta u Crnoj Gori. Ali, ova dva pokreta dramatično su se razlikovala i u onom već pomenutom problemu državnog statusa Crne Gore. Titov antifašistički pokret bio je *federalistički*, Mihajlovićev – *unitaristički*. Pobjeda ovoga prvoga u ratu značila je i obnovu crnogorske države, makar i u formi komunističke kvazi-federacije. Nakon gubitka svoga imena u kraljevini između dva rata, Crna Gora je u u Titovoj federalnoj Jugoslaviji postala ustavno potpuno ravnopravna sa ostalih pet republika.

Nova istorijska prekretnica – raspad Titove Jugoslavije početkom 90-ih godina sada već prošlog vijeka, ponovo je otvorio „vječnu“ dilemu Crne Gore. Kao i u svim drugim prekretnim istorijskim momentima, njene političke elite morale su da odluče da li će slijediti (pan)srpski nacionalistički pokret, koji je ovoga puta predvodio Slobodan Milošević, ili će, poput drugih jugoslovenskih republika, optirati za državnu nezavisnost. Političko vođstvo koje je 1989. godine preuzealo vlast u Republici upravo na talasu Miloševićevog populističkog pokreta odlučilo se, ne bez izvjesnog premišljanja i kolebanja, da ostane u dvočlanoj federaciji sa Srbijom i u okviru režima kojim je Milošević dominirao. Većina stanovništva podržala je ovakvu orijentaciju. Na referendumu koji je tim povodom organizovan 1. marta 1992. godine, kada je već otpočeo rat u bivšoj Jugoslaviji, 62% građana je odlučilo da izade na referendum i podrži ideju ostanka sa Srbijom, dok su pristalice proindependističke opozicije bojkotovale glasanje⁴ Tom odlukom Crna Gora ne samo što je ostala u novoj Miloševićevoj Jugoslaviji (SRJ) već je zbog savezništva sa njegovom ratnom politikom, odmah nakon stvaranja nove države, zajedno sa Srbijom potpala pod sankcije UN. Bio je to jedinstven primjer kada su većinski dio političke elite i većinski dio stanovništva koji ju je slijedio, odlučili da ostanu u državi koja je samim svojim nastankom došla pod udar međunarodne zajednice. Dio te iste elite okrenuće se nekoliko godina kasnije protiv Miloševićeve politike, što će ga postepeno, ali nužno, voditi ka independizmu. Ovaj preokret u politici vladajuće postkomunističke elite,

⁴ Vidi: Veselin Pavićević, *Izbori i izborni sistemi u Crnoj Gori 1990-1996*, CID, Podgorica 1997.

koji je otpočeo 1997. godine, dovešće postepeno, i uz mnogo političkog manevrisanja, do referendumu 21. maja 2006. i do obnove crnogorske državne nezavisnosti, 88 godina nakon njenoga ukidanja.

Tako se crnogorsko državno pitanje u XX vijeku kretalo kao *klatno* koje se njije čas u jednu čas u drugu stranu. Od nestanka države 1918. godine do njene obnove u okviru komunističke federacije 1945. godine; od ponovnog podređivanja srpskom nacionalizmu u eri raspada Jugoslavije 1990-92. godine do nezavisnosti, najprije kroz labavu (kon)federaciju sa Srbijom 2002-2005. godine, a zatim kroz složeni referendumski proces pod supervizijom EU 2005-2006. godine

POLITIČKI BACKGROUND: TRANZICIJA U SJENCI DRŽAVNOG PITANJA

Za Crnu Goru se može kazati da je u protekloj deceniji imala *dvije tranzicije*.⁵ Jednu kojom je ukinut jednopartijski i uveden višepartijski sistem, ali i uspostavljena *nova vrsta dominacije* koja nije imala demokratska obilježja (1990-996). I drugu, kojom je ova vrsta dominacije nestala i uspostavljen sistem *izborne demokratije*. I jedna i druga tranzicija odvijale su se u sjenci "vječnog" *državnog pitanja*. Za vrijeme prve tranzicije, 1. marta 1992. održan je prvi postkomunistički referendum o nezavisnosti.

Prva tranzicija otpočela je kada je, na talasu Miloševićeve populističke „antibirokratske revolucije”, stara komunistička rukovodeća garnitura u Crnoj Gori svrgнутa prevratom od 10-11. januara 1989. godine Prevrat je imao karakter masovnih demonstracija u glavnom gradu Podgorici, gdje se nekoliko desetina hiljada ljudi iz svih krajeva Crne Gore okupilo sa zahtjevom da se ukloni državno i partijsko rukovodstvo. Ovi događaji zbili su se *prije pada Berlinskog zida* u istočnoj Evropi, ali su po svojoj suštini imali izvjesne sličnosti sa rumunskom situacijom iz decembra iste godine, s tim što u Crnoj Gori *nije bilo nasilja*. Sličnost sa rumunskom situacijom, mnogo prije i više nego sa sličnim događajima u Čehoslovačkoj ili Istočnoj Njemačkoj, leži u tome što se radilo o obračunu *unutar komunističke elite*, koji je, što organizovano što spontano, orkestriran sa narodnom pobunom. Da se u sociološkom smislu radilo o obračunu unutar elite, govori podatak da su svi lideri protestnog pokreta bili članovi ili funkcioneri Saveza komunista Crne Gore i Jugoslavije ili tzv. društveno-političkih organizacija (omladinske, „frontovske”, sindikalne i sl.) koje su u osnovi bile pod kontrolom Komunističke partije, tj. da nova elita, koja je preuzela kontrolu, *nije dolazila iz antisistemskog kruga*. Takođe, nakon

⁵ Na situacije u kojima se proces odugovlači i dijeli na „prvu” i „drugu” tranziciju, ukazao je na primjerima nekih latino-američkih zemalja Guillermo O’Donnel u svom ilustrativnom članku “Delegative Democracy”, *Journal of Democracy, January 1994*.

uspjeha prevrata *nije stvorena nova politička stranka*, već su lideri januarskog pokreta jednostavno preuzezeli glavne funkcije unutar Saveza komunista Crne Gore.

I glavni zahtjevi pobune svjedočili su o tome da pokret u biti nije bio antisistemski. Oni nijesu bili upereni protiv komunističkog režima, niti usmjereni na uvođenje demokratskog poretka. Kao što je u Rumuniji bijes bio usmjerena na Čaušeskuovu ličnost i diktaturu, tako se i u Crnoj Gori tražio *odlazak konkretnе rukovodeće komunističke garniture*, ali ne i sistema. No, iako se odvijao unutar Miloševićeve populističke kampanje i bio uglavnominiciran i organizovan od strane promiloševićevih snaga u Crnoj Gori, protestni pokret je imao u sebi izvjesnu heterogenost, što se odrazilo i na karakter kasnije rukovodeće elite, pa novouspostavljeni postkomunistički režim u Crnoj Gori nije imao miloševićevsku oštrinu.

Ipak, kao što se na primjeru Rumunije može uočiti, vlast koja nastaje sa legitimitetom „revolucije“ (prevrata, pobune) nije primorana da pregovara sa opozicijom, niti da traži izlaz u sporazumnoj tranziciji.⁶ U Crnoj Gori prva postkomunistička vlada postepeno je prihvatala retoriku tranzicije – demokratija, višepartijski sistem, ljudska prava i slobode i sl. – ali se tranzicija sprovodila mnogo više u ime januarske revolucije, nego u ime demokratije. Zato je, slično kao i u Miloševićevoj Srbiji i ne malo pod njenim uticajem, u Crnoj Gori poslije januarskog prevrata stvoren *hibridni režim*, koji takođe *nije bio demokratski*, odnosno u kojem su *autoritarni elementi pretezali nad demokratskim*.

Dodatnu otežavajuću okolnost za takav režim predstavljalo je njegovo političko savezništvo sa Miloševićevim režimom i posljedice toga savezništva – involviranost u ratove na teritoriji bivše Jugoslavije i međunarodna ekomska izolacija. To je bio i jedan od razloga što je za vrijeme prve tranzicije, 1. marta 1992. održan prvi postkomunistički referendum o nezavisnosti, zapravo *referendum protiv nezavisnosti Crne Gore*. Budući Miloševićev saveznik, vladajuća stranka organizovala je referendum koji bi, suprotno odluci ostalih bivših jugoslovenskih republika, potvrdio vjernost Crne Gore državnom jedinstvu sa Srbijom. Zaista, uprkos bojkotu independentističkih stranaka, na referendum je izašlo oko 66% glasača i ogromnom, više nego 90-procentnom većinom izglasalo ulazak Crne Gore u novu dvočlanu srpsko-crnogorsku federaciju, nazvanu „Savezna Republika Jugoslavija“ (SRJ).

Iako je referendum iz 1992. bio cijena savezništva sa Miloševićevim režimom, vladajuća crnogorska postkomunistička elita naslijedila je istorijsku činjenicu o viševjekovnoj državnosti Crne Gore i pomenutu istorijsku traumu iz 1918. godine. Zato je nastojala da, s jedne strane, ipak ne padne ispod *istorijskog minimuma*, kakav je u nacionalnoj svijesti bila trauma iz 1918. godine („Podgorička skupština“ i potpuno podređivanje Srbiji), a sa druge, da zadrži što veći stepen autonomije i autonomne kontrole nad političkim procesima u Crnoj Gori, kao nasljeđe posljednjeg Titovog federalnog ustava iz 1974. godine.⁷

⁶ O ovome vidi odličan članak: Katherine Verdery and Gail Kligman, *Romania after Ceausescu: Post-Communist Communism?* u: Ivo Banac, ed. *Eastern Europe in Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1992.

⁷ U ustav nove Miloševićeve dvočlane federacije – Savezne Republike Jugoslavije iz 1992. g.

Uprkos tome, u periodu 1990-97. godine ideja državne nezavisnosti Crne Gore bila je u društvu *ubjedljivo manjinska*. Zastupale su je uglavnom antiratne opozicione stranke, jedan broj nezavisnih medija i nevladinih organizacija i intelektualaca i, što je posebno značajno, sve manjine u Crnoj Gori (Albanci, Muslimani-Bošnjaci, Hrvati, itd.). Na drugoj strani, zahvaljujući „federalističkoj” politici vladajuće stranke i probuđenom srpskom nacionalizmu u Crnoj Gori, društvom je dominirala ideja zajedničke države sa Srbijom i skraćene „Jugoslavije”.

U drugu, novu tranziciju crnogorski postkomunistički režim ušao je neočekivano, *rascjepom unutar nazužeg vladajućeg kruga*. Paradoks je bio u tome što je rascjep uslijedio svega nekoliko mjeseci poslije ubjedljive pobjede na parlamentarnim izborima novembra 1996. godine Najšira javnost, kao i opozicija, bili su potpuno zatečeni iznenadnim sukobom koji se otvorio u okviru vladajuće stranke – Demokratske partije socijalista (DPS). Sukob je po formi imao tipičan postkomunistički karakter – predsjednik (M. Bulatović) protiv premijera (M. Đukanović). Jedna grana izvršne vlasti protiv druge. Kao i u mnogim sličnim slučajevima, institucionalna forma sukoba bila je više slučajna, dok je njegova suština bila drugačije prirode.

Vladajuća DPS nije bila partija sa harizmatskim liderom, njome se upravljalo na *oligarhijski način*, pri čemu je vladajući krug, spontano ili na neki drugi način, vršio podjelu moći i „plijena” nastalog na osnovu monopolskog posjedovanja državne vlasti. Aristotel, koji je u *Nikomahovoj etici* oligarhijsku upravu nazvao „vladavinom nekolicine”, utvrdio je istovremeno da je ovaj tip vladavine jedan od najranjivijih, jer obično završava *borbom među oligarsima*. Oligarhijski sukobi interesa unutar jedne vladajuće strukture, kada se razbuktaju do nepomirljivih razmjera, obično rezultiraju i ličnim sukobima suprotstavljenih lidera, što je u konkretnom slučaju bilo jako izraženo i simbolično se pretvorilo u sukob Bulatović - Đukanović. U osnovi, bio je to *sukob Milošević - Đukanović*, koju je ovaj prvi vodio preko svog najodanijeg lojaliste u Crnoj Gori, njenog tadašnjeg predsjednika – Momira Bulatovića.

I u ovom sukobu ponovo se, kao jedan od njegovih lajt-motiva, pojavilo ono „vječno” političko pitanje u Crnoj Gori – pitanje njenog državnog položaja. Oligarhijski sukob pretvorio se tako u *kapitalni koncepcijski sukob*. Miloševićev glavni saveznik, tadašnji predsjednik Republike Momir Bulatović zastupao je ideju o ostanku Crne Gore u Jugoslaviji „bez alternative”, dok je premijer Milo Đukanović insistirao na tome da je Jugoslavija dobar okvir za Crnu Goru „samo ako je demokratska”, drugim riječima, ako nije pod režimom Miloševićeva, koga je nazvao „prevaziđenim političarem”. Sukob je doveo do rascjepa hegemonie vladajuće stranke i u političkom životu Crne Gore nastale su dvije nove/stare partije – jedna *antimiloševičevska*, pod vođstvom tadašnjeg premijera Mila Đukanovića (zadržala naziv DPS) i druga *promiloševičevska* pod vođstvom tadašnjeg predsjednika Republike M. Bulatovića

unesena su neka konfederalna rješenja koja su netipična za situaciju u kojoj bi jedna elita bila *potpuno* podređena drugoj. Neki neposredni akteri stvaranja toga ustava ili upućeni u proces njegovog nastanka više puta su isticali da su konfederalna rješenja iz Ustava SRJ bila „cena ulaska Crne Gore u SRJ”. – Vidi: Slobodan Vučetić, intervju, *Nedeljna Naša Borba*, Beograd, 1-2. april 1995.

(nazvala se Socijalistička narodna partija – SNP). Ove dvije partie predvodile su i dva politička bloka u pogledu državnog pitanja. Vladajuća *antimiloševičeva* DPS i njen sve više harizmatični i prozapadno orijentisani lider Milo Đukanović bili su, u isto vrijeme, i predvodnici prodemokratske *independističke* koalicije – za nezavisnu Crnu Goru, dok je opoziciona i *promiloševičeva* SNP predvodila *unionističku* koaliciju – za opstanak zajedničke države sa Srbijom.

Vladajuća independistička koalicija vodila je ogorčenu borbu za opstanak u vrijeme dok je Milošević još bio na vlasti u Beogradu i uspjela da dobije kritične predsjedničke izbore 1997. godine, pa zatim i još važnije parlamentarne izbore 1998. godine. U vrijeme NATO vazdušne kampanje protiv SRJ 1999. godine crnogorska vlada je uspjela da se održi kao principijelni protivnik režima u Beogradu i faktički saveznik NATO-a i da dočeka Miloševićev pad oktobra 2000.

U ovom periodu 1997-2000. dolazi do političkog savezništva „nove“ i inovirane Đukanovićeve DPS i proindependističke opozicije. Ideja državne nezavisnosti postaje postepeno većinska upravo tada. Do preloma dolazi nakon intervencije NATO-a 1999. i od tada, pa sve do referendumu 2006. sva istraživanja javnog mnjenja, i rezultati opštih izbora, potvrđivali su da opcija za državnu nezavisnost ima ne tako ubjedljivu, ali *stabilnu većinu* u društvu.⁸

POSTMILOŠEVČEVSKI PERIOD

Crna Gora se od Miloševićevog režima, pored ostalog, branila i kontinuiranim povećanjem svoje suverenosti, prenošenjem jedne po jedne funkcije sa federalnog na republički nivo. Jedna od mjera sa najdalekosežnijim posljedicama bila je ukidanje jugoslovenskog dinara i uvođenje njemačke marke kao zvaničnog sredstva plaćanja u Crnoj u novembru 1999. godine, što je automatski značilo i prelazak na euro početkom 2002. godine Crna Gora je u svoje ruke preuzeila i carinski sistem i režim spoljne trgovine i, osim formalno zajedničke armije i civilne kontrole leta, malo je šta ostalo u federalnoj nadležnosti.

Dolazak demokratske vlade na vlast u Beogradu nije značio da će ova pitanja nestati sa dnevnog reda. Državno pitanje za Crnu Goru nije bilo tek konjunkturna stvar povezana sa odbranom od Miloševićevog režima. Taj je režim, doduše, učinio da za svega nekoliko godina, od dominantno federalnog raspoloženja javnog mnjenja sredinom 90-ih, independistička opcija stekne izvjesnu prevagu u periodu 1999-2001. godine Međutim, suštinsko i strukturalno pitanje – da li sedamnaest puta

⁸ Naš Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) vršio je od 1999. do sada, kontinuirana kvartalna istraživanja javnog mnjenja o ovome i drugim pitanjima i postepeno, ali sigurno pomjeranje raspoloženja javnosti u pravcu independističke opcije moglo se jasno zapažati tokom vremena. Trendovi se mogu naći u CEDEM-ovim brošurama pod nazivom *Javno mnjenje Crne Gore u 2000.* i *Javno mnjenje Crne Gore u 2001.*, kao i na našem sajtu www.cedem.cg.yu.

manja Crna Gora može biti ravnopravan član u dvočlanoj federaciji sa sedamnaest puta većom Srbijom, problem je koji nije nestao sa Miloševićem i koji automatski ne rješava ni postojanje dvije demokratske vlade u Beogradu i Podgorici.

Crnogorska vlada je nakon zbacivanja Miloševića sa vlasti pokušala da ovaj problem riješi ponudom za sporazumno disoluciju SR Jugoslavije, po češkoslovačkom modelu, s tim što bi dvije nove države – Crna Gora i Srbija, kao nezavisne i međunarodno priznate, sklopile jedan međudržavni savez koji bi po svojim nadležnostima podsjećao na Zajednicu Nezavisnih Država stvorenu nakon raspada SSSR-a ili na EU. Predlog je primljen sa izvjesnim iznenađenjem i negodovanjem od strane glavnih partnera i protektora Crne Gore u miloševičevskom periodu – SAD i EU, a nije naišao na podršku ni u Beogradu, kome je i bio upućen. Nakon ovog predloga Crna Gora se od nekadašnjeg saveznika u regionu počela doživljavati kao izvjesni troublemaker, jer posebno EU, a u određenoj mjeri i SAD, nijesu željeli promjenu statusa quo nastalog nakon intervencije NATO-a i usvajanja Rezolucije UN 1244, kojom je faktički uspostavljen međunarodni protektorat na Kosovu. U tom kontekstu, eventualna nezavisnost Crne Gore viđena je u očima vodećih zapadnih zemalja kao novi i nepredviđeni problem koji je, po mogućnosti, trebalo preduprijediti. Time se stiglo do snažne inicijative EU za preuređenje odnosa između Crne Gore i Srbije na sasvim novim osnovama, ali tako da nova zajednica ima jedan međunarodni subjektivitet. Nakon izvjesnog pritiska na Crnu Goru koji je imao različite forme,⁹ EU je uspjela da obezbijedi potpisivanje Beogradskog sporazuma 24. marta 2002. godine o novoj Zajednici Srbije i Crne Gore kao savezu dvije polunezavisne države. Može se reći da je EU ovom inicijativom vjerovatno sprječila izglasavanje crnogorske nezavisnosti još 2001. ili 2002. godine, ali je za uzvrat prihvatala da se trajanje novoformirane Državne Zajednice Srbija i Crna Gora (SCG) potencijalno vremenski ograniči na period od tri godine, kada će bilo koja država članica moći da raspisi referendum o nezavisnosti. Ova klauzula o privremenosti SCG poslužiće kao glavni pravni osnov za raspisivanje referendumu 2006. godine

Stoga se za postmiloševičevski period 2000-2005. godine može reći da je period *blokirane većine* u korist državne nezavisnosti, jer je ta većina morala da prihvati regionalne interese EU i odloži realizaciju svoje kapitalne ideje. Godina 2006. donijeće otklanjanje ustavne (istek predviđenog roka) i političke (protivljenje EU) blokade raspisivanju referendumu o nezavisnosti i najzad realizaciju ideje koja je od ubjedljivo manjinske 1990. godine postala pobjednička 16 godina kasnije.

⁹ O ovome vidi više u našem radu: Srđan Darmanović, *Montenegro and the International Community – from client to "Troublemaker"*, u: Milica Delević-Đilas (ed.) (*Un)Even Partners – Political Conditionality in Relations with the Balkan Countries*, Balkan Yearbook of Human Rights 2001, Balkan Human Rights Network, Belgrade 2001, str. 29-42.

NEOBIĆNI PRAVNI OKVIR – ULOGA EU

Državna Zajednica Srbija i Crna Gora, kojom je zamijenjena Miloševićeva SRJ, zapravo je djelo EU, odnosno njenog visokog komesara za spoljnu politiku i bezbjednost Havigera Solane. Naravno, za ovu ideju on je morao pridobiti domaće političare, što je nerijetko imalo formu jakoga pritiska, naročito na crnogorske lidere, tako da je SCG zbog ovakve uloge predstavnika EU često u šali nazivana „Solanija”. Tokom tri godine njenoga trajanja (2003-2006) EU i sam Solana otvoreno su izražavali preferencije za opstanak SCG i isticali da je to brži put ka evropskim integracijama i za Srbiju i za Crnu Goru. Međutim, kako je crnogorska vladajuća koalicija iskazala asolutnu odlučnost da iskoristi ustavnu klausulu o referendumu nakon tri godine, EU se nije mogla protiviti rješenju kome je, tokom utvrđivanja Beogradskog sporazuma, i sama doprinijela, te se aktivno uključila u traženje zakonskog modela po kojem bi referendum u Crnoj Gori bio prihvatljiv i za independistički i za prosrpski, unionistički blok. Ulogu u ovom procesu imala je najprije Venecijanska komisija,¹⁰ koja je dala preporuku da bi u cilju što veće legitimnosti ishoda glasanja o takо važnom pitanju veoma poželjan bio izvjestan nivo kvalifikovane većine za odluku o nezavisnosti, kao i da bi najbolje bilo da se o tome dogovore dvije strane u samoj Crnoj Gori.¹¹

Ovakva preporuka Venecijanske komisije otvorila je put posredovanju EU između dva suprotstavljenja politička bloka u Crnoj Gori, jer je bilo jasno da se oni o uslovima za održavanje referendumu, a pogotovo o ključnom pitanju *većine* potrebne za izglasavanje nezavisnosti, teško mogu dogоворити bez evropskog učešća. Evropski posrednik, odnosno lični izaslanik visokog komesara Havigera Solane, slovački diplomata Miroslav Lajčák,¹² odigraće jednu od ključnih uloga u utvrđivanju potrebne većine, dok će njegov zemljak, takođe diplomata, František Lipka,¹³ biti imenovan za predsjednika Republičke referendumske komisije (RRK) u ime EU i takođe imati veoma važnu ulogu u referendumskom procesu.

Poslije prilično napornog pregovaračkog procesa, uloga EU se od posredovanja sve više pretvarala u nametanje izbornog modela, pa je evropski posrednik, uz podršku Solanih kabinetova i uz saglasnost evropske dvadesetpetorice, kao „uzmi ili ostavi” ponudio veoma neobičan izborni model, do tada nikad primijenjen igdje u svijetu. Većina neophodna za izglasavanje nezavisnosti utvrđena je na 55% *od onih koji izazuđu da glasaju*, što je zapravo značilo da independisti moraju da pobijede sa najmanje 10% razlike da bi zemlja izborila nezavisnost. Iako je, sportskim rječnikom

¹⁰ Komisija za demokratiju putem prava, poznata kao Venecijanska komisija, predstavlja ekspertsko tijelo Savjeta Evrope.

¹¹ Venecijanska komisija je preporuke o referendumu u Crnoj Gori utvrdila na svojoj sjednici od 16-17. decembra 2005. g.

¹² Miroslav Lajčák je bivši ambasador Slovačke u Srbiji i Crnoj Gori.

¹³ František Lipka, profesor slavistike i pjesnik, takođe je bivši ambasador u Beogradu, najprije Čehoslovačke u SFRJ, a zatim Slovačke u SRJ.

govoreći, ovo značilo hendikep-meč, utakmicu sa 10% „fore”, independistički blok je, suočen sa snažnim evropskim pritiskom,¹⁴ odlučio da prihvati ovakav uslov, što je učinio i blok unionista, sa uvjerenjem da većina od 55% ipak nije dostižna, a i ne želeći da odbaci evropski predlogodine

Danas, nakon što znamo rezultat referenduma, možemo govoriti o istorijskoj ulozi EU, o tome da je ona modelom 55% obezbijedila visoki legitimitet referendumskog rezultata i učinila da se izbjegne eventualni bojkot unionista i da oba bloka mobilišu sve snage radi učešća na referendumu. Model 55% je, međutim, bio ogroman rizik. Da su independisti osvojili većinu veću npr. od 54%, ali ipak nešto manju od potrebnih 55%, tzv. *siva zona*, u kojoj bismo imali *porazenog pobjednika*, ali i faktički delegitimisanu zajednicu Srbija i Crna Gora, predstavljala bi teško rješiv problem kako za dvije države, tako i za EU. Zato je teško vjerovati da će EU još negdje pribjeći sličnom rješenju, koje je ovoga puta sâm referendumski rezultat opravdao.

SUPROTSTAVLJENI POLITIČKI BLOKOVI: „KO JE KO?”

Kao što je to u situacijama plebiscita uobičajeno, formiraju se ili u zajednici koja odlučuje već postoje dva suprotstavljeni politički bloka – jedan koji vodi kampanju za „da” (u našem slučaju independisti) i drugi, koji vodi kampanju za „ne” (u našem slučaju prosrpski blok, unionisti). U Crnoj Gori dvije strane ne dijeli samo različito viđenje državnog statusa zemlje. Na referendumu se *nijesu borila dva modernizacijska bloka* od kojih su jedni independisti, a drugi federalisti. Dva bloka bila su i ostaju podijeljena na mnogim fundamentalnim vrijednostima i pitanjima. *Independistički blok* bio je sastavljen od multietničke koalicije (ubjedljiva većina Crnogoraca i sve nacionalne manjine), njega su predvodile partije koje su bile okosnica antimiloševičevske koalicije iz druge polovine 90-ih, vrijednosne orijenatacije biračkog tijela independista bliske su liberalno-demokratskim obrascima zapadnih društava.¹⁵ *Unionistički blok* predstavlja je uglavnom srpsku populaciju i manji dio Crnogoraca, činile su ga uglavom partije-saveznice Miloševićevog režima, oslanjao se u priličnoj mjeri na političku, a po svoj prilici i finansijsku podršku aktuelne srpske vlade ili njenih političkih saveznika, vrijednosne orientacije biračkog tijela ovoga bloka uglavnom korespondiraju sa autoritarnim obrascima

¹⁴ Predsjedavajući OEBS-a, belgijski ministar spoljnih poslova izjavljivao je npr. da OEBS vjerovatno neće posmatrati referendum u Crnoj Gori ukoliko ne budu prihvaćeni „evropski standardi”, što je, u konkretnoj situaciji, značilo: ukoliko ne bude prihvaćen model 55%.

¹⁵ Na nekim simboličkim pitanjima, kao što su npr. saradnja države sa Tribunalom za ratne zločine u Hagu, odnos prema ličnostima koje su obilježile raspad Jugoslavije (Slobodan Milošević npr.), odnos prema ključnim institucijama međunarodne zajednice (EU, NATO, itd.), etničke distance prema različitim nacijama, itd. vidi se jasna razlika u biračkom tijelu dva bloka. O ovome vidi istraživanja CEDEM-a od 2000. g. do danas, www.cedem.cg.yu.

postkomunističkih društava, sa naglašenom naklonošću prema idejama i stavovima Srpske pravoslavne crkve.

Imajući u vidu navedene razlike između dva bloka, referendum u Crnoj Gori nije bio samo glasanje o državnom statusu zemlje. On je ne manje predstavljaо i politički sudar dva pogleda na svijet, da ne kažemo i dva svijeta u istom društvu.

REZULTAT – NEZAVISNA DRŽAVA

Uprkos jasnim političkim razlikama i političkom animozitetu između suprotstavljenih blokova, izborna kampanja bila je iznenadujuće mirna, sa mnogo manje varnica nego na bilo kojim izborima održanim do sada i sa tek nešto malo energije u posljednjih nedjelju dana. Oba bloka vodila su javnu kampanju više kao nešto što se podrazumijeva, ali su glavnu bitku prenijeli na „teren”, na kampanju „od vrata do vrata”, nastojeći da u zemlji sa nevelikim elektoratom gotovo fizički stignu do svakog birača. Partijske mašinerije oba bloka bile su u punom pogonu, a sam rezultat referenduma govori da su i jedni i drugi bili prilično uspješni, s tim što je neko morao da pobijedi.

Nakon svega, u izbornoj noći kuglica crnogorskog ruleta zaustavila se na brojci 55,5%. Independistička koalicija uspjela je da preskoči famoznu klauzulu EU, a više od 3.000 posmatrača OEBS-a, Savjeta Evrope i domaćih i stranih nevladinih organizacija, svjedočili su da je rezultat postignut u atmosferi manje-više fer borbe, bez većih neregularnosti i u potpuno mirnoj atmosferi. Izlaznost na birališta od 86,5% glasača svjedočila je o ogromnom legitimitetu referenduma.

Koalicija unionista nije ostala na visini zadatka kada su objavljeni izborni rezultati. Umjesto da prihvati ishod jednoga procesa koji se nije mogao osporiti, unionistička koalicija je, uz prečutnu podršku vlade Srbije, počela da osporava regularnost rezultata, iako su svi njeni predstavnici potpisali zapisnike na biračkim mjestima bez ijedne primjedbe. Jasan izvještaj RRK o toku referendumskog procesa, nalaz OEBS-a, izjave EU, Savjeta Evrope, vlada SAD, Rusije, Kine i mnogih drugih zemalja o tome da sasvim prihvataju volju crnogorskog naroda izraženu u mirnoj i demokratskoj atmosferi, obesmisnila je stav unionističke koalicije, koji ipak govori da političke podjele u Crnoj Gori neće ni nakon referenduma biti tek prošlost. Na prvim parlamentarnim izborima u septembru ove godine vrlo vjerovatno je da će se isti protivnici sukobiti ovoga puta ne oko toga kakva i koja će biti država, nego ko će upravljati u nezavisnoj državi.

Bez obzira na to, mnogi strani posmatrači govorili su o „čudu” u Crnoj Gori, o referendumu koji je na Balkanu, nakon tragičnih iskustava iz 90-ih, protekao potpuno mirno. Rizik od sukoba zapravo nije ni postojao. Za razliku od 1990-ih, u Beogradu nije sjedio autoritarni lider spremam na rat sa okolnim republikama, crnogorski parlamentarni političari odavno su prestali da razmatraju nasilne opcije,

a i stanovništvo je već 15-ak godina bilo naviknuto na ideju da će jednom morati da glasa o državnom statusu i prihvati presudu koju samo doneše. Najzad, uloga EU je bila toliko naglašena, njeno prisustvo toliko dominatno, njeni legitimacioni mehanizmi referenduma opšte prihvaćeni, da je čak i razmišljanje o mogućem nasilju bilo van svakog konteksta.

ODNOSI SA SRBIJOM

Tri nedjelje po završetku referendumu, vlada Srbije je, nakon izvjesnog premišljanja, priznala Crnu Goru kao nezavisnu državu. Dvije vlade su već počele da rješavaju konkretna pitanja međusobnih odnosa i, bez obzira na to što se izvjesni problemi mogu pojaviti tamo gdje postoje konkurentski interesi, ne treba očekivati da će „diobni bilans“ proizvesti loše odnose dviju država. Crna Gora i Srbija će, najvjerovatnije, imati veoma dobre odnose u budućnosti, a neka vrsta neobjavljenih specijalnih veza ostaće kako između vlada, tako još više između ljudi. Saradnja na mnogim poljima (ekonomija, nauka, kultura, saobraćaj, personalne veze) bila je veoma razvijena u zajedničkoj državi i treba očekivati da će biti nastavljena, možda i sa manje komplikacija nego ranije.

Naravno, treba imati na umu da ideologija nacionalizma i dalje dominira u srpskoj politici i da političke snage nacionalističkog usmjerjenja čine većinu i u postmiloševičevskoj Srbiji. Pristup koji je npr. vlada premijera Košturnice imala prema crnogorskom referendumu¹⁶ i snažan uticaj koji u društvu ima veoma konzervativna Srpska pravoslavna crkva, o tome rječito govore. Ovakva konstelacija političkih snaga može doprinijeti da sadašnja ili neka buduća vlada sličnog usmjerjenja u Srbiji pokuša da se u Crnoj Gori oslanja na prilično brojnu populaciju koja sebe identificiše kao Srbe i naročito na njihove nacionalističke partije. To bi moglo da stvara tenzije između vlada u Podgorici i Beogradu, ali je još rano zaključivati da li će to biti politički izbor Beograda ili radije politika punog dobrosusjedstva i saradnje.

REGIONALNI UTICAJ

Referendumom od 21. maja 2006. unekoliko je izmijenjena geografska karta Balkana. Nastale su dvije nove/stare države, čime su ujedno sve sastavne republike Titove Jugoslavije (SFRJ) postale nezavisne i međunarodno priznate. Nezavisnošću

¹⁶ Za razliku od negativnog stava srpskog premijera, predsjednik Srbije Boris Tadić, lider Demokratske stranke, koju je predvodio ubijeni premijer Zoran Đindjić, prvi je posjetio Crnu Goru nakon izglasavanja nezavisnosti i založio se za najtešnje veze dvije nove države.

Crne Gore, međutim, proces raspada nekadašnje Jugoslavije najvjerovatnije još neće biti završen. Može se osnovano pretpostaviti da će u sagledivom vremenskom periodu uslovnu ili punu nezavisnost steći i Kosovo - bivša pokrajina Republike Srbije, koju je srpski predsjednik Slobodan Milošević faktički izgubio u vojnoj konfrontaciji sa NATO paktom 1999. godine, nakon čega je rezolucijom UN 1244 Kosovo zapravo postalo teritorija pod međunarodnim protektoratom.

Nezavisnost Crne Gore sa ovim procesom nije povezana, jer Crne Gora, sve i da je htjela, nije mogla da utiče na nezavisnost Kosova, niti su albanski lideri na Kosovu ikada svoju odluku o budućem statusu pokrajine vezivali za državni status Crne Gore. Kao veoma mala zemlja, Crne Gora ne može poremetiti ni širu regionalnu konstelaciju. Ona ima dobre odnose sa svim susjedima, status manjina u zemlji je veoma dobar, nema otvorenih teritorijalnih pitanja i ne može biti prijetnja nikome. Njena politika biće u potpunosti koncentrisana na višegodišnji proces pristupanja evropskim integracijama i u velikoj mjeri biti pod supervizijom same EU. Ukoliko pri tome dođe i do relativno brzog uključenja Crne Gore u Partnerstvo za mir i kasnije NATO, njen status nezavisne države može samo imati pozitivne regionalne posljedice.

Zapravo, samo će od budućih crnogorskih vlada i djelovanja njene ukupne političke i socijalne elite zavisiti da li će nezavisnost biti iskorištena za ubrzavanje reformi i podizanje životnog standarda stanovništva. Zemlja veličine Crne Gore ne može imati drugačije prioritete.

PRAVNI OKVIR ODRŽAVANJA REFERENDUMA O DRŽAVNO-PRAVNOM STATUSU CRNE GORE

*Prof. dr Veselin Pavićević
Olivera Komar*

1. REFERENDUMSKA PRAVILA

Državna zajednica Srbije i Crne Gore nastala je 2002. godine potpisivanjem "Beogradskog sporazuma". Nedugo zatim, uslijedilo je potpisivanje Ustavne povelje koja je stupila na snagu 4. februara 2003. godine, a kojom su odnosi između država članica precizirani. U članu 60 Povelje definisano je pravo država članica novostvorene Zajednice da po isteku od tri godine od potpisivanja ovog dokumenta raspišu referendum i provjere volju građana o konačnom državno-pravnom statusu. Sporazumom o dopuni Ustavne povelje¹ definisano je da taj referendum treba da bude u skladu sa "demokratski priznatim" međunarodnim standardima² koji bi bili

1 Sporazum o dopuni Ustavne povelje, usvojen 7. aprila 2005. godine.

2 U nedostatku jasno i precizno definisanih standarda međunarodnog prava i prakse, tačke oslonca u analizi kompatibilnosti zakonodavstva Crne Gore sa normama međunarodnog prava i prakse moguće je bilo tražiti u okviru postojećih preporuka i sugestija sa relevantnih adresa. Zapravo, sve dok se, shodno Preporuci Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope br. 1704 od 29. aprila 2005. godine, ne izradi Priručnik o referendumima i sličnim inicijativama, među najvažnije tačke oslonca, bez sumnje, spadaju:

1. Dokument Kopenhaške konferencije OEBS-a o ljudskoj dimenziji od 29. juna 1990;
2. Pregled stavova i preporuka OEBS-a/ODIHR-a o crnogorskom Zakonu o referendumu od 6. jula 2001. godine;
3. Izvještaji Misije OEBS-a/ODIHR-a o parlamentarnim i predsjedničkim izborima održanim u Crnoj Gori u periodu od 1998 do 2003. godine;
4. Uputstva za ustavne referendume na nacionalnom nivou Venecijanske komisije od 6 i 7. jula 2001. godine;
5. Smjernice za izbore Venecijanske komisije od 18 i 19. oktobra 2002. godine. Smjernice za izbore Venecijanske komisije predstavljaju zapravo konkretne odgovore na pitanja i zahtjeve formulisane u Rezoluciji 1264 Stalnog odbora Parlamentarne skupštine savjeta Evrope od 8. marta 2001. godine. Skupština je ovaj dokument usvojila pod nazivom *Kodeks dobrog vladanja u izborima* početkom 2003. godine. Inače, kako se navodi u ovom dokumentu, preporuke se zasnivaju na osnovnim principima evropskog izbornog nasljeđa i, prije svega, one predstavljaju suštinu pozitivne prakse u izbornim pitanjima.

usaglašeni sa Evropskom unijom.

Ova odredba je, pored očigledne političke volje koja je za to postojala, otvorila širom vrata da se u sam proces definisanja i kreiranja pravnog okvira za održavanje referendumu o državno-pravnom statusu Crne Gore tri godine kasnije, kada je održavanja referendumu ponovo aktuelizovano, veoma aktivno uključi Evropska unija.

Svega nekoliko mjeseci pred raspisivanje referendumu saglasnost glavnih političkih aktera, vlasti i opozicije, po pitanju pravila po kojima će se referendum održati nije bila ni na vidiku.

Političke partije koje su se zalagale za nezavisnu državu podržavale su postojeći Zakon o referendumu koji je donijet 2001. godine kao pravni okvir za održavanje referendumu, dok su partije koje su se zalagale za zajednicu sa Srbijom tražile donošenje novog zakona u kome će se bitno drugačije definisati određena referendumska pravila, prevashodno ona koja se tiču većine koja je potrebna da bi referendum uspio i da bi bila donešena odluka, ali i ona vezana za pitanje ko ima pravo glasa na referendumu.

Ovako suprotstavljenia stanovišta pojačana su dodatno odbijanjem opozicije da o održavanju referendumu uopšte komunicira sa vlašću i prijetnjama bojkota.

Ključnu ulogu u prevazilaženju ovakve situacije imala je međunarodna zajednica, kojoj su na neki način i vlast i opozicija delegirali rješavanje nastalog problema. Parlamentarna skupština Savjeta Evrope zatražila je od Venecijanske komisije da analizira postojeće referendumsko zakonodavstvo i dâ svoje mišljenje o tome da li su pozitivna rješenja u skladu sa međunarodnih standardima. Nakon što je 19. decembra 2005. godine dobijeno mišljenje Venecijanske komisije koje je pored ocjene pravnih mehanizama snažno isticalo kompromis sudionika referendumu, pristupilo se procesu pregovaranja koje je vodila Evropska unija i Miroslav Lajčak, kao njen visoki izaslanik.

Rezultat pregovora koji su vođeni u veoma neobičnoj atmosferi s obzirom na to da je visoki izaslanik posebno pregovarao sa vlašću, a posebno sa opozicijom, bio je novi Zakon o referendumu o državno-pravnom statusu Crne Gore, koji je donešen kao lex specialis u odnosu na postojeće zakonodavstvo, a koji je donio značajno izmijenjena pravila održavanja referendumu.

Jednoglasnom odlukom 68 prisutnih poslanika, Skupština Crne Gore odlučila je na predlog predsjednika Republike Filipa Vujanovića, da se referendumu o državno-pravnom statusu Crne Gore održi 21. maja 2006. godine po novom Zakonu koji je donijet nakon pregovora. Na taj način, Crna Gora je, mimo svih prethodnih očekivanja, u referendumski proces ušla potpuno usaglašenih i od obje stane prihvaćenih pravila „igre”. Referendumsko pitanje je glasilo: *Želite li da Republika Crna Gora bude nezavisna država sa punim međunarodno pravnim subjektivitetom.*

1.1 ZAKON O REFERENDUMU IZ 2001. GODINE

Zakon o referendumu, kojim su definisani oblici i način održavanja referenduma u Crnoj Gori donijet je 19. februara 2001. godine na vanrednoj sjednici Skupštine RCG. Zakon je pravio razliku između republičkog i opštinskog referenduma. Republički referendum se, po odredbama Zakona, obavezno raspisivao radi prethodnog izjašnjavanja građana o promjeni državnog statusa, promjeni oblika vladavine i promjeni granica, a mogao se raspisati i radi prethodnog izjašnjavanja građana o pojedinim pitanjima iz nadležnosti Skupštine Republike.

Opštinski referendum se obavezno raspisivao radi prethodnog izjašnjavanja građana o osnivanju novih opština, ukidanju ili spajanju postojećih opština i promjeni sjedišta opština, a mogao se raspisati i radi prethodnog izjašnjavanja građana o pojedinim pitanjima iz nadležnosti skupštine opštine u slučajevima i na način određen statutom opštine.

Prema ovom Zakonu odluku o raspisivanju referendumu donosila je Skupština Republike, većinom glasova od ukupnog broja poslanika. Na referendumu pravo izjašnjavanja imali su građani koji su u skladu sa pozitivnim izbornim zakonodavstvom imali pravo glasa. Da bi referendum uspio bilo je neophodno da izade više od polovine upisanih birača, a za odluku je bila dovoljna prosta većina izašlih.

Nakon što je odluka jednom donešena, ponovni referendum nije se mogao organizovati o istom pitanju u roku od 12 mjeseci od dana donošenja odluke.

Organi za sprovođenje referendumu bili su republička, opštinske komisije i glasački odbori. Republičku komisiju su činili: predsjednik, sekretar i devet članova pri čemu se prilikom imenovanja članova vodilo računa o zastupljenosti političkih partija u parlamentu. Komisiju za sprovođenje republičkog referendumu u opštini činili su: predsjednik, sekretar i sedam članova. Glasačke odbore činili su predsjednik i šest članova. Prilikom imenovanja komisija i odbora, obavezno se vodilo računa o srazmjernej zastupljenih stranaka u skupštini koja je raspisala referendum.

Zakon nije određivao bliže pravila finansiranja referendumske kampanje, kao ni pravila medijskog predstavljanja referendumskih opcija, a prilikom određivanja procedure glasanja pozivao se na postojeće izborne zakonodavstvo.

1.2 MIŠLJENJE VENECIJANSKE KOMISIJE O KOMPATIBILNOSTI POSTOJEĆEG ZAKONODAVSTVA U CRNOJ GORI VEZANOG ZA ORGANIZACIJU REFERENDUMA SA PRIMJENJIVIM MEĐUNARODNIM STANDARDIMA

Parlamentarna skupština Savjeta Evrope zatražila je u maju 2005. godine mišljenje Venecijanske komisije o tome da li je Zakon o referendumu iz 2001. godine i prateće zakonodavstvo za održavanje referendumu u Crnoj Gori u saglasnosti sa primjenjenim međunarodnim standardima. Venecijanska komisija

je donijela svoje mišljenje koje se prije svega odnosilo na tri pitanja koja su bila ključno sporna između vlasti i opozicije, kao i na usklađenost pozitivnih rješenja sa međunarodnim standardima:

- a) Kolika treba da bude participacija građana da bi referendum mogao biti smatran validnim?**
- b) Koja većina treba da bude propisana za donošenje odluke?**
- c) Ko ima pravo glasa na referendumu o državno-pravnom statusu?**

Na samom početku dokumenta, Komisija je napravila i istakla razliku između obavezujućih međunarodnih standarda i komparativne međunarodne prakse. Njen nalaz je ukazivao na to da je postojeći Zakon o referendumu u potpunosti u skladu sa obavezujućim međunarodnim standardima. Komisija je, međutim, uzimajući u obzir kontekst održavanja referendumu u Crnoj Gori i polarizaciju koju on izaziva u društvu, ponudila niz preporuka za jačanje legitimnosti kako procesa tako i odluke koja će se na referendumu donijeti.

U vezi sa pojedinačnim problemima koja su postavljena pred nju, Komisija je bila sljedećeg mišljenja:

a) Kolika treba da bude participacija građana da bi referendum mogao biti smatran validnim?

Postojeći Zakon o referendumu propisivao je da je referendum uspio ukoliko na njega izade najmanje 50% birača upisanih u birački spisak. Venecijanska komisija je upoređujući legislative 33 od 48 država članica Savjeta Evrope zaključila da je zahtjev da većina biračkog tijela glasa na referendumu da bi on bio validan u skladu sa međunarodnim standardima.

Komisija je po tom pitanju zaključila i naglasila tri stava načelne prirode:

- 1) što je veći nivo učešća, to će se veći politički autoritet pridavati rezultatu referenduma i unutar i van Crne Gore,
- 2) u postojećim okolnostima, svako odstupanje od zahtjeva da većina biračkog tijela treba da glasa treba da se doneše samo u saglasnosti glavnih političkih snaga u Crnoj Gori,
- 3) napuštanje ili smanjivanje dotadašnjeg zahtjeva, čak i uz dogovor glavnih političkih snaga, vjerovatno bi oslabio autoritet rezultata referendumu.

b) Koja većina treba da bude propisana za donošenje odluke?

Po pitanju većina koja je dovoljna za donošenje odluke, Komisija je prepoznala tri mogućnosti:

- da se odluka donese prostom većinom izašlih, kako je to bilo propisano u pozitivnom crnogorskom zakonodavstvu,
- da se zahtijeva kvalifikovana većina onih koji glasaju (55%, 60%, 65%),
- da se osim većine onih koji glasaju, propiše i određeni broj glasova u odnosu na ukupno biračko tijelo (35%, 40%, 45% ili 50%) koji je potreban za donošenje odluke.

Venecijanska komisije je, proučavajući uporedno zakonodavstvo, donijela mišljenje da činjenica da crnogorski Zakon o referendumu ne sadrži nikakve posebne uslove po pitanju većine ne odstupa od uobičajene međunarodne prakse. Međutim, „iako nepostojanje nikakvog zahtjeva za određenim nivoom podrške za referendum o nezavisnosti nije protivno međunarodno priznatim standardima, Komisija naglašava da postoje razlozi za zahtijevanjem nivoa većeg nego što je prosta većina onih koji glasaju, pošto to može biti neophodno da obezbijedi legitimnost za ishod referendumu.“

Komisija je, stoga, preporučila da se usvoji treća predviđena mogućnost – tj. da se pored većine potrebne za validnost referendumu, paralelno propiše i većina u odnosu na ukupno biračko tijelo koja je neophodna za donošenje odluke.

c) Ko ima pravo da glasa na referendumu o državno-pravnom statusu?

Zakonom o referendumu iz 2001. godine definisano je da pravo na izjašnjavanje na referendumu imaju građani koji u skladu sa pozitivnim izbornim zakonima imaju pravo glasa. Izbornim zakonima je definisano da su to građani Crne Gore koji su punoljetni, poslovno sposobni i imaju stalni boravak (prebivalište) u Crnoj Gori najmanje 24 mjeseca od dana održavanja izbora ukoliko se radi o izborima za poslanike, odnosno 12 mjeseci kad su u pitanju lokalni izbori.

Uzimajući u obzir činjenicu da postojeće zakonodavstvo ne krši obavezujuće međunarodne standarde, da je u članu 7 Ustavne povelje definisano da će “državljan države članice imati jednaka prava i dužnosti i u drugoj državi članici kao i njeni vlastiti državljanini, izuzev prava da glasaju i da budu izabrani”, da bi broj lica koji bi izmjenama ove odredbe bio upisan u birački spisak bio značajan u odnosu na postojeće biračko tijelo, da bi njihov upis u birački spisak bio složen i doveo bi u pitanje kredibilitet samog spiska, kao i nepostojanje uporedne prakse koja bi dozvoljavala ovakvo glasanje, Venecijanska komisija je donijela mišljenje da odredbe pozitivnog Zakona o pravu glasa koje apostrofiraju kategoriju građanina a ne državljanina ne treba mijenjati³. Postavila je pitanje, međutim, da li bi se moglo razmišljati o smanjivanju propisane gornje granice u pogledu dužine rezidencijalnog uslova⁴.

3 Inače, evidencija biračkog prava u Crnoj Gori počiva na načelima opštosti, jedinstvenosti i stalnosti biračkog spiska, što se u uporednoj praksi pokazuje kao efikasniji metod od posebnih, nejedinstvenih i povremenih registracija birača. Birački spisak vodi se po službenoj dužnosti čime se smanjuje mogućnost improvizacije i propusta koji neminovno prate povremeno organizovanu administraciju, odnosno povećava efikasnost kontrole evidencije. Birački spisak je javna isprava u koju se, uz obavezu nadležnog državnog organa da o tome obavijesti građane, može ostvariti uvid, upis, brisanje, izmjena, dopuna ili ispravka u roku od tri dana od dana raspisivanja izbora do dana njegovog zaključenja. Naknadne intervencije mogu se vršiti na osnovu odluke suda. Dakle, u pogledu evidencije birača ispunjeni su svi normativni kriterijumi predviđeni Smjernicama za izbore Venecijanske komisije od 18 i 19. oktobra 2002. godine.

4 U vezi sa ovom preporukom treba imati u vidu da se prebivalište kao uslov za glasanje, u izbornom zakonodavstvu Crne Gore, upravo na način kako pojma prebivališta tretiraju Smjernice Venecijanske komisije. Inače, dužina trajanja prebivališta tokom razvoja u izbornom zakonodavstvu Crne Gore kratala se u rasponu od 3 do 24 mjeseca. Uz to, pozitivne norme rezultat su konsenzusa kreatora zakona a produkt su, prije svega, njihovog nastojanja da se eliminišu eventualne mogućnosti zloupotrebe službenih

1.3 ZAKON O ODRŽAVANJU REFERENDUMA O DRŽAVNO-PRAVNOM STATUSU CRNE GORE

Zakon o referendumu je bio opšti zakonski akt, dok je Zakon o održavanju referendumu o državno-pravnom statusu Crne Gore iz 2006. godine bio **lex specialis** koji se odnosio samo na aktuelni referendum o državnom pitanju. Dugo se postavljalo pitanje da li je uopšte neophodno donositi novi zakon s obzirom na to da je ocjena Venecijanske komisije bila da postojeći Zakon nije u suprotnosti sa obavezujućim međunarodnim standardima. Međutim, nakon snažne preporuke da se kroz proces pregovaranja uz posredovanje Evropske unije dođe do minimalnog kompromisa između predstavnika dvije opcije, pristupilo se izradi novog zakona o referendumu koji je donio niz promjena. Ključne tačke pregovora između vlasti i opozicije su bile:

- pravo glasa
- većina potrebna za validnost referendumu
- većina potrebna za donošenje odluke

Na kraju pregovora, ispostavilo se da će se još jedna značajna razlika između nove i stare legislative odnositi na sastav organa za sprovođenje izbora.

Uporedni pregled «ključnih» referendumskih pravila po starom i novom zakonu

Pitanje	Zakon o referendumu iz 2001. godine	Zakon o referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore iz 2006. godine
Pravo glasa	Član 8 Pravo izjašnjavanja na referendumu ima građanin koji, u skladu sa propisima o izborima, ima biračko pravo.*	Član 3 Pravo izjašnjavanja na referendumu ima građanin koji, u skladu sa propisima o izborima, ima biračko pravo.
Većina za donošenje odluke	Član 37 Odluka na referendumu donosi se većinom glasova građana koji su glasali, pod uslovom da je na referendum izšla većina od ukupnog broja građana koji imaju pravo izjašnjavanja na referendumu	Član 6 Odluka u prilog nezavisnosti je validna, ako za opciju »da« glasa 55% od broja važećih glasova, pod uslovom da je na referendumu glasala većina od ukupnog broja upisanih glasača.
Organi za sprovođenje referendumu	Članovi 17-28 Organi za sprovođenje referendumu su republička, opštinske komisije i glasački odbori.	Članovi 7-26 Referendum sprovode: Republička komisija za sprovođenje referendumu o državnom statusu Republike Crne Gore, komisija za sprovođenje referendumu o državnom statusu Republike Crne Gore u opštini (u daljem tekstu: opštinska komisija), i glasački odbori.

ovlašćenja državnih organa. Međutim, važeća norma krije u sebi i mogućnost kršenja osnovnog prava tj. ostvarivanja prava glasa na lokalnom nivou za birače koji u među intervalu promijene mjesto prebivališta unutar teritorije Crne Gore; što se, naravno ne manifestuje u slučaju referendumu.

* Odlukom Saveznog Ustavnog suda IU br. 31-2001, određeno je da ova odredba nije saglasna Ustavu SRJ. Inače, državljanstvo kao uslov za glasanje postojalo je u izbornom zakonodavstvu Crne Gore u periodu od oktobra 1992. do februara 1998. godine. U pozitivnom Zakonu predviđeno je kao uslov za pasivnu biračku legitimaciju (v. čl. 41, st.1).

	<p>Republičku komisiju čine: predsjednik, sekretar i devet članova.</p> <p>Predsjednik. Sekretar i članovi komisije imenuju se iz reda diplomiranih pravnika i moraju imati biračko pravo.</p> <p>Komisiju za sproveđenje republičkog referendumu u opštini čine: predsjednik, sekretar i sedam članova.</p> <p>Glasačke odbore čine predsjednik i šest članova.</p> <p>Prilikom imenovanja komisija i odbora, obavezno se vodi računa o srazmjernoj zastupljenih stranaka u skupštini koja raspisala referendum.</p>	<p>Republičku komisiju čine: predsjednik, sekretar i 16 članova.</p> <p>Članovi Republičke komisije se imenuju na osnovu principa jednake zastupljenosti obje opcije koje učestvuju u referendumskom procesu.</p> <p>Sekretar Republičke komisije se imenuje iz reda stručnih službenika iz Skupštine i nema pravo glasa u Komisiji.</p> <p>Predsjednik Republičke komisije glasa samo u slučaju jednakog broja glasova »da« i »ne«.</p> <p>Predsjednika Republičke komisije imenuje Skupština, iz reda relevantnih evropskih organizacija.</p> <p>Opštinsku komisiju čini deset članova. Predsjednik i sekretar opštinske komisije biraju se iz reda njениh članova. Članovima opštinske komisije imenuju se zamjenici. Članovi opštinske komisije se imenuju na osnovu principa jednake zastupljenosti obje opcije koje učestvuju u referendumskom procesu.</p> <p>Predsjednik opštinske komisije i sekretar ne mogu biti iz iste referendumske opcije.</p> <p>Predsjednika opštinske komisije između predstavnika obje referendumske opcije, u opštini koja je na prethodnim izborima u Crnoj Gori imala najveći broj upisanih birača, određuje Komisija za izbor i imenovanja Skupštine, žrijebom.</p> <p>Predstavnik opcije koji žrijebom nije određen za kandidata za predsjednika opštinske komisije, određuje se za kandidata za sekretara opštinske komisije.</p> <p>Predsjednici ostalih opštinskih komisija imenuju se na predlog predstavnika obje referendumske opcije, naizmjeno, po redoslijedu opština prema broju upisanih birača na prethodnim izborima u Crnoj Gori.</p> <p>Glasački odbor ima šest članova koji se imenuju na principu jednake zastupljenosti obje referendumske opcije.</p> <p>Predsjednik i potpredsjednik glasačkog odbora imenuju se iz reda članova odbora.</p> <p>Članovima glasačkog odbora imenuju se zamjenici.</p> <p>Predsjednik i potpredsjednik glasačkog odbora ne mogu biti iz iste referendumske opcije.</p>
--	--	--

Pored u tabeli predstavljenih, postojale su još neke važnije razlike između starog i novog zakona. Tako je na primjer, stari Zakon propisivao da se novi referendum nakon što je na prethodnom jednom donešena odluka ne može zakazati 12 mjeseci nakon održavanja prethodnog, novi je tu granicu postavio na tri godine.

Dalje, novi Zakon o održavanju referendumu o državno-pravnom statusu Crne Gore bliže je odredio pravila za medijsko predstavljanje opcija, kao i finansiranje referendumske kampanje, uvodeći dva radna tijela koja imenuje Skupština RCG - odbore za praćenje finansiranja referendumske kampanje⁵ (na čijem čelu su bili predstavnici unionističkog bloka) i medija (na čijem čelu su bili predstavnici suverenističkog bloka). Potreba za detaljnijim regulisanjem ovih pitanja kroz zakonski tekst nametala se po sebi. Naime, u pogledu ravnopravnosti, naročito one koja se odnosi na kampanju, to jeste medijsku pokrivenost a naročito od strane državnih medija i finansiranje kampanje, "stari" Zakon o referendumu, kao osnovni akt ostao je nedorečen (članom 15 st. 2 predviđeno je da će bliže odredbe o kampanji posredstvom javnih glasila propisati nadležna skupština posebnom odlukom), dok o finansijskim sredstvima za kampanju nema nijedne odredbe.

Istovremeno, novinu u Zakonu predstavljalo je i uvođenje dva radna tijela u sastavu Republičke referendumske komisije (RRK) sa ciljem proširenja njene kometencije i povećanja efikasnosti rada. Riječ je o Komisiji za propise i Komisiji za pritužbe.

U članu 22 novi Zakon je propisao ravnopravno isticanje simbola Republike Crne Gore i Državne zajednice Srbije Crne Gore, čime su se jednakо htjele uvažiti obje referendumske opcije.

Napokon, novi Zakon je u članu 27 predvidio da politički subjekti potpišu sporazume o zajedničkom učešću u referendumskoj kampanji kojim će propisati međusobne odnose i obaveze, posebno u pogledu prava na pristup medijima i korišćenje finansijskih sredstava. Time je unutrašnje uređivanje ovih odnosa prepustio samim partijama, sudionicima kampanje. U spoljnjoj komunikaciji bili su prepoznati samo blokovi – Blok za zajedničku državu i Blok za nezavisnost.

2. Organi za sprovođenje Referenduma

Shodno odredbama člana 9 Zakona o Referendumu organe za sprovođenje referendumu činili su: Republička referendumska komisija, opštinske referendumske komisije i glasački odbori. Komisije je imenovala Skupština republike, a glasački odbori imenovani su od strane opštinskih komisija.

⁵ Više o radu Odbora za praćenje finansiranja referendumske kampanje pogledati u tekstu o finansiranju referendumske kampanje na strani 85.

2.1 SASTAV ORGANA

U pogledu sastava organa za sprovođenje referendumu Zakon je inaugurisao princip jednake zastupljenosti obje opcije koje učestvuju u referendumskom procesu. Pritom, predsjednik i sekretar opštinske komisije, birani iz reda članova komisije (broj članova utvrđen je na 10), obavezno su bili iz različitih referendumskih opcija. Problem izbora predsjednika rerefendumske komisije u opštini koja je na prethodnim izborima u Crnoj Gori imala najveći broj upisanih birača bio je prepušten Komisiji za izbor i imenovanje Skupštine koja je to uradila žrijebom. Predsjednici ostalih dvadeset opštinskih komisija imenovani su na prijedlog predstavnika obje referendumskе opcije, naizmjenično, po redoslijedu opština prema broju upisanih birača na prethodnim izborima. Glasački odbori (po šest članova) imenovani su po sličnom principu, s tim da se predsjednik odbora na najvećem biračkom mjestu u opštini bira iz reda referendumskе opcije čiji kandidat nije nije izabran za predsjednika opštinske komisije.

Republičku referendumsku komisiju činilo je ukupno 18 članova: predsjednik, sekretar i 16 članova. Međutim, za razliku od rješenja koja se odnose na opštinske referendumskе komisije sekretar najvišeg organa za sprovođenje referendumskog procesa nije raspolagao pravom glasa. Zapravo, pravo odlučivanja u RRK imali su po osam predstavnika obje referendumskе opcije (bloka) i predsjednik Komisije koga je Skupština RCG imenovala iz reda istaknutih „pravnika“ iz EU.⁶

Predstavnike suverenističkog bloka činili su predstavnici sljedećih partija: Demokratska partija socijalista - DPS, 4 člana; Demokratska unija Albanaca - DUA, 1 član; Demokratski savez Crne Gore – DS CG, 1 član; Socijaldemokratska partija - SDP, 1 član, i Liberalna partija - LP, 1 član.

Predstavnike unionističkog bloka činili su predstavnici sljedećih partija: Socijalistička narodna partija - SNP, 4 člana; Narodna socijalistička stranka - NSS, 1 član; Demokratski srpska stranka - DSS, 1 član; Srpska narodna stranka - SNS, 1 član, i Narodna stranka - NS, 1 član.

Time su gotovo sve parlamentarne stranke imale svoje mjesto u komisiji izuzev Liberalnog saveza Crne Gore, koji je „zamrznuo“ svoj rad i Gradanske partije. Narodna socijalistička stranka je ušla u Komisiju na strani unionističkog bloka iako je u tom trenutku bila vanparlamentarna stranka.

Na čelu Komisije nalazio se dr František Lipka, koji je, iako strani državljanin (dakle, bez biračkog prava što je opšti uslov za članstvo u organima za sprovođenje izbora u izbornom sistemu Crne Gore), izabran u Skupštini Republike Crne Gore na prijedlog Predsjednika Republike. Naime, to je bio jedan u nizu kompromisa koji je Evropska unija ostvarila između vlasti i opozicije.

Položaj predsjednika Republičke referendumskе komisije bio je neuporedivo značajniji u odnosu na položaj predsjednika republičkih izbornih komisija koje

⁶ Zakonska određenja citirana su u tabelarnom pregledu.

su se sastajale povodom održavanja izbora. Naime, kako je već objašnjeno, sastav svih organa za sprovođenje izbora bio je paritetan, tj. činio ih je jednak broj predstavnika oba bloka. Organi za sprovođenje izbora su hijerarhijski postavljeni u lanac odlučivanja, na čijem vrhu se nalazila Republička referendumска komisija. I Republička referendumска komisija bila je sastavljena od jednakog broja članova oba bloka. U tom smislu, neparni - 17. glas, glas predsjednika Komisije predstavljalo je obezbjeđenje uslova za donošenje odluka. Specifičnost ovog rješenja u procesu odlučivanja najilustrativnije je iskazana «proglašenjem» predsjednikovog glasa od strane medija za tzv. zlatni glas.

2.2 RRK I PROCES DONOŠENJA ODLUKA

Od samog početka rad Republičke referendumске komisije značajno se razlikovalo od rada republičkih izbornih komisija koje su formirane za sprovođenje svih prethodnih izbora u Crnoj Gori. Više je razloga za to, a značajniji su paritetni sastav Komisije, na čelu sa Františekom Lipkom, kao predstavnikom Evropske Unije, i dio nadležnosti koje ovaj organ nije bio u stanju da sproveđe u djelo na način kako je to zamišljeno zakonskim određenjem.

Naime, na početku rada Komisije postojao je pokušaj unionističkog bloka da se ovaj organ neposredno upusti u ubrzano razmatranje i objavljanje pritužbe vezane za zloupotrebu državnih resursa i ovlašćenja tokom referendumskе kampanje. Komisija je stala na stranu „užeg“ tumačenja člana 32 Zakona o referendumu i svoju nadležnost definisala kao administrativni vid zaštite u odnosu na sudski. To je konkretno značilo to da se Komisija nije upuštala u raspravljanje i odlučivanje o stvarima za koje su postojale određene institucionalne instance, kojima je samo proslijedivala žalbe. Primjera radi, preko ¾ žalbi koje je primila Komisija odnosilo se na biračke spiskove, što nije bilo u njenoj nadležnosti. U tim slučajevima Komisija je proslijedivala žalbe nadležnim instancama – državnom tužiocu, Ministarstvu pravde, Odboru za bezbjednost Skupštine RCG ili inspekcijskim organima MUP-a. Njen rad je saglasno članu 32, stav 2, na neki način više podsjećao na „servis za redistribuciju pritužbi“. Ne postoji informacija o tome koliko je tačno povratnih informacija Komisija dobila od nadležnih organa u odnosu na proslijedene žalbe.

Ukupno je 216 primljenih prigovora, od čega svih 210 koje je podnio unionistički blok, odbačeno zbog nenadležnosti ili neosnovanosti.

S obzirom na paritetni sastav opštinskih referendumskih komisija i glasačkih odbora strah od blokade u procesu odlučivanja koja bi dovela do toga da se sve odluke usmjeravaju ka Republičkoj referendumskoj komisiji, činio se opravdanim. Međutim, ova pojava nije zabilježena u značajnijoj mjeri. Jedan od razloga za to, moglo bi se pretpostaviti, je i činjenica da su oba bloka bila uvjereni u to da će njihova opcija pobijediti, te im nije bilo u interesu da do okončanja glasanja „opstruiraju“ rad organa za sprovođenje referenduma.

Značajan pomak u radu Komisije odnosio se na afirmaciju principa transparentnosti u radu. Internet prezentacija koja je uređena za potrebe Komisije redovno je ažurirana svim relevantnim informacijama o radu Komisije, koji su na taj način, učinjeni lako pristupačnim građanima, političkim partijama, nevladinim i međunarodnim organizacijama, novinarima.

3. Uticaj novih referendumskih pravila na uspjeh Referenduma u Crnoj Gori

Referendum u Crnoj Gori primjer je mirnog prelaska iz jednog državnog statusa u drugi u veoma teškim uslovima društvene podijeljenosti. Sa te strane, može se nesumnjivo smatrati uspješnim. Međutim, da li je moguće procijeniti u kojoj mjeri su nova referendumска pravila uticala na ovaj uspjeh?

Nova pravila sadržana u Zakonu po kojem je raspisan Referendum nisu bila u skladu ni sa željama vlasti niti opozicije. Štaviše, u momentu kada su postala izvjesna, bilo je snažnih poziva da se kao takva ne prihvate i da se Referendum ili bojkotuje (prijedlog Srpske narodne stranke - SNS-a) ili da se organizuje u skladu sa postojećim Zakonom o referendumu i da se ignorišu preporuke Evropske unije (Liberalna i Građanska partija).

Međutim, takođe je nesporna činjenica da su nova referendumска pravila sadržana u novom Zakonu o referendumu, ma koliko sporna, u trenutku raspisivanja referenduma, bila usaglašena i prihvaćena među ključnim učesnicima referendumskog procesa.

Konačan rezultat Referenduma i ocjene kako međunarodnih, tako i domaćih posmatračkih organizacija, dokaz su da su nova pravila »odradila« svoj zadatak. Referendum je održan mirno, prema pravilima, i do trenutka proglašenja preliminarnih rezultata niko od sudionika nije imao značajnije primjedbe. Štaviše, ocjena posmatračkih organizacija je bila da je referendumска procedura bila besprekorna od procedure održavanja prethodnih parlamentarnih izbora. Međutim, da li se iz ovoga može zaključiti da su referendumска pravila i način na koji je sproveden referendum u Crnoj Gori dobar recept? Vjerovatno bi oko ovakvog zaključka trebalo biti znatno oprezniji s obzirom na nekoliko činjenica. Jedna od njih je i ta da je više od samih pravila za uspjeh procesa bio važan pritisak međunarodne zajednice, prije svega Evropske unije na sve sudionike referendumskog procesa. Druga važna činjenica jeste i ta da su pravilima kojima je na neki način favorizovana opcija za zajedničku državu time što je iako ne numerički, ali svakako po šansama, stavljena u poziciju moguće pobjede, o čemu se vjerovatno prije samog referenduma

malo ko iz te opcije mogao nadati. Upravo zbog toga, ni jednoj ni drugoj strani nije bilo u interesu da na bilo koji način vrši opstrukciju sprovođenja referenduma, sve do njegovog samog kraja i proglašenja rezultata. Kao vrlo plastičan primjer može se navesti tjesan konačan rezultat i činjenica da je Bloku za zajedničku državu nedostajalo svega oko 2.000 glasova za neuspjeh referenduma.

Konačni rezultati utvrđeni su 31. maja kada je od strane 8 članova Republičke referendumske komisije iz redova Bloka za nezavisnost i predsjednika Komisije dr Františeka Lipke potpisana Izvještaj o rezultatima glasanja. Članovi Komisije ispred Bloka za zajedničku državu nisu potpisali ovaj dokument, niti je od strane tog Bloka zvanični rezultat Referenduma formalno priznat. Međutim, učešće partija koje su činile Blok za zajedničku državu u političkom i parlamentarnom životu Crne Gore nakon Referenduma, predstavlja njegovo faktičko priznanje.

Visoko postavljen uslov većine koja je potrebna za uspjeh Referenduma pokazao se na kraju kao odličan mehanizam obezbjeđenja nesporognog legitimiteta referendumske odluke u korist nezavisnosti, međutim, mogao je u neznatno drugačijem razmjeru snaga postati razlogom još većih podjela i čak mogućih sukoba.

Uzimajući u obzir sve navedeno, može se zaključiti da su referendumska pravila u datom spletu okolnosti pomogla uspjehu Referenduma u Crnoj Gori, ali su isto tako, mogla biti izvorom nestabilnosti da je konačan rezultat Referenduma bio drugačiji.

No, bez obzira tok i ishod ovog refererenduma, imajući u vidu postupak i način normiranja procesa izjašnjavanja o statusu jedne države, uvjereni smo da slučaj Crne Gore neće postati ni praksa ni presedan kao izvor prava, već će ostati kao izuzetak u okviru tzv. demokratski priznatih međunarodnih standarda.

PITANJE NEZAVISNOSTI I ETNIČKOG IDENTITETA U CRNOJ GORI¹

Keiichi KUBO

Uvod

U studiji etničke pripadnosti i nacionalizma postoje dva suprotna teoretska pristupa porijeklu istih: primordijalizam i konstruktivizam. Grubo i šematski objašnjeno, primordijalizam tretira etnički identitet kao istorijski datu kategoriju, kao nešto što ljudima pripada po rođenju. S druge strane, konstruktivizam potencira konstruktivnu prirodu etničkog i nacionalnog identiteta, posmatrajući ga kao rezultat političke izgradnje. Vodeća imena u prethodno pomenutom polju su Edward Shils i Clifford Geertz, dok u ovom drugom autoritetu predstavljaju Eric Hobsbawm i Benedict Anderson.²

Iz perspektive ova dva pristupa, slučaj Crne Gore nakon 1990. godine je interesantan zato što ne može biti objašnjen nijednim od njih, međutim, ukoliko se napravi njihova kombinacija to postaje moguće. Ovakva situacija ukazuje na interaktivnu prirodu odnosa etničkog identiteta i politike i podrazumijeva da je analiza te veze neophodna i to iz različitih uglova, bez prepostavke da jednostranost u njoj uopšte postoji.

Kako bi to pokazao, ovaj članak prvo ispituje vezu između etničkog identiteta i pitanja nezavisnosti Crne Gore koje se posebno počelo isticati od 1997. godine. Ovaj odjeljak će pokazati da su etnički identitet i politički stavovi na temu nezavisnosti u nevjerovatnoj korelaciji. Takođe, biće naglašeno da dok su jedni skloni da prepostavate da je etnički identitet određen političkim stavovima, ova »promordijalistička« pretpostavka neće biti bliska većini onih koji su se identifikovali kao »Srbii« 2003. godine. Kako bismo podržali ovaj argument, drugi odjeljak će se baviti promjenom etničkog identiteta Crne Gore između 1991. i 2003. godine koristeći rezultate dva nedavna popisa. Ovaj dio pokazaće da većina onih koji

¹ Rad je prezentovan na ASN Konferenciji “Globalizacija, nacionalizam i etnički konflikt na Balkanu i njihov regionalni kontekst,” Beograd, 28-30. septembar 2006.

² Mnogi radovi u oblasti studija o etničkoj pripadnosti i nacionalizmu su u suprotnosti sa ova dva pristupa; Vidjeti, kao primjer, Smith 1998.

su se deklarisali kao »Srb« u 2003. godini, to nisu činili samo 12 godina ranije kada su bili »Crnogorci«.

Ovo znači da ona primordijalistička pretpostavka ne može biti primijenjena na one koji su promijenili svoj etnički identitet iz »Crnogorac« u »Srbin« i da je vjerovatnije da uzročni odnos ide u suprotnom smjeru, uzimajući u obzir veoma veliku korelaciju između etničkog identiteta i političkih stavova po pitanju nezavisnosti: oni su se redefinisali kao »Srb« zato što podržavaju održavanje unije sa Srbijom. Nakon toga, treća sekcija obrađuje faktore koji su moguće imali uticaj na odluke onih koji su sebe smatrali »Crnogorcima« 1991. godine da bi podržali ili se suprotstavili nezavisnosti Crne Gore.

1. Pitanje nezavisnosti i etničkog identiteta Crne Gore

U Crnoj Gori nastala je velika podijeljenost između onih koji su bili za nezavisnost i onih koji su se suprotstavljali toj ideji i podržavali održavanje jugoslovenske federacije (ili unije sa Srbijom) od momenta kad na mjesto Predsjednika Republike dolazi Milo Đukanović 1997. godine. Najvažnije partije koje su procrnogorski orijentisane su Demokatska partija socijalista vođena od strane Mila Đukanovića i Socijal demokratska partija koja je od 1997. godine u koaliciji sa DPS-om. Liberalni savez Crne Gore (LSCG) je sa radikalnije tačke gledišta posmatrao pitanje samostalnosti, često otvoreno, nakon 1997. godine tražeći od jugoslovenske federacije nezavisnost. Što se tiče prounionističke strane, najvažnija politička partija bila je Socijalistička narodna partija (SNP), a tu su i ostale partije poput Srpske narodne stranke (SNS) i Narodne stranke koje su formirale koaliciju sa SNP-om, kao i Srpska radikalna rtranka čije su pozicije zasnovane na radikalnijem prosrpski orijentisanom i antiindependističkom stavu. Tu su, takođe, i neke partije koje predstavljaju etničke manjine u Crnoj Gori kao što su Albanci i Muslimani/Bošnjaci koje su prilikom opredjeljenja za ili protiv nezavisnosti izabrale ovu prvu opciju. Naglašeno je da su stavovi ljudi prema pitanju nezavisnosti usko povezani sa etničkim identitetom, pogotovo kad su etničke manjine u pitanju. Kao prvo među Bošnjacima/Muslimanima i Albancima većina je opredijeljena za nezavisnost Crne Gore. Drugo, među Srbima i Jugoslovenima većina ljudi podržava održavanje unije sa Srbijom. Crnogorci su podijeljeni na dvije grupe: indipendističku i unionističku. Ova korelacija je potvrđena serijom anketa koje su ispitivale javno mnjene u Crnoj Gori. Na primjer, prema anketi sprovedenoj od strane CEDEM-a u januaru 2001. godine, 93,9% Albanaca, 83.5% Muslimana i 81.8% Hrvata odgovorilo je da će

podržati "međunarodno priznatu Crnu Goru" ukoliko se održi referendum o statusu Crne Gore, dok je 88.9% Srba odgovorilo da će glasati protiv toga (CEDEM 2002). Anketa sprovedena od strane Centra za političko istraživanje i javno mnjenje u februaru 2002. godine pokazala je da je etnička struktura pristalica dvije glavne partije u Crnoj Gori prilično različita (CPIJM 2002): pristalice DPS-a sačinjavali su između ostalih Crnogorci (64%), Muslimani (26%) i Albanci (4%), dok su pristalice SNP-a bili Crnogorci (70%), Srbi (20%), i Jugosloveni (8%). Iz ove ankete može se vidjeti da je podrška etničkih manjina koncentrisana u jednom polju, dok su Crnogorci podijeljeni u dva tabora.

Korelacija između etničkog identiteta i stavova ljudi prema pitanju nezavisnosti može se potvrditi upoređivanjem rezultata popisa iz 2003. i nacionalnih izbornih rezultata. U tabeli 1, prva kolona predstavlja procenat glasova koje su dobine prounionističke partije/partijske koalicije u svakoj od opština na parlamentarnim izborima iz 2001. i 2002. godine. Upoređujući ove cifre, veoma je lako uočiti da je korelacija između procenta Srba i udijela u glasovima prounionističkih partija nevjerojatno velika. Pearson-ov korelacioni koeficijent između ove dvije stavke u 2001. godini bio je 0.936, a 0.948 u 2002, oba statistički značajna na nivou 0.01 (two-tailed test).³ Iz ove tabele može se vidjeti da je u centralnom dijelu Crne Gore margina između procenata Srba i udijela u glasovima prounionističkih partija. Budući da jedan dio Crnogoraca podržava održavanje unije sa Srbijom, veoma je moguće da je takva margina nastala upravo zbog njihovih glasova. Četvrta kolona u tabeli 1 pokazuje procenat glasova protiv nezavisnosti na referendumu 2006. godine: oni koji se izjašnjavaju kao Srbi uglavnom su glasali protiv nezavisnosti, dok su druge etničke grupe Muslimani/Bošnjaci i Albanci glasali za nezavisnost.

Šta ova korelacija pokazuje? Ona je često interpretirana kao dokaz uslovnog zaključka da etnički identitet određuje političke stavove, imajući u obzir da postoji pretpostavka da je etnički identitet dat i mnogo stabilniji od političkih stavova, te otuda i egzogen u odnosu na stavove prema političkim pitanjima. Ovaj zaključak je povezan sa primordijalizmom, budući da se bazira na pretpostavci da je etnički identitet dat i stabilan. Nazovimo ga dakle, "primordijalističkim zaključkom" od sad pa na dalje. "Primordijalistički zaključak" se čini validnim barem kad su Albanci i Muslimani/Bošnjaci u pitanju. Što se tiče albanske populacije, njenog broja i albanskog etničkog identiteta može se reći da je bio stabilan između 1991. i 2003. godine. Kad su u pitanju Muslimani/Bošnjaci, dvije trećine te populacije koja se 1991. godine izjašnjavala kao "Muslimani" promijenilo je svoj etnički identitet u "Bošnjaci" 2003. godine, što će biti pokazano u narednom odjeljku, s tim što se ta promjena ne čini kao da je uslovljena pojmom pitanja nezavisnosti, već više poličkim dešavanjima u Bosni. Prije svega, opet vezano za Muslimane/Bošnjake, treba napomenuti da "ne postoji sumnja da je svijest o nacionalnoj pripadnosti grupe kao takve ostala nepromijenjena" bez obzira na raspravu vezanu za ime grupe (Šistek & Dimitrovová 2003, p.168). Dakle, u slučaju Albanaca i Muslimana, treba

³ Korelacioni koeficijent je izračunat korištenjem SPSS Verzija 11.0.

reći da oni podržavaju nezavisnost, jer su oni Albanci i Muslimani, dakle njihov etnički identitet nije određen podržavanjem nezavisnosti. Kao razlog te njihove podrške često se navodi da u odnosu prema ovim manjinama prounionistički (ili prosrpski) blok pokazuje stav koji je agresivan i antagonistički, za razliku od grupe koja podržava nezavisnost koju karakteriše tolerantnost. (vidjeti, npr. Šistek & Dimitrovová 2003, pp.160-173).

Kad su u pitanju Srbi u Crnoj Gori, s druge strane čini se da ovaj "primordijalistički zaključak" nije validan, budući da većina onih koji su se 2003. godine identifikovali kao Srbi, nisu tako uradili samo 12 godina ranije. Otuda nije ubjedljivo raspravljati o tome da oni podržavaju prounionističke partije, jer su Srbi odvajkada. Da bismo razmotrili ovu reidentifikaciju među Srbima detaljnije, odjeljak koji slijedi baviće se rezultatom popisa u periodu između 1991. i 2003. godine

2. Poređenje rezulta popisa, 1991. i 2003. godina

Tabela 2 pokazuje rezultate popisa iz 1991. i 2003. godine u Crnoj Gori na nacionalnom nivou. Kada upoređujemo ove rezultate, možemo da izdvojimo nekoliko važnih karakteristika. Kao prvo, brojčanost Crnogoraca značajno je opala u tom periodu od 12 godina, od ugrubo 380.000 1991. do 270.000 2003. godine. Ova margina je ekstremno velika u Crnoj Gori, gdje ukupan broj stanovnika iznosi oko 600.000: u procentualnom smislu, broj Crnogoraca se smanjio sa 62% na 43% od ukupne populacije. Kao drugo, brojčanost Srba značajno je porasla sa otprilike 60.000 1991. godine na 200.000 2003. Predstavljeno u procentima oni su sačinjavali 30% ukupne populacije u 2003. godini, za razliku od 1991. godine kada je procenat iznosio 9%. Treće, broj Muslimana opao je sa ugrubo datih 90.000 (14.5%) 1991. na 24.000 (4%) 2003. godine, dok su Bošnjaci brojali oko 50.000 (8%) 2003., a da se pri tom nisu uopšte ni našli na listi 1991. godine. I kao četvrtto, brojčanost onih koji su se izjašnjavali kao Jugosloveni znatno je opao sa 26.000 1991. na samo 2.000 2003. godine. Na kraju, broj onih koji se nisu izjasnili po pitanju svog etničkog identiteta povećao se sa samo 2.000 1991. na otprilike 27.000 2003. godine.

Komparacijom rezultata popisa iz 1991. i 2003. godine u Crnoj Gori, može se primijetiti da je došlo do značajnih promjena po pitanju etničkog sastava. Za razliku od Hrvatske ili Bosne, Crna Gora nije imala iskustva sa ratnim konfliktima velikih razmjera u okviru svojih granica u pomenutom periodu kao ni sa masivnom migracijom stanovništva izazvanom istim (iako je, kako će se vidjeti u narednom tekstu Crna Gora osjetila u nekoj mjeri posljedice rata u vidu velikog broja izbjeglica ili raseljenih lica koji je došao). S druge strane, ova nevjerovatno velika stopa promjene etničkog sastava ne može se objasniti kao prirodan porast ili opadanje. Koji su onda

razlozi ove masovne promjene? Ovaj članak istražuje upravo te razloge analizirajući promjenu etničkog sastava na opštinskom nivou, koji je prikazan u tabeli 3.

Opadanje broja Muslimana i povećanje broja onih koji se deklarišu kao Bošnjaci je svakako rezultat političkih dešavanja u Bosni tokom rata.. Krajem septembra 1993. godine, održana je konvencija Bošnjaka u Sarajevu na kojoj je usvojena deklaracija koja je pozivala na promjenu imena: iz »Musliman« u istorijsko »Bošnjak«. Ovaj »bez sumnje najvažniji događaj u političkoj istoriji Bošnjaka u dvadesetom vijeku« uzrokovao je debate između Muslimana-Bošnjaka intelektualaca u Crnoj Gori oko toga da li treba zadržati naziv »Musliman« ili prihvati bošnjački identitet (Eco 2003). Podjela među intelektualcima ilustrovana je koegzistencijom dvije kulturne organizacije, Matice Bošnjaka Crne Gore i Matice muslimanske Crne Gore (Šistek & Dimitrovová 2003, p. 168). U martu 2003. godine, prilikom održavanja okruglog stola po pitanju imena Musliman-Bošnjak u Crnoj Gori, 138 intelektualaca potpisalo je deklaraciju koja je pozvala na »povratak tradicionalnom imenu Bošnjak«⁴

Ova podjela među Muslimanima/Bošnjacima oko imenovanja nije riješena do održavanja popisa novembra 2003. godine. Na primjer, dvije vladajuće partije koje su dobine većinu glasova Muslimana/Bošnjaka, DPS i SDP, nijesu iskazale jedinstven stav prema ovom pitanju: mnogi poslanici Bošnjaci iz DPS-a podržali su ime Bošnjak, ali je značajan dio aktivista i kadra DPS-a u vlasti (kao što je policija, sudstvo i opštinske vlasti) podržao drugu opciju tj. naziv Musliman ili Crnogorac. Poslanici iz SDP-a podržali su naziv Bošnjak, dok su neki viši funkcioneri ove partije i čitava struktura iz Bara podržali naziv »Crnogorac⁵. Dalje, prema Rastoderu, Matica muslimanska Crne Gore odradila je aktivnu kampanju kojom je promovisala naziv »Musliman«, a protiv naziva »Bošnjak«, tokom popisa, potencirajući "apel" koji je optuživao "Veliki-Bošnjački asimilacioni projekat" kao anti-muslimanski i anti-crнogorski i koji je pozivao građane da se deklarišu kao "Muslimani" na predstojećem popisu.⁶ Protiv takvog poteza, oni koji su podržavali naziv "Bošnjak" takođe su napravili kampanju u toku koje su se distribuirali pamfleti koji su pozivali građane da se deklarišu kao "Bošnjaci", da svoj maternji jezik odrede kao "bosanski" a za svoju religiju "Islam"⁷

*Rezultat popisa potvrđio je nastavak rasprave oko imena u muslimansko-bošnjačkoj zajednici. Sve u svemu, od novembra 2003. godine, odnos Bošnjaka i Muslimana ugrubo je dva naprema jedan, što znači da se jedna od tri osobe identificuje kao Musliman (vidjeti tabelu 2). Podaci na opštinskom nivou pokazuju da su oni koji su se deklarisali kao "Bošnjaci" nesumnjivo oni koji su se ranije deklarisali kao "Muslimani" 1991. godine: u sjevernim opštinama, gdje velika većina Muslimana u Crnoj Gori i živi (opštine Berane, Bijelo Polje, Plav, Pljevlja i Rožaje), brojevi koji pokazuju opadanje broja Muslimana i porast broja Bošnjaka podudaraju se jedan

⁴ Za tekst deklaracije i listu potpisnika vidjeti Almanah, vol. 23-24 (2003), pp. 9-16.

⁵ Rastoder 2004, pp. 217-219.

⁶ Rastoder 2004, pp. 220-224. Vidjeti takođe, D. Ć. "Reagovanje Predsjedništva Matice Muslimanske: Rifat Rastoder negira nacionalni identitet Muslimana," Pobjeda, 3.10.2003.

⁷ Rastoder 2004, p. 225.

sa drugim. (vidjeti tabelu 3). Otuda se slobodno može zaključiti da je dvije trećine muslimansko bošnjačke populacije, koja se identifikovala kao "muslimanska" 1991. godine, promijenila svoj identitet u "bošnjačka" 2003. godine.

Šta je sa povećanjem broja Srba i smanjenjem broja Crnogoraca? U ovom pogledu postoji zanimljiva razlika između regionala. Velika većina (95%) smanjenja broja onih koji se deklarišu kao Crnogorci desila su u sjevernom i centralnom dijelu Crne Gore, a samo 5% od ukupne cifre koja označava smanjenje predstavlja južni region.⁸ Ovo nas tjera da prepostavimo da se dinamika u ovim regionima razlikuje te čemo se njima pozabaviti odvojeno.

Promjene etničke strukture u sjevernoj i centralnoj Crnoj Gori pokazuju da se značajan broj onih koji su se deklarisali kao "Crnogorci" 1991. godine, redefinisao u "Srbe" u 2003. godini. U opština u ovom regionu, osim u Podgorici, cifre koje pokazuju povećanje "Srba" i opadanje "Crnogoraca" veoma su bliske jedne drugoj (tabela 3). U ovim opština, za razliku od onih na jugu, nije bilo puno ljudi koji su se deklarisali kao Jugosloveni 1991. godine, te otuda opadanje broja tih ljudi ne može objasniti porast onih koji se identificuju kao Srbi u ovim opština. Nije bilo masivnog odlaska Crnogoraca ili masivnog upliva Srba u ovom periodu, otuda se promjena etničke strukture u ovim opština ne može objasniti, a da se ne uzme u obzir redefinisanje etničkog identiteta onih koji su se 1991. godine deklarisali kao "Crnogorci".

S druge strane, opštine u južnom dijelu Crne Gore zabilježile su porast onih koji su se identificovali kao Srbi, ali da pri tom ne bilježe neko znatno opadanje onih koji se smatraju Crnogorcima (vidjeti tabelu 3). Kad je u pitanju Podgorica, povećanje broja Srba u velikoj mjeri premašuje cifru koja prikazuje opadanje broja Crnogoraca u ovoj opštini (vidjeti tabelu 3). U ovim gradovima otuda, jasno je da se povećanje broja Srba ne može objasniti (samo) opadanjem broja Crnogoraca (tj njihovom reidentifikacijom iz "Crnogorci" u "Srbi"), već i uticajem druga dva faktora.

Prvi faktor je redefinisanje etničkog identiteta onih koji su se nekad deklarisali kao "Jugosloveni". Prema rezultatima popisa iz 1991.godine velika većina onih koji su se deklarisali kao "Jugosloveni" (84%, 22 000 ljudi) živjela je u Podgorici i južnom dijelu Crne Gore. U ovim opština povećanje broja Srba jednako je ili premašuje cifre koje predstavljaju Jugoslovene (vidjeti tabelu 3). Otuda, postoji mogućnost da su oni koji su se identificovali kao "Jugosloveni" promijenili svoj etnički identitet u "Srbi" 2003. godine. Bilo kako bilo, rezultati popisa nisu dovoljni da bi se pokazalo do kojeg stepena je opadanje Jugoslovena doprinijelo porastu onih koji su se identificovali kao Srbi, jer postoji određeni stepen korelacije između opadanja broja "Jugoslovena" i broja nedeklarisanih u 2003.godini (tabela3). Pearson-ov koeficijent korelacije između povećanja broja Jugoslovena i broja nedeklarisanih je 0,688, statistički značajna na 0,01 nivou (two-tailed test). U Podgorici i južnoj

⁸ Primijetiti da ovo nije uzrokovano disproporcionalnom raspodjelom Crnogoraca: u 1991. godini, više od 75.000 (19.8%) od ukupnog broja Crnogoraca (380.000) živjelo je u južnom dijelu ove zemlje.

regiji, broj koji predstavlja opadanje Jugoslovena iznosi otprilike 20.000, a broj onih koji su izabrali da se ne deklarišu po pitanju etničkog identiteta je 16.000 u 2003. godini. Ukoliko je opadanje broja Jugoslovena doprinijelo povećanju broja neopredijeljenih u 2003, barem u nekoj mjeri, to znači da opadanje tog broja ne doprinosi u potpunosti povećanju broja Srba u tim opština.

Drugi faktor podrazumijeva upliv Srba u Crnu Goru iz oblasti van nje. U Podgorici i nekim južnim opština kao što su Bar, Budva i Herceg Novi, povećanje broja Srba premašuje ukupan broj koji predstavlja opadanje broja Crnogoraca i Jugoslovena (vidjeti tabelu 3). Sve i da je situacija takva da opadanje broja Jugoslovena u potpunosti doprinosi povećanju broja Srba, jedan dio cifre koja označava one koji se tako deklarišu u ovim opština bi i dalje bio neobjašnjen. Jedan faktor koji bi mogao objasniti povećanje broja Srba u ovim opština je upliv Srba izbjeglica i raseljenih lica iz Hrvatske, Bosne i Kosova. Prema nekim izvještajima ukupan broj izbjeglica iz Hrvatske i Bosne je otprilike 14.000, a raseljenih lica sa Kosova oko 32.000 od kojih su većina Srbi (ECRE 2001; USCR 2001). U Podgorici i južnoj Crnoj Gori porasli broj Srba otprilike iznosi 61.000, dok broj Crnogoraca nakon opadanja iznosi oko 19.000, što znači da dio poraslog broja u vrijednosti od 42.000 ostaje neobjašnjen. Ovaj broj zaista otprilike odgovara ukupnom broju izbjeglica i raseljenih lica (46.000) u Crnoj Gori. Nepotrebno je reći da je broj Crnogoraca možda opao i zbog odlaska istih van Crne Gore ili prirodnim putem, a da je porast broja Srba moguće uslovlijen opadanjem broja Jugoslovena. Slaganje pomenutih cifara čini se da pokazuje da je porast broja Srba u ovim opština u najmanjoj mjeri uslovlijen dolaskom Srba izbjeglica ili raseljenih lica koji nijesu iz Crne Gore. Ovo je zaista u skladu sa glavnim observacijama u postojećoj literaturi. Na primjer, Bieber je naglasio da većina Srba izbjeglica i raseljenih lica živi u gradovima na jadranskoj obali i da je njihovo postojanje doprinijelo broju glasova za prounionističku opciju na nacionalnim izborima (Bieber 2003, str. 40). Rezultati popisa iz 2003. godine mogu se interpretirati kao dokaz koji podržava takav argument u postojećoj literaturi.

Prethodni odjeljak bavio se promjenama etničke strukture između 1991. i 2003. godine prema rezultatima popisa.. Među faktorima koji su predstavljeni u gornjem tekstu svi su, osim priliva srpskih izbjeglica i raseljenih lica, uslovljeni redefinisanjem etničkog identiteta. Redefinisanje etničkog identiteta iz "Musliman" u "Bošnjak" imalo je svoju prethodnicu u Bosni te stoga slučaj Crne Gore ne predstavlja ništa novo. Što se tiče onih koji su se deklarisali kao "Jugosloveni" 1991. godine, redefinisanje njihovog etničkog identiteta može objasniti samo mali dio crnogorske populacije. Otuda najznačajniju i najinteresantniju promjenu predstavlja redefinisanje etničkog identiteta iz "Crnogorci" u "Srbi". Postavlja se pitanje zašto su onda oni koji su se identifikovali kao "Crnogorci" 1991. godine odlučili da promjene svoj etnički identitet u "Srbi" u 2003. godini. Odgovorom na ovo pitanje baviće se naredna sekcija.

3. Iza stava prema nezavisnosti: neki mogući faktori

Prva sekcija u ovom radu predstavlja ekstremno blisku korelaciju između etničkog identiteta i stavova po pitanju nezavisnosti. Predstavlja , između ostalog, u velikoj mjeri usaglašene odnose između proporcije "Srba" (u 2003. godini) i onih koji su glasali za prounionističke partije. Drugi odjeljak ovog rada pokazuje da oni koji su se identifikovali kao "Srbi" nisu to činili samo 12 godina ranije: većina onih koji su se tako deklarisali 2003. bili su "Crnogorci" 1991. godine. Ovo znači da "primordijalistički zaključak" kojim se bavio prethodni odjeljak nije primjenljiv na one koji su svoj etnički identitet redefinisal iz "Crnogorci" u "Srbi". Budući da se oni nisu tako izjašnjivali 12 godina ranije, ne može se rasparavljati o tome da li su glasali za prounionističke partije zato što su oni suštinski "Srbi". S druge strane, uzimajući u obzir veoma visoku korelaciju između etničkog identiteta i pitanja nezavisnosti, mnogo je više moguće da kauzalna relacija ide u suprotnom smjeru: do njihovog redefinisanja etničkog identiteta došlo je upravo zbog toga što podržavaju uniju sa Srbijom. Drugačije je prilično teško objasniti blisku korelaciju između broja "Srba" i glasova datih prounionističkim partijama. I svakako, neke prounionističke partije kao što su NS i SNS, naparavile su otvorenu kampanju kojom su pozivale građane da se deklarišu kao "Srbi", a svoj jezik da nazivaju "srpskim", argumentujući svoj postupak i time da su svi popisi nakon Drugog svjetskog rata bili falsifikovani kako bi se srpski identitet potpisnu.⁹ Ovaj zaključak je u skladu sa konstruktivizmom budući da je baziran na pretpostavci da je etnički identitet promjenljiv i da je politički iskonstruisana kategorija. Otuda od sada pa na dalje nazivaćemo ga "konstruktivističkim zaključkom."

Ukoliko je ovaj "konstruktivistički zaključak" validan i ispravan, i ukoliko je etnički identitet Srba zaista posljedica prije nego uzrok stavova vezanih za pitanje nezavisnosti krucijalno pitanje je sljedeće: Šta je onda uticalo na stavove prema nezavisnosti onih koji su se deklarisali kao "Crnogorci" 1991. godine? Drugim riječima, zašto su neki ljudi odlučili da podrže održavanje unije sa Srbijom dok su se drugi opredijelili za podržavanje nezavisnosti Crne Gore iako su se svi 1991. godine deklarisali kao "Crnogorci". Dok je jako teško podvući crtlu i dati definitivan

⁹ Za primjere vidjeti: "Lider Narodne stranke Dragan Šoć previda: Kampanja za popis stanovništva biće žestoka", *Pobjeda*, 26.8.2003; I. Vučinić, "Osjećanja i interesi: komentari povodom poziva lidera Narodne stranke Dragana Šoća da se građani u popisu stanovništva izjašnjavaju kao Srbi," *Pobjeda*, 27.08.2003; I. Andelić, "Srpska narodna stranka: Srbi i na popisu," *Pobjeda*, 11.9.2003; I. Andelić, "Srpska narodna stranka: Građani će na popisu odbraniti srpski jezik," *Pobjeda*, 21.10.2003; I. Andelić, "Srpska narodna stranka: Poziv građanima da se deklarišu kao Srbi," *Pobjeda*, 1.11.2003. Primjećujemo da vladajuća partija DPS nije pravila aktivnu kampanju vezanu za popis, argumentujući taj postupak time da je popis "posao administracije". Vidjeti Ž. Darmanović, "Demokratska partija socijalista: Prijem i internacionalno veliko priznanje," *Pobjeda*, 1.11.2003.

odgovor na ovo pitanje, ovaj članak ispituje neke faktore za koje je moguće da su uticali na odluke onih koji su se smatrali "Crnogorcima" 1991. godine da podrže ili se protive nezavisnosti Crne Gore.

Prvi mogući faktor je socio-ekonomski. Na primjer, prema anketi koja je ispitivala javno mnjenje, a koju je sproveo CEDEM, broj onih koji su izrazili spremnost da podrže nezavisnost Crne Gore na referendumu je veći od ukupnog prosjeka (46,7%), među ovima visoko obrazovanih (58.1%), službenika u državnim institucijama (58.9%), privatnih preduzetnika (52.6%), đaka i studenata (48.1%) itd. (CEDEM 2002). Kad je u pitanju etnički identitet i pripadnost partiji, broj je bio veći od ukupnog prosjeka među Albancima (93.9%), Muslimanima (83.5%), Hrvatima (81.8%), Crnogorcima (65.0%) i pristalicama LSCG-a, SDP-a (100%) i DPS-a (97.6%). S druge strane, broj onih koji su izrazili spremnost da glasaju protiv nezavisnosti na referendumu bio je takođe veći od ukupnog prosjeka (41.9%), među ovima onih sa osnovnim obrazovanjem (50.0%), radnika u kompanijama u procesu privatizacije (50.8%) i penzionera (47.9%), a među Srbima (88.9%), pristalica NSS-a (100%), SNP-a (97.9%), SNS-a (95.7%) i NS-a (83.3%). Ovi rezultati podrazumijevaju da su neki socio-ekonomski faktori kao što su obrazovni nivo, primanja i zanimanje, uticali na odluke ljudi da podrže ili se suprostavite nezavisnosti Crne Gore. Primjetno je, međutim da je broj onih koji su izrazili svoj stav po pitanju nezavisnosti (i za i protiv) mnogo veći među etničkim grupama i partijskim pristalicama nego kod onih grupa koje spadaju u socio-ekonomске kategorije. Ovo znači da je korelacija stavova sa stavovima po pitanju nezavisnosti mnogo veća kad je vezana za etnički identitet i partijsku pripadnost nego za socio-ekonomске grupacije. Ovo zauzvrat podrazumijeva da socio-ekonomski faktori sami ne mogu u potpunosti objasniti uzajamnu vezu između etničkog identiteta i stavova po pitanju nezavisnosti. Autor nije dobio skup podataka za naredne empirijske analize u odnosu na ovo. Detaljna empirijska analiza biće zadatak za buduća istraživanja.

Drugi faktor je geografski. Kako je Bieber naglasio, podjela između proindependističkih i prounionističkih partija često je objašnjavana podjelom između sjevera i juga Crne Gore. (Bieber 2003, str 39) Treba se podsjetiti da ova geografska podjela ima dugu istorijsku uteviljenost, posebno nakon uteviljenja Kraljevine Srbija, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, kada je intenziviran konflikt između onih koji su podržavali bezuslovno ujedinjenje sa Srbijom ili Jugoslavijom (Bjelaši) i onih koji su bili protiv (Zeleniši).¹⁰ U ovoj raspravi Bjelaši su imali podršku u sjevernom dijelu Crne Gore, dok su Zeleniši podršku našli u centralnom i južnom dijelu (Pavlović 2003, str. 90). Efekat ovog geografskog faktora takođe se može posmatrati na trenutnom sukobu proindependističkih i prounionističkih partija, posebno ukoliko se fokusiramo na one koji su se identifikovali kao »Crnogorci« 1991. godine. Kako je pomenuto u prethodnom tekstu, veliki dio opadanja broja »Crnogoraca« desilo se u sjevernoj i centralnoj regiji, dok to nije bio slučaj sa južnim

¹⁰ Za primjere vidjeti: Andrijašević & Rastoder 2006, pp. 299-336. Za dobar pregled postojeće literature o konfliktu Bjelaša i Zeleniša vidjeti: Rastoder 2005, pp. 9-79.

dijelom Crne Gore. Drugim riječima, porast broja »Srba« uzrokovao redefinisanjem etničkog identiteta iz »Crnogorci« u »Srbi«, bio je u velikom dijelu ograničen na sjevernu i centralnu regiju, dok je porast istog broja u južnoj regiji bio posljedica drugih dešavanja kao što je npr. priliv srpskih izbjeglica i raseljenih lica. Iz istorijske perspektive, otuda, trenutna rasprava o statusu Crne Gore mogla bi se posmatrati kao ponovno pojavljivanje davnog neprijateljstva. Podjela između sjevera i juga, na primjer, je uslovljena i ekonomskom podjelom: dok je jug ekonomski stabilniji zahvaljujući turizmu uglavnom, sjever je mnogo siromašniji i održao je bliže ekonomske veze sa Srbijom (Bieber 2003, str. 39). U tom smislu, geografski i socio-ekonomska faktori su međusobno povezani.

Treći faktor je religijski. Crnogorska pravoslavna crkva inkorporirana je u Srpsku pravoslavnu crkvu 1920. godine i nije uživala nezavisnost od tada. Ipak ponovo je uspostavljena 1993. te od te godine u Crnoj Gori postoje dvije pravoslavne crkve (Bieber 2003, str. 26-27). Ovaj religijski faktor usko je povezan sa stavom prema nezavisnosti Crne Gore. Proindependističke partije poput LSCG-a i SDP-a podržavaju Crnogorsku dok prounionističke partije podržavaju Srpsku pravoslavnu crkvu (Bieber 2003, str. 27). Prema rezultatima popisa iz 1991. godine, broj onih koji su rekli da su pripadnici pravoslavne crkve, skoro savršeno korespondira broju Srba i Crnogoraca u svim opština. S obzirom na to da je postojala samo SPC u Crnoj Gori 1991. godine, ovi rezultati popisa pokazuju da je velika većina onih koji su se deklarisali kao »Crnogorci« iste godine, to činila dok je pripadala »Srpskoj« pravoslavnoj crkvi što im nije predstavljalo problem ili kontradikciju. Pojavljivanje alternative u Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi 1993. godine moguće da je uticalo na ljude u Crnoj Gori te su oni koji su pripadali SPC-u počeli razmišljati o sebi samima kao o »Srbima« prije nego kao o »Crnogorcima«, dok su oni koji su se smatrali »Crnogorcima« prebacili svoje simpatije sa SPC na CPC.¹¹

Prema nekim domaćim posmatračima, Srpska pravoslavna crkva napravila je intenzivnu kampanju pozivajući ljude da se deklarišu kao »Srbi« kako bi se sačuvalo srpstvo u Crnoj Gori.¹² Na primjer, krajem avgusta 2003. godine, odžana je konferencija pod nazivom "Srpski narod u Crnoj Gori - mogućnosti političkog ekonomskog i kulturnog razvoja" u manastiru Podmaine u Budvi i tom prilikom je pitanje popisa komentarisano, a zaključeno je sledeće "da se položaj srpskog naroda u Crnoj Gori na svaki način internacionalizuje jer se radi o najmanje jednoj trećini

¹¹ Množe se primjetiti međutim da je broj pripadnika CPC-a mnogo manji od broja Crnogoraca čak i u 2003. godini. Prema vladici Mihailu iz CPC-a, samo 45 do 50 crkava, od 750 koje postoje u Crnoj Gori, pripadaju CPC-u, od kojih su većina seoske crkve. Većina crkava i manastira su pod kontrolom SPC-a. Prema njemu, CPC nema registar broja ljudi koji su članovi CPC-a.. Intervju sa Vladikom Mihailom iz CPC-a, Cetinje, 4. oktobar 2006. Vidjeti takođe intervju Vladike Mihaila u magazinu "Arena" u Zagrebu, gdje je rekao "Od 650 crkvi i oko 40 manastira vraćeno nam je samo 30-ak malih seoskih crkvi....a sve ostalo još drži Srpska pravoslavna crkva." Za tekst intervjuja, vidjeti Aleksić & Krstajić 2005, p. 211.

¹² Intervju sa profesorom Milanom Popovićem, Podgorica, 3. oktobar 2006. Intervju sa Borislavom Banovićem, Podgorica, 3. oktobar 2006.

njenog stanovništva, što će pokazati i predstojeći popis stanovništva u novembru.”¹³ Neki političari i akademici kritikovali su uključenje SPC u kampanju oko popisa¹⁴. Opet, ova kampanja je sasvim vjerovatno uticala na odluku ljudi da se deklarišu kao “Srbi” 2003. godine, posebno onih u ruralnim područjima u sjevernom dijelu Crne Gore, gdje je Srpska pravoslavna crkva imala više uticaja.¹⁵ S druge strane, Crnogorska pravoslavna crkva vodila je kampanju za crnogorski jezik i identitet¹⁶ i kritikovala SPC da “već dugi niz godina radi na sistemskom posrbljavanju Crnogoraca i potiranju i zatiranju crnogorske nacionalne svijesti”¹⁷. Uzimajući u obzir duboku podijeljenost između SPC i CPC i njihovo učestvovanje u kampanjama prije održavanja popisa, čini se sigurnim da je religiozni faktor uticao na odluku ljudi po pitanju njihovog identiteta.

Umjesto zaključka

Ovaj članak je ispitivao veze između pitanja nezavisnosti i etničkog identiteta u Crnoj Gori, uglavnom uzimajući u obzir rezultate dva skorašnja popisa, skorašnjih izbora i referendumu. Rezultati dva skorašnja popisa ukazuju da se redefinisanje etničkog identiteta desilo u poslednjih 10-15 godina u Crnoj Gori. Fenomen je sam za sebe interesantan i prosvjetljujući za studije porijekla etničkog identiteta: ovaj fenomen ukazuje da je etnički identitet zaista promjenljiv i može biti proizvod političke izgradnje. Naravno, trebalo bi se podsjetiti da Crnogorci imaju veoma bliske istorijske veze sa Srbima, pri tom su i iste religije, imaju isti jezik i pismo, a i granica između etničkih identiteta nije uvjek bila jasna. Otuda, moglo bi se raspravljati o tome da redefinisanje etničkog identiteta možda nije bilo moguće i da ta dva identiteta nisu bila toliko bliska jedan drugom. Slučaj Crne Gore, ne mora nužno da znači da etnički identitet može biti iskonstruisan iz ničega, bez ikakve baze. Bez obzira na sve, Crna Gora je interesantan primjer prilikom ispitivanja porijekla etničkog identiteta.

¹³ Mitropolit crnogorsko-primorski gospodin Amfilohije takođe je učestvovao na konferenciji i u diskusiji, vidjeti “U manastiru Podmaine u Budvi: Slovo o srpskom narodu,” *Pobjeda*, 24.8.2003.

¹⁴ “Predsjednica Liberalnog saveza Vesna Perović: LS zgrožen zloupotreborom posjete patrijarha Pavla,” *Pobjeda*, 29.8.2003; “Istoričar Radoje Pajović: Anticrнogorska misija SPC,” *Pobjeda*, 29.8.2003.

¹⁵ Intervju sa profesorom Milanom Popovićem, Podgorica, 3. oktobar 2006.

¹⁶ Vidjeti na primjer: “Apel 1. Poziv za uvođenje crnogorskog jezika” i “Apel 2. Poziv saradnicima “Lučindana” da tekstove pišu crnogorskim jezikom,” CPC, u *Lučindanu* (Glas Crnogorske pravoslavne crkve), br. 7 (2003), str. 14-15.

¹⁷ Vidjeti *Lučindan* (Glas Crnogorske pravoslavne crkve), br. 7 (2003), str. 14. Vidjeti takođe, “Crnogorska pravoslavna crkva: Amfilohije posrbljuje Crnogorce,” *Pobjeda*, 26.8.2003.

Osim toga, ovi rezultati popisa su posebno važni kada neko ispituje veze između etničkog identiteta i pitanja nezavisnosti Crne Gore. Kao što je predstavljeno u prethodnom tekstu rezultati popisa ukazuju da “primordijalistički zaključak”, koji je često prepostavljan u mnogim analizama koje podrazumijevaju anketu koja ispituje javno mnjenje, nije validan u slučaju većine onih koji su se deklarisali kao “Srbi” 2003. godine, uzimajući u obzir činjenicu da tako nije bilo samo 12 godina unazad. Nepotrebno je napominjati da ovo ne znači da primordijalistička teorija u potpunosti griješi kad je u pitanju Crna Gora. Kako je diskutovano u prvom dijelu ovog članka, čini se da ona prilično važi kad su u pitanju Muslimani/Bošnjaci i Albanci. Otuda ova analiza ukazuje da nijedan od dva predstavljena zaključka ne može u potpunosti da objasni slučaj Crne Gore sam, te da se moraju kombinovati kako bi se na pravi način i u potpunosti razumjela priroda odnosa između etničkog identiteta i pitanja nezavisnosti ove zemlje.

Naravno, analiza makro podataka kao što su rezultati popisa i izborni rezultati nije dovoljna za dublju analizu etničkog identiteta u Crnoj Gori. Za veliku analizu bilo bi idealno kada bi se mogla koristiti skupina podataka na mikro nivou koja registruje promjene etničkog identiteta ljudi, drugih socio-ekonomskih faktora i stavova prema političkim pitanjima, kao što je nezavisnost Crne Gore, za jedan određeni period. Ipak, barem koliko autor zna takva baza ne postoji. U takvim okolnostima, ne bi bilo beskorisno iskoristiti maksimalno makro podatke koji su dostupni za analizu. Validnost podataka prezentovanih u ovom članku, trebalo bi dodatno ispitati i testirati preko dugih metoda, uključujući intervjuje ljudi na lokalnom nivou u različitim dijelovima Crne Gore. Ovo bi mogao biti zadatak za neka buduća istraživanja.

Tabela 1: broj srpske populacije (%) i broj glasova za prounionističke partije (%) u Crnoj Gori, prema opštinama

	Opštine	Procenat srpske populacije (2003)	Procenat glasova prounionističkih partija		
			2001 ¹	2002 ²	2006 ³
Sjever	Andrijevica	69.61	70.6	63.9	72.3
	Berane	46.51	59.96	49.2	52.8
	Bijelo Polje	40.32	43.66	40.6	44.3
	Korašin	44.77	56.99	52.8	57.8
	Mojkovac	41.12	56.93	51.1	56.1
	Plav	18.93	16.9	20.8	21.1
	Pljevlja	60.11	59.07	55.3	63.7
	Plužine	60.51	69.36	67.1	75.7
	Rožaje	3.98	5.24	5.1	8.7
	Šavnik	47.44	53.46	53.2	56.9
Centar	Žabljak	50.26	61.06	54.9	61.3
	Danilovgrad	25.51	45.57	43.2	46.3
	Nikšić	26.74	47.31	41.6	47.5
Jug	Podgorica	26.27	45.49	41.2	46.3
	Bar	27.68	40.07	32.6	36.3
	Budva	40.87	52.47	43.8	46.7
	Cetinje	4.62	12.07	11.3	13.6
	Herceg Novi	52.88	60.69	58.3	61.3
	Kotor	30.91	45.15	40.3	44.3
	Tivat	35.19	44.09	39.6	43.6
	Ulcinj	7.44	15.03	12.8	11.5

¹ Suma glasova za kolaiciju "Zajedno za Jugoslaviju", NSSCG-Momir Bulatović i SRS-Dr Vojislav Seselj.

² Suma glasova za koaliciju "Zajedno za promjene" i Patriotsku koaliciju za Jugoslaviju.

³ glasovi za "Ne" na referendumu 2006. godine o statusu Crne Gore.

Izvor: Za rezultate cenzusa iz 2003. vidjeti <http://www.monstat.cg.yu/Popis.htm> (pogledano 15. februara 2005.). Za izborne rezultate iz 2001. i 2002. godine vidjeti <http://www.cesid.org/rezultati/> (pogledano 3. oktobra 2004.). Ta rezultate referenduma iz 2006. godine vidjeti <http://www.rrk.cg.yu/aktuelnosti/aktuelnosti.htm> (pogledano 29. juna 2006. godine).

Tabela 2: rezultati cenzusa iz 1991. i 2003. godine u Crnoj Gori

	2003		1991		Promjena
	Broj	%	Broj	%	
	620,145		615,035		
Crnogorci	267,669	43.2%	380,467	61.9%	-112798
Srbi	198,414	32.0%	57,453	9.3%	+140961
Muslimani	24,625	4.0%	89,614	14.6%	-64989
Bosnjaci	48,184	7.8%	-		+48184
Albanci	31,163	5.0%	40,415	6.6%	-9252
Hrvati	6,811	1.1%	6,244	1.0%	+567

Jugosloveni	1,860	0.3%	26,159	4.3%	-24299
Romi	2,601	0.4%	3,282	0.5%	-681
Drugi	5,744	0.9%	3,381	0.5%	-5354
Neopredijeljeni	26,906	4.3%	1,944	0.3%	+24962
Nepoznato	6,168	1.0%	6,076	1.0%	+92

Izvor: napravljeno od strane autora na bazi podataka Statističkog zavoda Crne Gore: vidjeti <http://www.monstat.cg.yu/MeniGodisnjiPodaci.htm> (pogledano 16. januara 2006).

Tabela 3: Promjene u brojnosti populacije po etničkim grupama i opštinama

		Ukupno		Promjena (2003 - 1991)					Nede-klarisani 2003
		2003	Promjena	Muslimani	Bosnjaci	Crnogorci	Srbi	Jugosloveni	
Sjever	Andrijevica	5785	-911	-23	0	-4184	+3120	-68	216
	Berane	35068	-3885	-9468	+5662	-14045	+13467	-634	1188
	Bijelo Polje	50284	-4984	-15041	+11377	-18268	+16091	-302	847
	Korašin	9949	-1171	+4	+1	-5320	+3971	-113	331
	Mojkovac	10066	-764	-28	+9	-4505	+3579	-104	322
	Plav	13805	-5500	-10411	+6809	-2754	+2335	-97	39
	Pljevlja	35806	-3787	-4051	+1865	-14212	+11930	-769	1437
	Plužine	4272	-965	-13	0	-3414	+2237	-22	263
	Rožaje	22693	-283	-18473	+18628	-1088	+742	-139	53
	Šavnik	2947	-743	+1	0	-2052	+1208	-16	98
Centar	Žabljak	4204	-710	+1	0	-2666	+1753	-51	262
	Danilovgrad	16523	+1805	-29	+1	-2018	+3347	-233	467
	Nikšić	75282	+576	-824	+148	-18711	+15861	-1065	5214
Jug	Podgorica	169132	+17107	-3223	+2307	-13464	+32667	-4552	6978
	Bar	40037	+2716	-2561	+919	-79	+7430	-2739	1584
	Budva	15909	+4192	+29	+24	-115	+3869	-894	1116
	Cetinje	18482	-1825	-84	+5	-2133	+321	-301	277
	Herceg Novi	33034	+5441	-124	+79	-1810	+8939	-4973	2746
	Kotor	22947	+537	-94	+16	-1639	+3942	-3945	2165
	Tivat	13630	+2201	-87	+37	+253	+3047	-2276	1117
	Ulcinj	20290	-3927	-490	+297	-574	+1105	-1169	186

Izvor: napravljeno od strane autora na bazi rezultata cenzusa iz 1991. i 2003. godine. Vidjeti tabelu 1 za izvor rezultata cenzusa iz 2003. godine. Za rezultate cenzusa iz 1991. godine vidjeti Savezni Zavod za Statistiku, *Savezna Republika Jugoslavija: Popis 1991, elektronsko izdanje knjiga popisa 1991*, Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1998. Što se tiče "Nedekläriranih," oni su uvršteni u kategoriji ostali na opštinskom nivou u podacima o cenzusu iz 1991. godine te autor nije mogao dobiti broj onih koji se nisu izjasnili po pitanju svog etničkog identiteta 1991. godine na opštinskom nivou.

Literatura

- Aleksić, Budimir & Slavko Krstajić, *Trgovci dušama: dukljansko-montenegrinski vjerski trafiking u svjetlosti dokumenata* (Nikšić: Omladinski intelektualni centar, 2005)
- Andrijašević, Živko M.. & Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore: od najstarijih do 2003* (Podgorica: Centar za iseljenike, 2006)
- Bieber, Florian, ed., *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2003.
- Centar za demokratiju i ljudska prava, *Javno mnenje u Crnoj Gori 2002: Izvještaj br. 1/2002*, <http://www.cedem.cg.yu/cedem.htm> (pogledano 2. septembra 2004.)
- Centar za politikološka istraživanja i javno mnenje, *Javno mnenje Srbije i Crne Gore - Februar 2002. godine*, <http://www.cpijm.org.yu> (accessed on August 29, 2004)
- European Council on Refugees and Exiles, *ECRE Report 2000: Montenegro*, <http://www.ecre.org/> (accessed on August 29, 2004).
- Ćećo, Nusret, 'Bošnjaci u Crnoj Gori – Integracija bez asimilacije,' *Almanah*, Vol. 23-24 (2003), pp. 155-158.
- Pavlović, Srđa, 'Who are Montenegrins? Statehood, identity, and civil society' u Bieber 2003, pp. 83-106.
- Rastoder, Šerbo, 'Bošnjaci/Muslimani i popis stanovništva u Crnoj Gori 2003.' *Almanah*, Vol. 25-26 (2004), pp. 211-226.
- Rastoder, Šerbo, *Skrivana strana istorije: crnogorska buna i odmetnički pokret 1918-1929, dokumenti, Tom Prvi* (Cetinje: Centralna narodna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", 2005)
- Smith, Anthony D, *Nationalism and Modernism: a Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, New York: Routledge, 1998.
- Šistek, Frantšek & Bohdana Dimitrovová, 'National Minorities in Montenegro after the Break-up of Yugoslavia,' in Bieber 2003, pp. 159-179.
- US Committee for Refugees, *USCR Country Report Yugoslavia: Statistics on refugees and other uprooted people, Jun 2001*, <http://www.reliefweb.int/> (accessed on August 29, 2004).

IZVJEŠTAVANJE MEDIJA U TOKU REFERENDUMSKE KAMPANJE U CRNOJ GORI

*Dr Miloš Bešić
Olivera Komar
Pavle Gegaj*

Cijeneći ulogu medija u referendumskom procesu kao veoma značajnu CEMI je izvršio praćenje i analizu izvještavanja medija u toku referendumske kampanje. Istraživanje smo bazirali na prihvaćenim i pouzdanim metodama a obuhvatilo je monitoring izvještavanja crnogorskih štampanih i elektronskih medija u periodu od 10. aprila do 20. maja 2006. godine. Pratili smo i analizirali rad sljedećih dnevnih novina: Vijesti, Dan, Pobjeda, Republika, Blic i Večernje novosti i TV stanica: TV CG1, TV CG2, ELMAG, TV IN, NTV Montena i MBC.

U prvom dijelu ovog izvještaja prezentujemo kvantitativne rezultate analize izvještavanja pojedinačnih medija.

Imajući u vidu da se, ipak, sve ne može izmjeriti i da je neke nijanse u izvještavanju medija praktično nemoguće "uhvatiti brojkama" u posljednjem dijelu ovog izvještaja dajemo rezultate analize sadržaja tekstova kojim su posmatrani štampani mediji ispratili prvi skup Bloka za zajedničku državu i Bloka za nezavisnu Crnu Goru. Upoređivanjem teksta i odgovarajuće novinske opreme (fotografija, naslov, podnaslov, boks...) jasnije se mogao definisati stav koji su novine prenosile građanima u odnosu na referendum u Crnoj Gori. Na ovaj način uspjeli smo da detektujemo neke finije vidove uticaja na građane od strane medija koji su, naizgled balansirano izvještavali. Analiza slučaja poslužila je kao dopuna primjenjenoj metodologiji monitoringa medija.

Naš posao je bio veoma važan jer je posebno značajno da nakon referendumu ostane trag o tome kako su se mediji ponašali u toku kampanje, a pri tom prije svega mislimo na njihov doprinos nekoj od političkih opcija koje su se nadmetale na referendumu.

Takođe se nadamo da će ovo istraživanje ukazati na nedostatke u radu medija i uticati na poboljšanje kvaliteta i objektivnosti njihovog izvještavanja.

1. Metod monitoringa medija

Monitoring medija predstavlja metodološki osmišljen način da se procijeni stepen vrijednosno-političkog opredjeljenja, odnosno neutralnog odnosa, kako štampnih tako i elektronskih medija. Sam metod je unificiran tj. na identičan način se primjenjuje na sve medije, čime je u potpunosti omogućena komparacija. Po svojoj prirodi monitoring medija ima dvije dimenzije, prvo, to je kvalitativna procjena 'usmjerenja' odnosno vrijednosno-političke orientacije i drugo, to je kvantitativna procjena, ili tačnije, mjerjenje onih parametara koji podliježu kvantifikaciji. Kada je o vrijednosno-političkom usmjerenu riječ, svaka individualna jedinica mjerena može biti kvalifikovana u sljedećim modalitetima:

- izrazito za nezavisnost
- umjereni za nezavisnost
- neutralno
- umjereni za zajednicu
- izrazito za zajednicu

U svom operacionalnom obliku monitoring dnevne štampe se sastoji iz tri aspekta:

- analiza naslovnih strana i to:
 - o sa vrijednosno-političkog stanovišta (usmjerenost)
 - o sa kvantitativnog stanovišta (površina koju naslovi zauzimaju)
 - o sa stanovišta prioriteta (redoslijed naslova)
- analiza informativno političkih rubrika:
 - o kvalitativna procjena usmjerenosti svake kolumne pojedinačno
 - o kvantifikacija rubrika posredstvom mjerena površine
- analiza svih ostalih rubrika i to:
 - o broj i površina rubrika
 - o vrijednosno usmjereno svih rubrika i njihova kategorizacija

Kada je riječ o elektronskim medijima, posebno se analiziraju centralne informativno-političke emisije na svim TV stanicama, a posebno cjelokupan preostali program i to po programsko sadržajnim kategorijama. Sami kriterijumi analize su:

- trajanje
- termin
- usmjerenje
- programska kategorizacija

Očekivani rezultati:

Na osnovu ovako postavljene metodološke aparature monitoring medija omogućava:

- procjenu stepena prisustva obje opcije u različitim modalitetima na svakom mediju izraženu na kumulativan način;

- procjenu stepena prisustva svake opcije u različitim modalitetima na svakom mediju po rubrikama ili kategorijama programa;
- poseban uvid u orientaciju ključnih programske sadržaja koji oblikuju javno mnjenje;
- preciznu kvantifikaciju dobijenih vrijednosti;
- ponderisanje svih vrijednosti eksternim parametrima na osnovu kojih se može dobiti opšti prikaz uticaja medija na javno mnjenje.

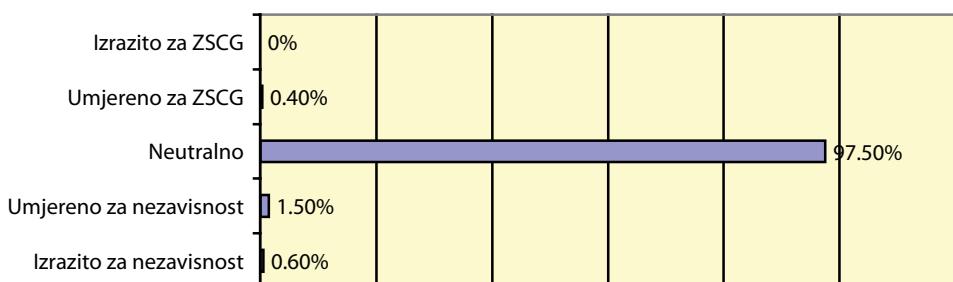
Drugim riječima, monitoring medija pruža jasan uvid u programsku orijentaciju i političku usmjerenost svakog pojedinačnog medija u Crnoj Gori. U ovom smislu, mi i ne očekujemo potpunu neutralnost medija, a to posebno važi za privatne medije koji nemaju ovu vrstu obaveze.

2. Analiza izvještavanja dnevnih novina

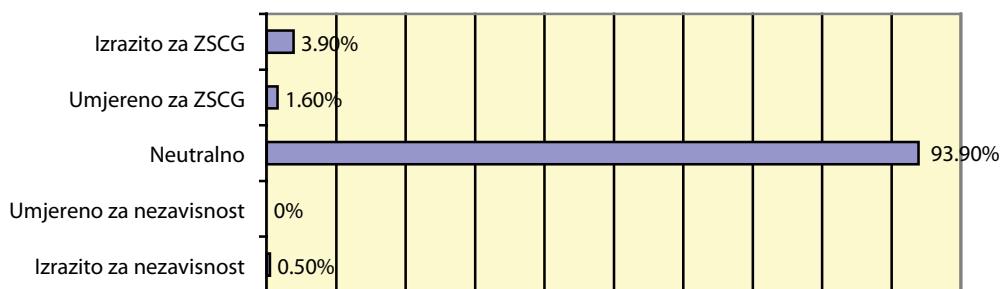
2.1 ANALIZA NASLOVNIH STRANICA DNEVNIH NOVINA

Rezultati mjerjenja naslovnih strana pokazuju da postoje značajne razlike između pojedinih dnevnika. Najprije treba konstatovati da su pitanja vezana za referendum u Crnoj Gori gotovo u potpunosti isključena sa naslovnih strana dnevnih novina koje dolaze iz Srbije (Blic i Večernje novosti). Relativno mali broj naslova koji se odnosi na referendum u Crnoj Gori (2.5% Blic i 6.0% Večernje novosti) posredno ukazuje i na stepen interesovanja političke javnosti u Srbiji za crnogorski referendum.

Blic

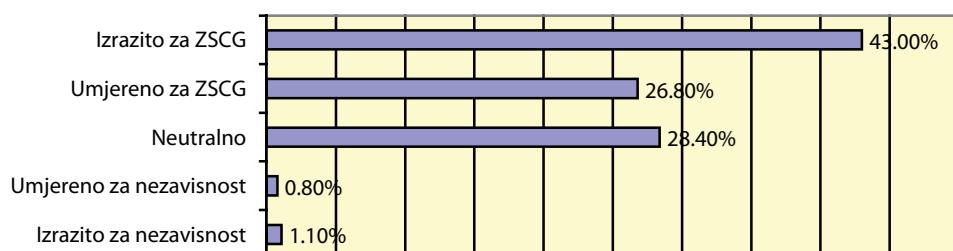

VEČERNJE NOVOSTI

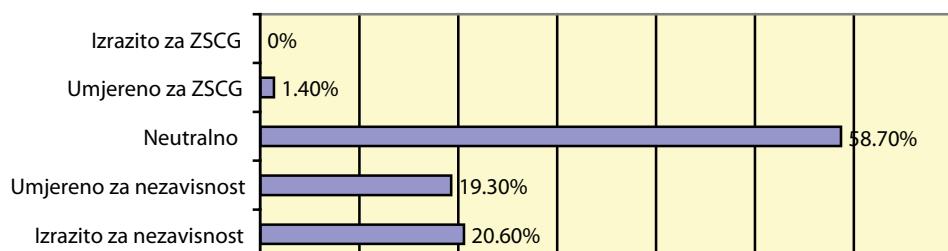
Sa stanovišta 'odnosa snaga' tačnije odnosa između broja naslova u korist jedne ili druge opcije, **najnebalansiraniji pristup mjerimo kod dnevnika Dan**. U ovim dnevnim novinama u 43% slučajeva naslovi su izrazito u korist Bloka za zajednicu SCG uz 26.8% naslova koji su umjereno za zajednicu (kumulativno 70%). Komplementarno, samo 1.9% naslova je bilo u korist Bloka za nezavisnost, uz 28.4% naslova koji se mogu kategorisati kao neutralni.

DAN

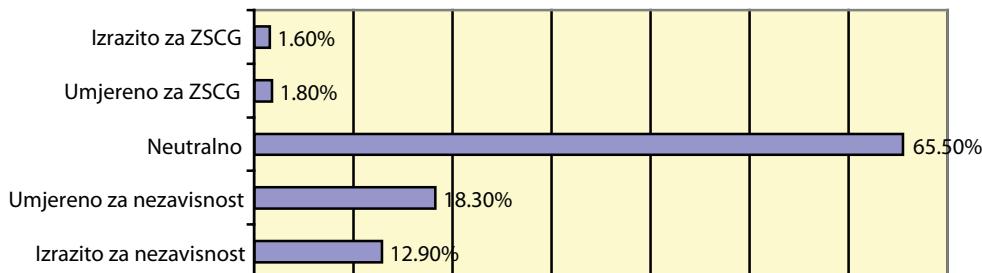
Sa druge strane, na naslovnoj strani **u korist Bloka za nezavisnu Crnu Goru prednjači Republika**, koja je u preko 1/5 slučajeva imala naslove koji su izrazito za nezavisnost, uz gotovo isto toliko naslova koji su umjereno za nezavisnost. Zastupljenost naslova koji su u korist Bloka za državnu zajednicu u Republici je 1,4%, dok je neutralnih naslova preko 58,7%.

REPUBLIKA

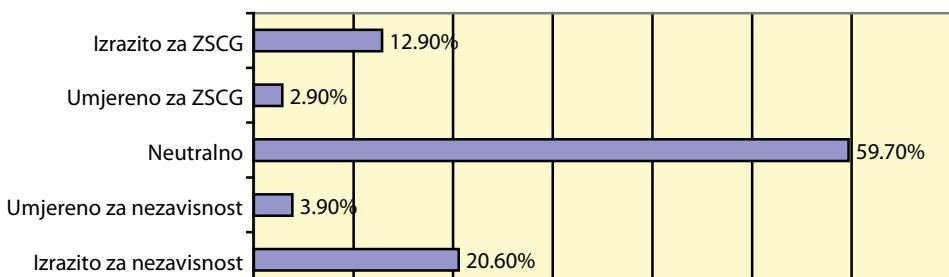
I kada je o Pobjedi riječ, može se reći da su naslovne strane ovog dnevnika bile u korist Bloka za nezavisnost i to u modalitetu izazito u 12.9% slučajeva a u modalitetu umjereno u 18.3% slučajeva. Na naslovnim stranama ovog dnevnika samo u 3.4% slučajeva je bilo naslova koji su u korist Bloka za državnu zajednicu, uz 65.5% neutralnih naslova. Komparativno, od svih crnogorskih medija **Pobjeda je imala najveći broj neutralnih naslova, i time opravdava status javnog servisa.** Međutim, ako se uporedi odnos između zastupljenosti blokova u naslovima ovog dnevnika, nesumnjivo je da je prednost data Bloku za samostalnost.

POBJEDA

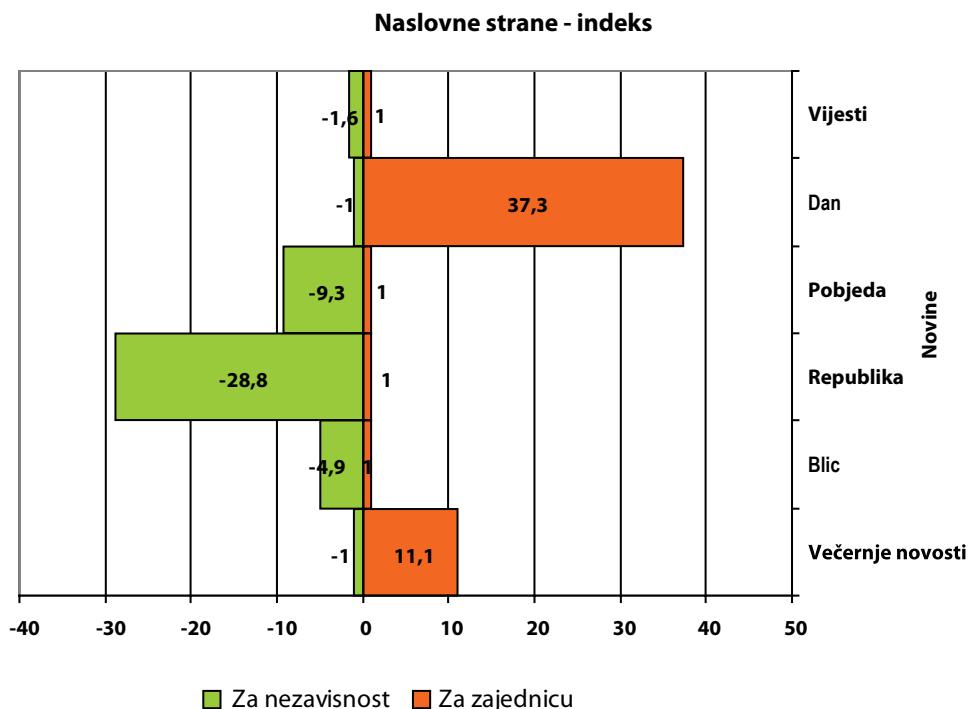
Iako i kod dnevnika Vijesti proporcionalno na naslovnim stranama mjerimo prednost naslova koji su u korist Bloka za nezavisnost, može se reći da su **naslovne strane ovog dnevnika najizbalansiranije.** Naime, u poređenju sa 24.5% naslova koji su u korist nezavisnosti (20.6% izrazito i 3.9% umjereno), 15.8% naslova u Vijestima je bilo u korist Bloka za državnu zajednicu (2.9% umjereno i 12.9 izrazito), dok je gotovo 60% naslova bilo neutralno po svom karakteru.

VIJESTI

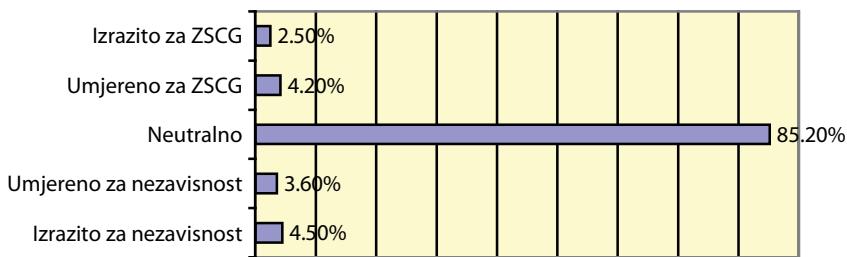
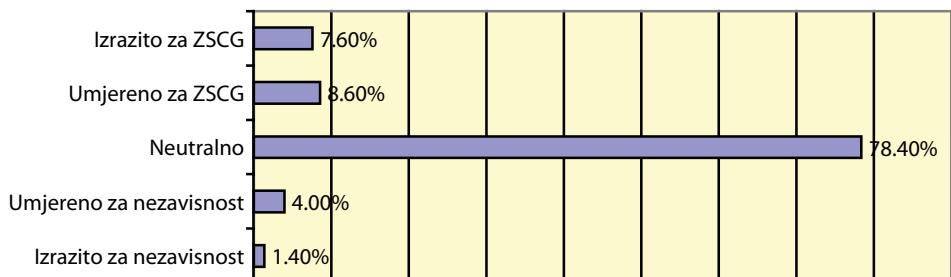
Posmatrano sa stanovišta indeksa (odnosa naslova sa predznacima DA i NE), jasno se mogu utvrditi odnosi koje smo gore opisali. Odnos u korist nezavisnosti na naslovnim stranama Republike je 1:28.8, Pobjede 1:9.3, dok je u Vijestima taj odnos 1:1.6. Sa druge strane, taj odnos je u korist Bloka za zajednicu u Danu 1:37.3. Iako podatak za Blic i Novosti ima malu vrijednost obzirom na mali broj naslova koji su

se bavili pitanjima referendumu, interesantno je da su naslovi u Blicu bili u korist nezavisnosti i to u odnosu 1:4.9 dok je taj odnos potpuno drugačiji u Večernjim novostima, tj. on je 1:11.1 u korist zajednice.

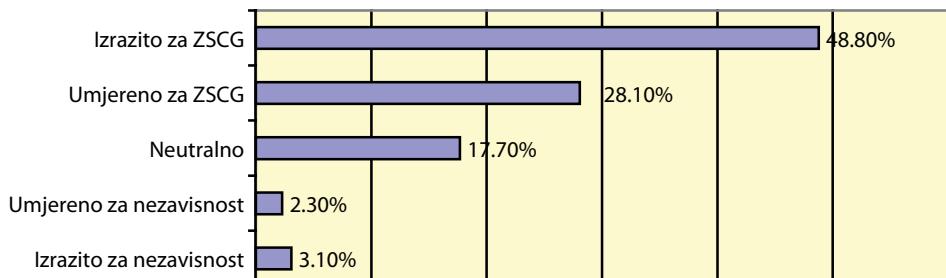

2.2 ANALIZA POLITIČKO-INFORMATIVNIH RUBRIKA DNEVNIH NOVINA

Rubrika 'politika i informacije' je bila posebno predmet mjerena u svim štampanim medijima. **Rezultati pokazuju da su i u ovom pogledu štampani mediji iz Srbije relativno nezainteresovani za referendumskata pitanja u Crnoj Gori.** Međutim, kao i u slučaju naslova, interesantno je da u malom fondu kolumni koje su se u ovim dnevnicima bavile pitanjima crnogorske nezavisnosti, Blic daje prednost opciji za nezavisnost budući da je kumulativno 8.1% tekstova bilo u korist nezavisnosti naspram 6.7% tekstova koji su bili u korist državne zajednice. U Večernjim novostima je obrnut slučaj te od svih kolumni koje se u okviru ove rubrike bave pitanjima referendumu 16.2% su u korist Bloka za zajednicu naspram 5.4% kolumni koje su u korist crnogorske nezavisnosti.

BLIC**VEČERNJE NOVOSTI**

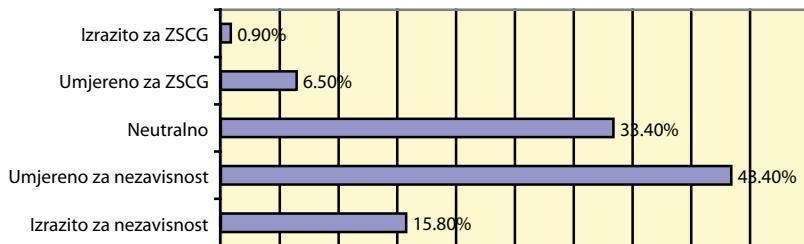
Kada je riječ o štampanim medijima iz Crne Gore, trendovi koje smo identificirali analizirajući naslovne strane potvrđeni su, ali su proporcionalno ove razlike manje u odnosu na naslove. U dnevniku Dan gotovo 48.8% tekstova u rubrici 'politika i informacije' su izrazito orijentisani u korist državne zajednice uz preko 28.1% tekstova koji su umjereni za ZSCG. Komparativno, samo je 3.1% tekstova izrazito u korist nezavisnosti uz 2.3% tekstova ove orijetnacije koji su umjereni za nezavisnost. Ono što u ovom pogledu Dan značajno razlikuje od ostalih dnevnih novina jeste činjenica da u ovoj rubrici bilježimo samo 17.7% kolumni koje su neutralne po svom karakteru. Dakle, **nema sumnje da je dnevnik Dan u svojim političko-informativnim rubrikama intenzivno podržavao Blok za državnu zajednicu.**

DAN

Dnevnik koji u najvećoj mjeri podržava nezavisnost je svakako Republika.

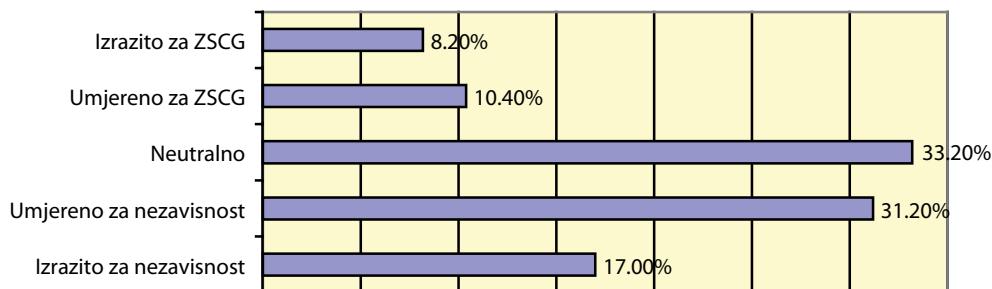
U rubrici koja se bavi politikom i informacijama u ovom dnevniku 15.8% tekstova su izrazito za nezavisnost uz 43.4% kolumni koje su umjereno za nezavisnost. Sa druge strane, samo 0.9% tekstova su izrazito za zajednicu uz 6.5% onih koji su umjereno za zajednicu, te konačno uz 33.4% tekstova koji su neutralni u odnosu na referendumska pitanja.

REPUBLIKA

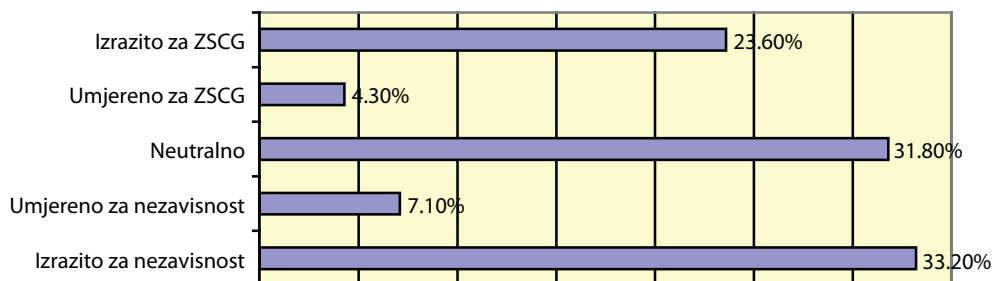
Pobjeda, iako umjerenija od Republike, jasno favorizuje Blok za crnogorsku nezavisnost. Naime, skoro polovina tekstova koji su informativno-političkog karaktera u korist su Bloka za nezavisnost (17% - izrazito i 31.2% - umjereno). Sa druge strane 18.6% tekstova su u korist Bloka za zajednicu, pri čemu je umjerenih 10.4%, a onih koji su izrazito za zajednicu 8.2%. U Pobjedi, u okviru ove rubrike utvrdili smo da je gotovo 33.2% tekstova bilo neutralno.

POBJEDA

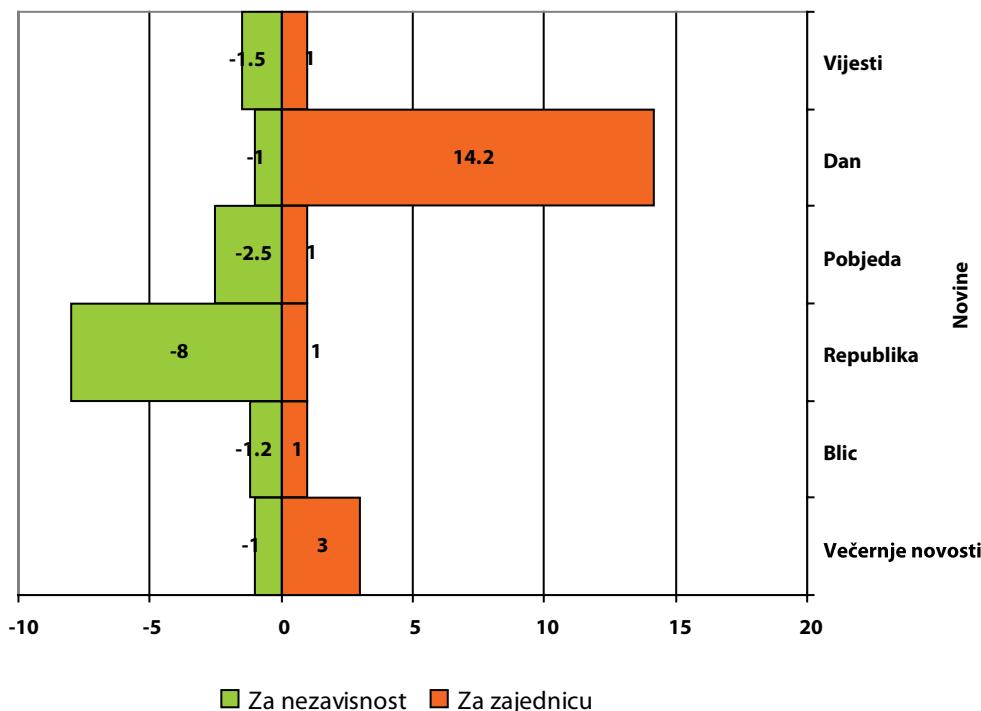
Kod Vijesti bilježimo slične vrijednosti kao i kada je riječ o naslovnim stranicama ovog dnevnika. Naime, gotovo 1/3 kolumni u Vijestima su izrazito za nezavisnost uz 7.1% kolumni koje su umjereno za nezavisnost. Takođe, preko 30% tekstova u Vijestima je neutralno po svom karakteru, dok je 27.9% tekstova u korist Bloka za zajednicu i to 23.6% izrazito i 4.3% umjereno. Dakle, nema sumnje da su Vijesti u poređenju sa ostalim dnevnim novinama uspostavile najbolji balans u predstavljanju suprostavljenih opcija.

VIJESTI

Posmatrano sa stanovišta indeksa, utvrđeni disbalansi se jasno mogu vidjeti. Oni su najizrazitiji u slučaju Dana (1:14.2 u korist ZSCG), a zatim kod Republike (1:8 u korist crnogorske nezavisnosti). U Večernjim novostima je taj odnos 1:3 u korist ZSCG dok je u Blicu on 1:1.2 (u korist crnogorske nezavisnosti). Kod Pobjede mjerimo odnos 1:2.5 u korist nezavisnosti dok je kod Vijesti, takođe, u korist nezavisnosti odnos 1:1.5.

Politika i informacije - indeks

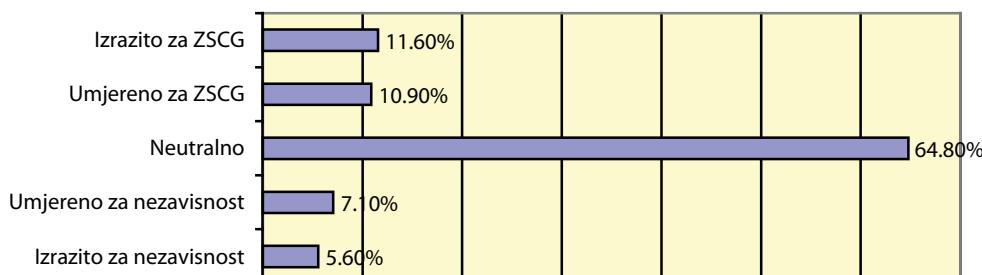
3. Analiza izvještavanja TV stanica

3.1. ANALIZA ‘VIJESTI DANA’ TV STANICA

Ovdje je riječ o analizi ne čitavih centralno-informativnih emisija (CIF), već samo onih vijesti koje se najavljuju kao ’vijesti dana’ u centralno-informativnim emisijama TV stanica. S obzirom na to da Montena i TV CG2 nemaju vijesti dana u svojim CIF, podaci su obrađeni za preostale TV stanice.

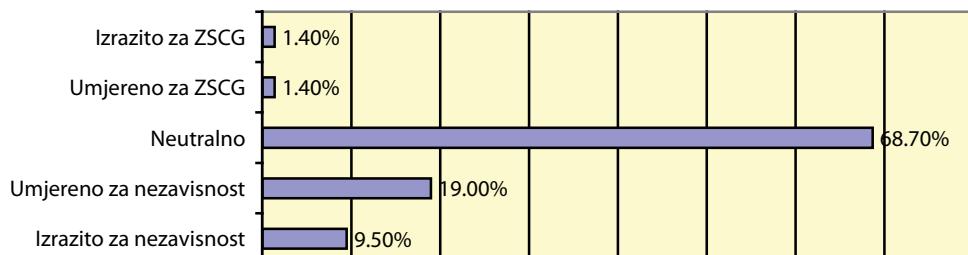
TV Elmag uz MBC je bio najizbalansiraniji u ovom pogledu. Preko 64% vijesti dana u CIF emisiji TV Elmag bilo je neutralno. Na obje strane, u modalitetu izrazito, 11.6% vijesti dana bilo je u korist Bloka za zajednicu u odnosu na 5.6% vijesti u ovoj kategoriji koji su bile u korist Bloka za nezavisnost. Dalje, u vijestima dana na Elmagu prednost je imao Blok za zajednicu i zbog toga što je 7.1% vijesti dana bilo umjereno za nezavisnost u poređenju sa 10.9% vijesti dana koje su bile umjereno za zajednicu. No, važno je primijetiti da je gotovo 65% vijesti dana u informativnim emisijama na Elmagu bilo neutralno po svom karakteru.

ELMAG

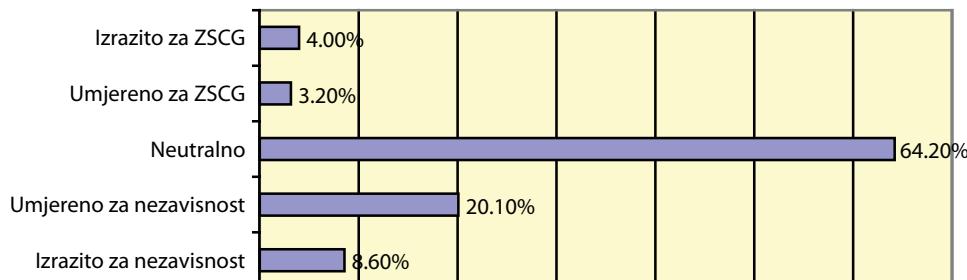
Sa druge strane, najveći stepen favorizovanja neke od opcija kada je o vijestima dana riječ, mjerimo kod TVCG1 i to u korist crnogorske nezavisnosti. Pored 68.7% vijesti dana koje su bile neutralne, utvrdili smo da je 28.5% vijesti dana na ovoj televiziji bilo za crnogorskiju nezavisnost, a od toga 19% umjereno i 9.5% izrazito u korist suverenista. Sa druge strane, samo je po 1.4% vijesti dana u oba modaliteta bilo za zajedincu.

TCVG 1

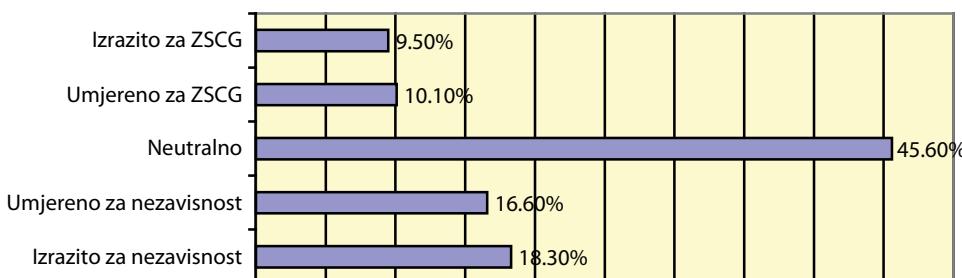
TV IN je četri puta više vijesti dana imao u korist Bloka za nezavisnost (pogledati indeks). Pored preko 64% vijesti dana koje su neutralnog karaktera, na IN-u je bilo 8.6% vijesti dana koje su bile izrazito u korist crnogorske nezavisnosti, uz 20.1% vijesti dana koje su bile umjereni za nezavisnost. Sa druge strane, u korist Bloka za zajednicu, 4% vijesti dana bilo je izrazito, a umjereni uz 3.2%. Dakle, nema sumnje da je TV IN preferirala opciju za državnu nezavisnost u ovom pogledu.

TV IN

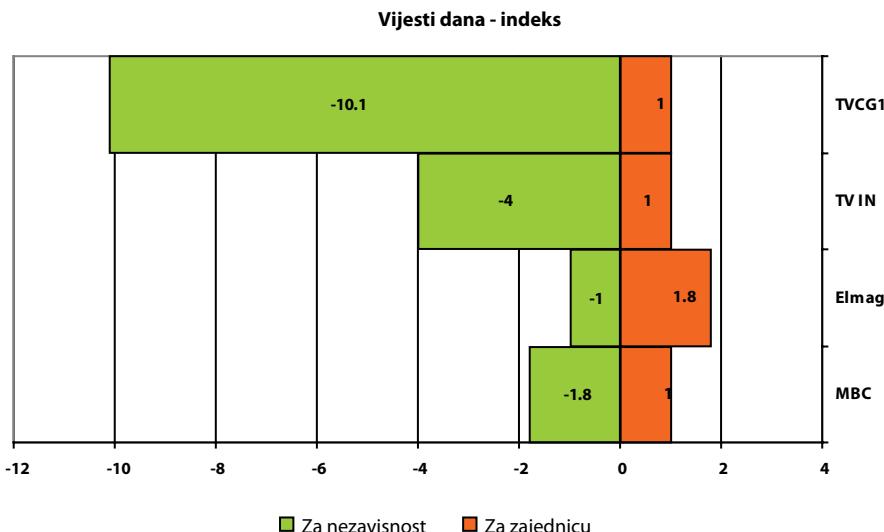

TV MBC je uz ELMAG uspostavila najbolji balans između opcija u vijestima dana dajući istu prednost nezavisnosti koju je Elmag dao opciji za zajednicu. U CIF-u ove televizije 18.3 % vijesti dana su izrazito bile za nezavisnost uz 16.6% vijesti dana koje su umjereni bile za crnogorskiju nezavisnost. Sa druge strane, 9.5% vijesti dana su izrazito bile za zajednicu uz 10.1% vijesti dana koje su umjereni za zajednicu. Neutralnih vijesti dana na CIF-u TV MBC bilo je 45.6%.

MBC

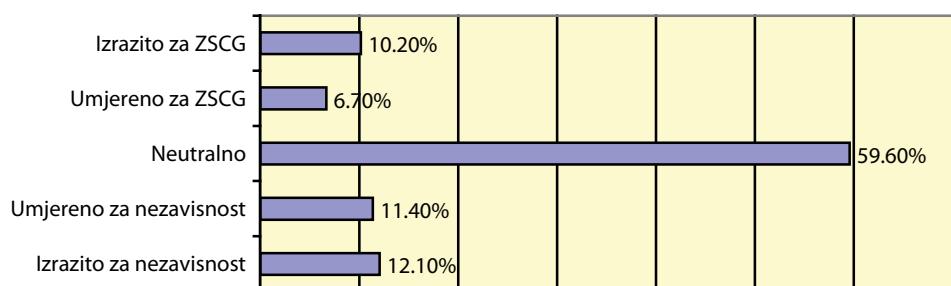
Ukoliko pogledamo indeksne vrijednosti, jasno je da je u vijestima dana, osim na Elmagu, na svim ostalim TV stanicama prednost data Bloku za crnogorskiju nezavisnost. Na Elmagu je Indeks 1:1.8 u korist ZSCG i ovo se može okvalifikovati kao uravnotežen odnos. U ostalim slučajevima mjerimo prednost suverenističke opcije i to u odnosu 1:8 na TV MBC, 1:10 na TV CG1 i 1:4 na TV IN.

3.2 ANALIZA CENTRALNO-INFORMATIVNIH EMISIJA TV STANICA

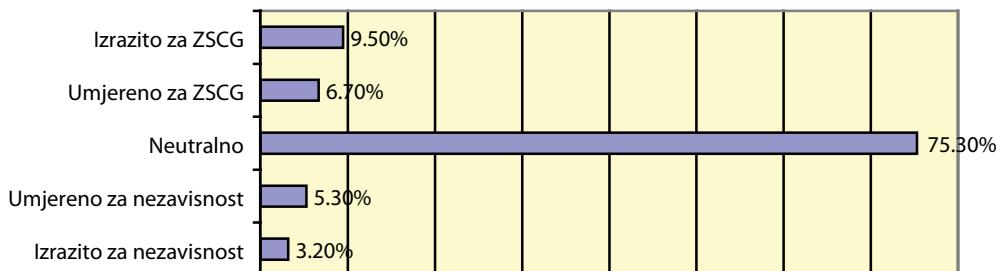
Na svakoj od TV stanica analizirane su čitave centralno-informativne emisije i utvrđen je odnos referendumskih opcija. Drugim riječima, pojedinačno je analiziran svaki izvještaj u centralno-informativnim emisijama. **U ovom pogledu, najizbalansiranija je bila Montena.** U CIF-u ove TV stanice, bilo je 10.2% izvještaja koji su bili izrazito za ZSCG uz 6.7% izvještaja koji su bili umjereno za ZSCG. Sa druge strane, izmjerili smo 12.1% izvještaja koji su izrazito za nezavisnost uz 11.4% izvještaja koji su umjereno za nezavisnost. Konačno, gotovo 60% izvještaja u CIF-u na TV Monteni bilo je neutralno.

MONTENA

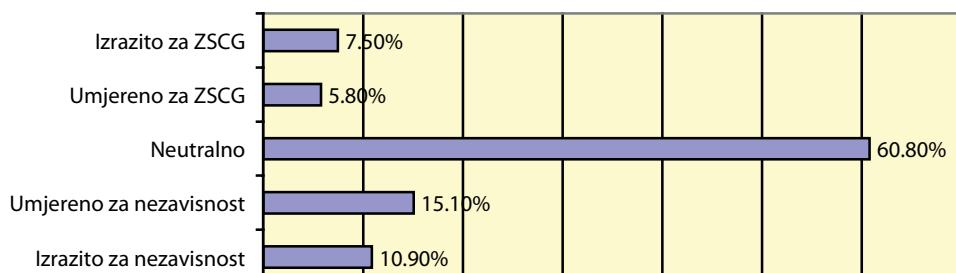
Takođe, **veoma dobar balans smo izmjerili i kada je riječ o TV ELMAG**. Na ovoj televiziji bio je veliki broj neutralnih izvještaja (75.3%). Međutim, naspram 9.5% izvještaja koji su bili izrazito za ZSCG kao i 6.7% izvještaja koji su bili umjereni za zajednicu, utvrđili smo da je 3.2% izvještaja bilo izrazito za nezavisnost uz 5.3% izvještaja koji su bili umjereni za nezavisnost.

ELMAG

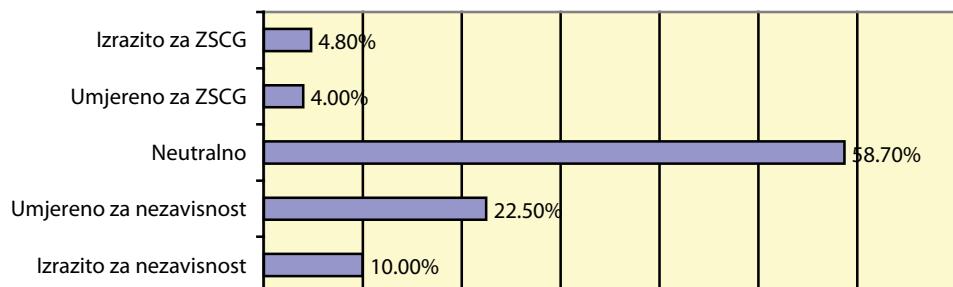

TV MBC je u ovom pogledu imala pristojan balans ali je ipak favorizovala opciju za nezavisnost, s obzirom na to da je 10.9% izvještaja u CIF-u bilo izrazito za nezavisnost uz 15.1% umjerenih izvještaja koji su za ovu opciju. Sa druge strane, 7.5% izvještaja bilo je izrazito za zajednicu uz 5.8% umjerenih izvještaja u korist ove opcije. Ostatak od preko 60% izvještaja bio je umjeren.

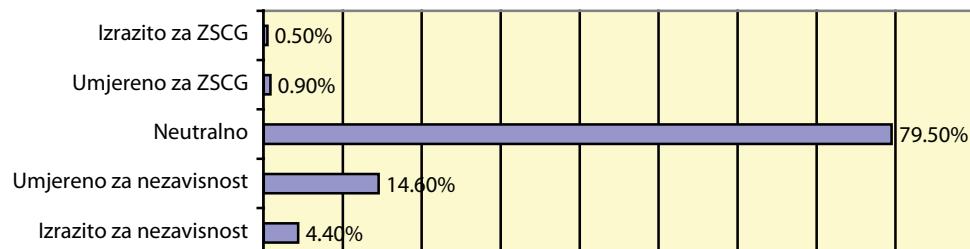
MBC

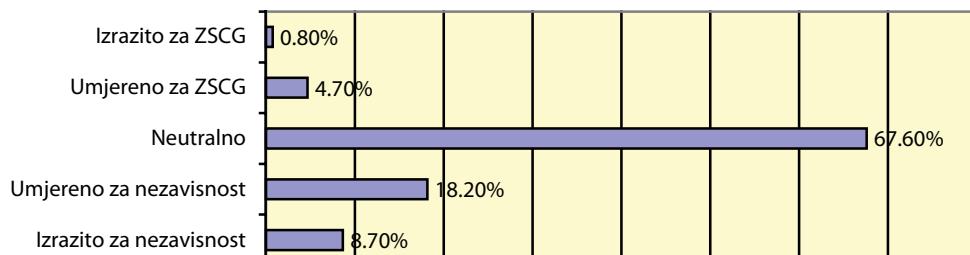
TV IN je svakako dao prednost opciji za crnogorsku nezavisnost. Na ovoj TV stanicici 38% izvještaja u CIF-u prednost je dalo Bloku za nezavisnost (10% izrazito i 22.5% umjereni). Sa druge strane, pored 58.7% neutralnih, bilo je 4.8% izvještaja koji su izrazito za zajednicu uz 4% onih koji su umjereni za zajednicu.

TV IN

TV CG2 u ovom pogledu prednjači u odnosu na ostale TV stanice dajući izrazitu prednost opciji za nezavisnost uz konstataciju da je na ovom TV kanalu u poređenju sa ostalim stanicama najveći broj izvještaja u CIF-u bio neutralan po svom karakteru (79.5%). U 4.4% slučajeva, izvještaji su na ovoj stanicu bili izrazito u korist nezavisnosti uz 14.6% onih koji su bili umjerenzo za nezavisnost. U korist ZSCG na TV CG2 bilo je samo je 0.9% umjerenih izvještaja dok je izrazito za ovu opciju bilo simboličnih 0.5%.

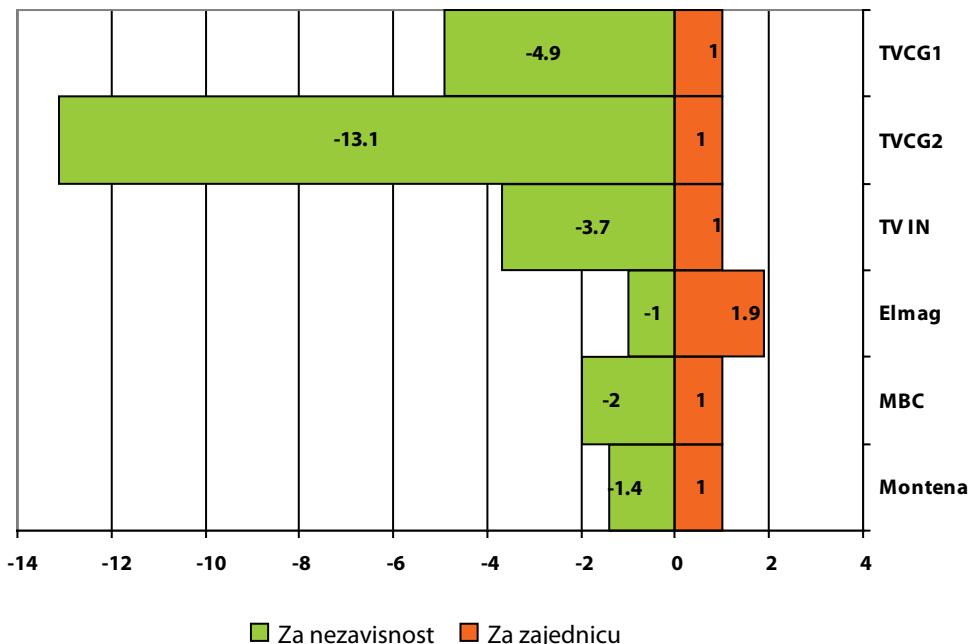
TVCG2

Konačno, kada je o TV CG1 riječ, jasno je da je ova stаница dala prednost opciji za nezavisnost. Pored gotovo 67.6% neutralnih izvještaja, bilo je 18.2% umjerenih izvještaja u korist suverenističkog bloka u poređenju sa 4.7% umjerenih izvještaja u korist Bloka za ZSCG. Na 'krajevima', izrazito za nezavisnost bilo je 8.7% izvještaja dok je istih za zajednicu bilo samo 0.8%.

TVCG1

Ukoliko se analiziraju indeksne vrijednosti može se vidjeti da su sa izuzetkom Elmaga sve TV stanice dale prednost crnogorskoj nezavisnosti. Najbolji balans mjerimo kod Montene (1:1.4 u korist nezavisnosti), a zatim kod Elmaga (1:1.4 u korist zajednice). U slučaju TV MBC odnos je 1:2, a u slučaju TV IN (1:3.7). Kada je riječ o TV CG1 odnos je (1:4.9), a najveću prednost u ovom pogledu suverenistima dala je TV CG1 gdje je odnos u indeksnim poenima 1:13.1.

Izveštaji u Centralno-informativnoj emisiji - indeks

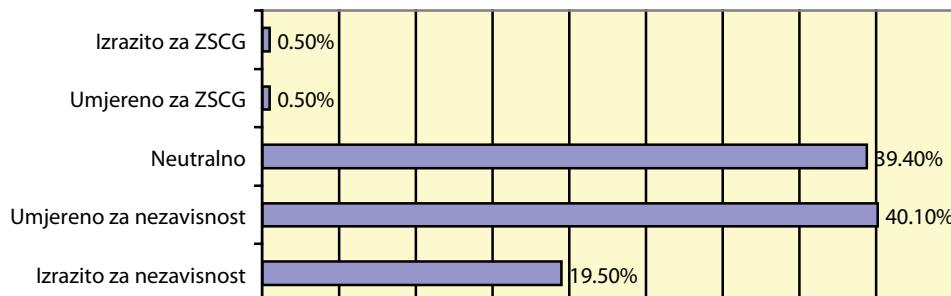
3.3 ANALIZA INFORMATIVNO-POLITIČKOG PROGRAMA NA TV STANICAMA

Kao poseban segment TV programa u okviru monitoringa medija analiziran je informativno-politički program na svim TV stanicama, a ovo zbog značaja ovog tipa programa za političke procese. **U ovom pogledu izmjerili smo najozbiljnije disbalanse u pogledu preferiranje neke od opcija** gotovo na svim TV stanicama.

Najveći disbalans u analizi informativno-političkog programa izmjerili smo kada je riječ o TV CG1. Naime, gotovo 1/5 sadržaja informativno-političkog programa na ovoj televiziji bilo je izrazito za nezavisnost uz preko 40% emisija

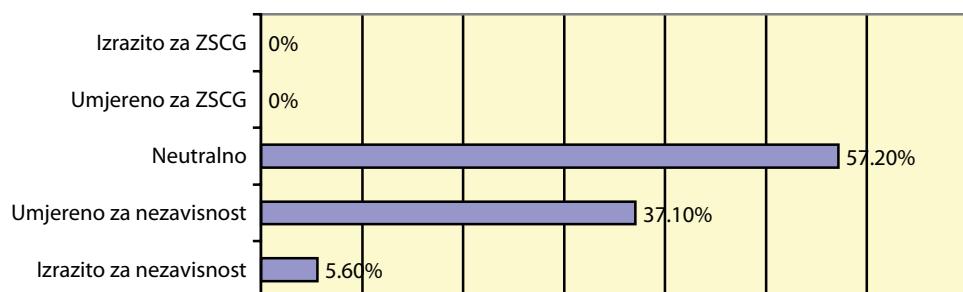
koje su bile umjereno u korist suverenista. Sa druge strane, samo 1% (po 0.5) informativno-političkih emisija bilo je u korist unionističkog bloka. Neutralnih sadržaja u ovoj kategoriji emisija na TVCG1 bilo je 39.4%.

TCVG1

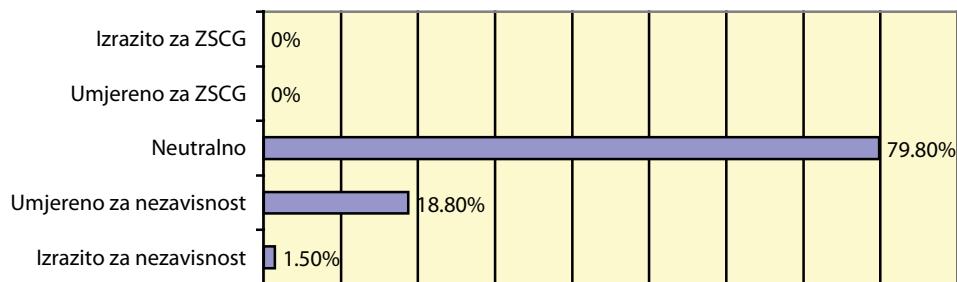

Takođe, i TV CG2 je u okviru informativno-političkog programa dala ozbiljnju prednost opciji za crnogorsku nezavisnost. Ono što je za TV CG2 u ovom pogledu interesantno jeste činjenica da niti jedna jedina političko-informativna emisija nije bila u korist opcije za državnu zajednicu. Sa druge strane, uz 57.2% neutralnih sadržaja u ovoj kategoriji, 5.6% je bilo izrazito za nezavisnost uz 37.1% onih koji su bili umjereno za nezavisnost.

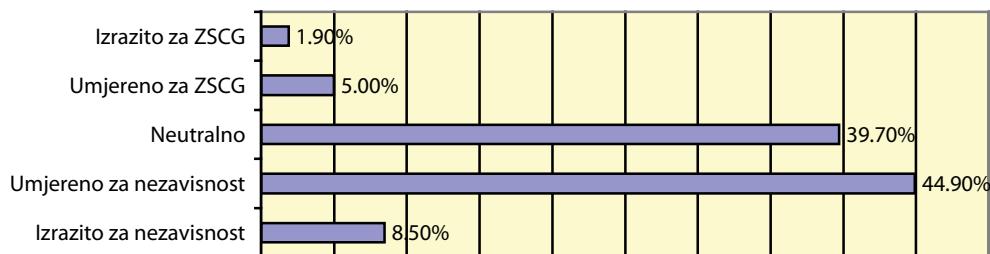
TCVG 2

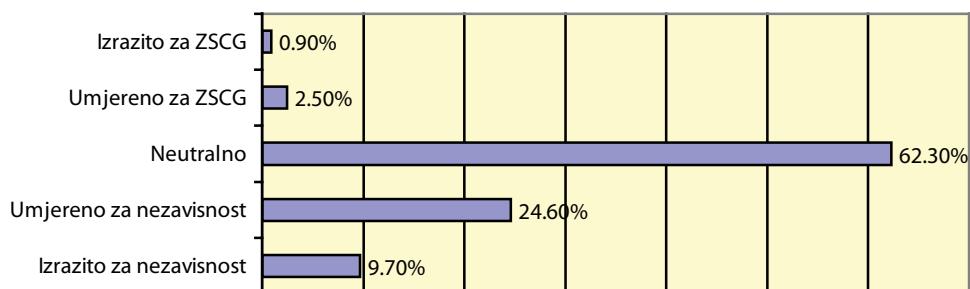
I TV MBC, kao i u slučaju drugog programa državne televizije, nije imala niti jednu jedinu informativno-političku emisiju koja je bila usmjerena u korist Bloka za državnu zajednicu. Drugim riječima, **nema sumnje da je TV MBC značajno favorizovala opciju za državnu nezavisnost kada je o ovom segmentu programa riječ**. Ono što na neki način 'ublažava' pomenutu disproporciju jeste činjenica da je na ovoj TV stanici gotovo 80% sadržaja neutralno po svom karakteru. Međutim, ostaje podatak da je 18.8% informativno-političkih emisija na ovoj stanici bilo umjereno za nezavisnost uz 1.5% onih koji su bile izrazito za ovu opciju.

MBC

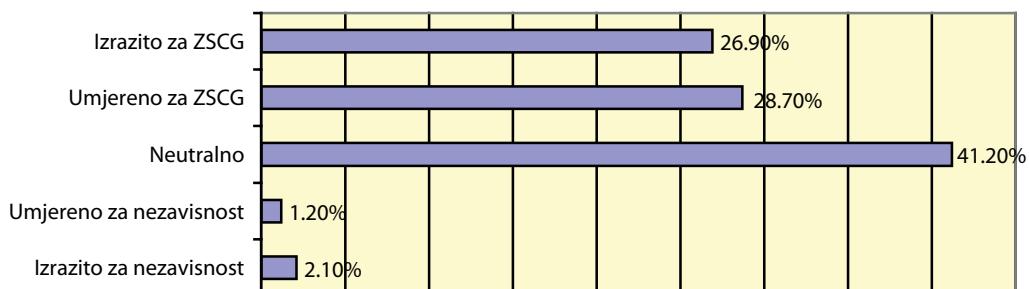
Iako i u svom informativno-političkom programu **TV IN prednost daje Bloku za nezavisnost**, mjerjenjem smo utvrdili da je komparativno ova stanica uspostavila najbolji balans između dvije državne opcije. Prednost o kojoj je riječ ogleda se u činjenici da je na ovoj TV stanicu 44.9% informativno-političkih emisija bilo umjereni za nezavisnost, uz 8.5% koje su izrazito preferirale ovu opciju. Sa druge strane, 5% programa u ovoj kategoriji bilo je umjereni za zajednicu i 1.9% onih koje su izrazito za SCG. Neutralnih sadržaja u ovoj kategoriji u odnosu na ostale televizije bilo je najmanje (38.7%).

TV IN

Analizirajući **informativno-politički program TV Montene**, možemo zaključiti da je i ova TV stanica dala prednost opciji za nezavisnu Crnu Goru. Uz preko 62% neutralnih emisija, gotovo 1/5 informativno-političkog programa ove televizije bilo je umjereni za nezavisnost uz 9.7% onih koje su izrazito za ovu opciju. Sa druge strane, samo 2.5% emisija u ovoj kategoriji je bilo umjereni za zajednicu uz 0.9% onih koje su izrazito za ovu opciju.

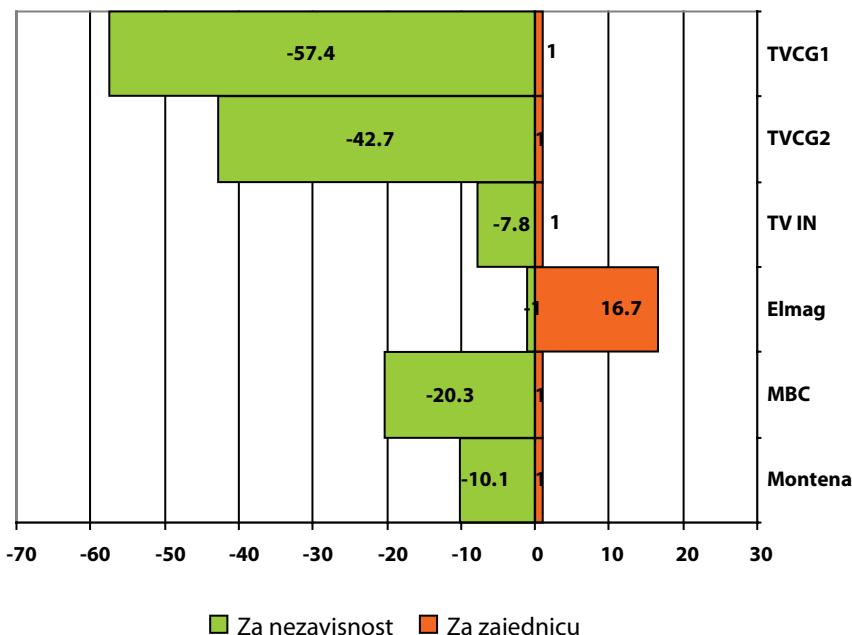
MONTENA

Konačno, Elmag je jedina TV stanica čiji je informativno-politički program favorizovao opciju za državnu zajednicu. Mjerenja pokazuju da je 26.9% informativno-političkih emisija na ovoj televiziji bilo izrazito u korist zajednice, uz 28.7% emisija koje su umjereno favorizovale ovu opciju (kumulativno preko 55%). Sa druge strane, samo 3.3% emisija je bilo u korist crnogorske nezavisnosti (2.1% - izrazito i 1.2% umjereno). Neutralnih emisija bilo je 41.2%.

ELMAG

Indeksi ubjedljivo pokazuju trendove koje smo utvrdili i gore pojedinačno obrazložili. Odnos na TV CG 1 je 1:57.4 u korist nezavisnosti, ili drugim riječima, ova stanica je u informativno-političkom programu favorizovala crnogorskiju nezavisnost 57 puta više u odnosu na državnu zajednicu. Ovaj odnos je jako disproportionalan i kada je riječ o TV CG 2 (1:42.7). Slijedi MBC sa odnosom 1:20.3, pa Elmag 1:16.7, ali u korist zajednice. U korist nezavisnosti takođe su bili i Montena (1:10.1) i TV IN koji komparativno, kao što je rečeno, ipak ima najbolji odnos između opcija (1:7.8).

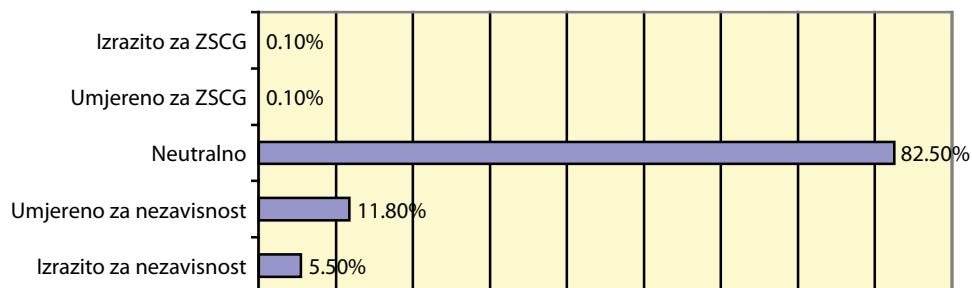
Informativno-politički program

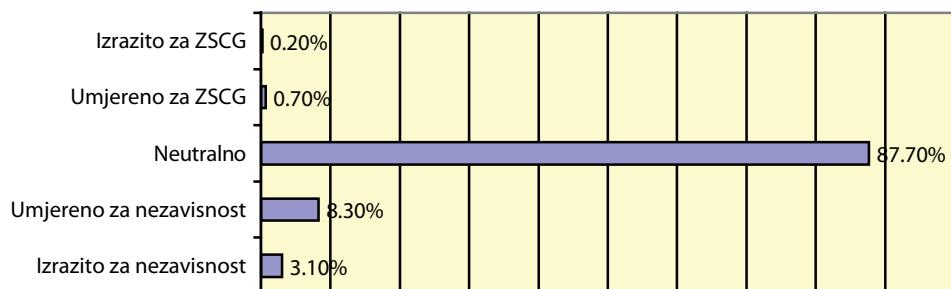
3.4 ANALIZA CJELODNEVNOG PROGRAMA NA TV STANICAMA

Monitoring koji samo realizovali baziran je i na analizi cjelodnevnog programa na svim TV stanicama, tačnije u periodu od 12h – 24h. Ukoliko se pogledaju analizirane vrijednosti, najprije se može reći da je **najveći dio programa na svim TV stanicama bio neutralan**, tačnije, TV stanice se najvećim dijelom uopšte nisu bavile referendumom. Tako se procenat neutralnih sadržaja kreće od 82.5% u slučaju TV CG1 do 94.9% u slučaju MBC.

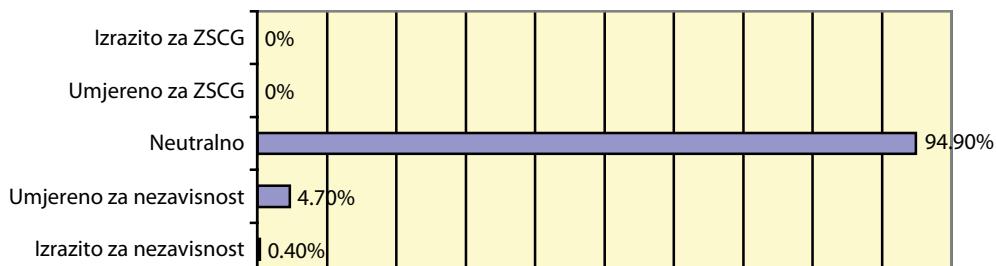
Komparativno, **najveću prednost Bloku za nezavisnost dala je TV CG1**, koja je u 11.8% cjelokupnog programa imala emisije koje su umjereno za crnogorsku nezavisnost, uz 5.5% emisija koje su bile izrazito za ovu opciju. Sa druge strane, u korist Bloka za ZSCG bilo je samo 0.2% programa, podjednako distribuiranih u oba modaliteta (umjereno i izrazito). Neutralnih sadržaja bilo je 82.4%.

TCVG 1

TV Montena je u 8.3% emisija svog programa umjereno favorizovala crnogorskiju nezavisnost uz 3.1% programa koji je bio izrazito u korist ove opcije. Sa druge strane, samo 0.7% programa je bilo umjereno u korist Bloka za ZSCG uz 0.2% programa koji je bio izrazito za zajednicu. Neutralno je bilo 87.7% programa. Dakle, sve u svemu, može se reći da je **Montena u okviru cijelodnevnog programa prednost dala Bloku za crnogorskiju nezavisnost.**

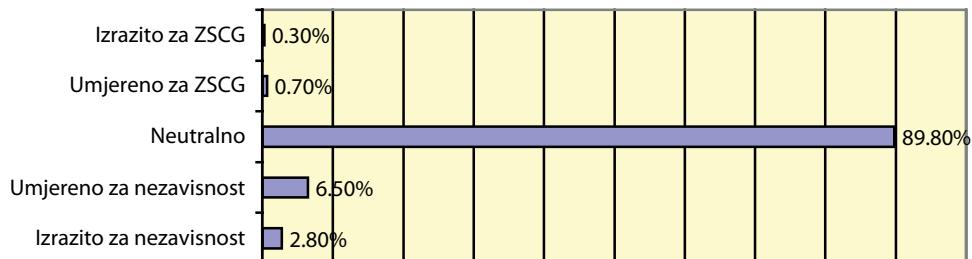
MONTENA

TV MBC nije imala niti jednu jedinu emisiju u korist Bloka za ZSCG i ovaj podatak jasno govori o orijentaciji ove stanice. Sa druge strane, ova stanica je imala najveći procenat neutralnih sadržaja (gotovo 95%). Umjereno za nezavisnost bilo je 4.7% programa na ovoj TV stanici dok je izrazito za ovu opciju bilo samo 0.4% programa.

MBC

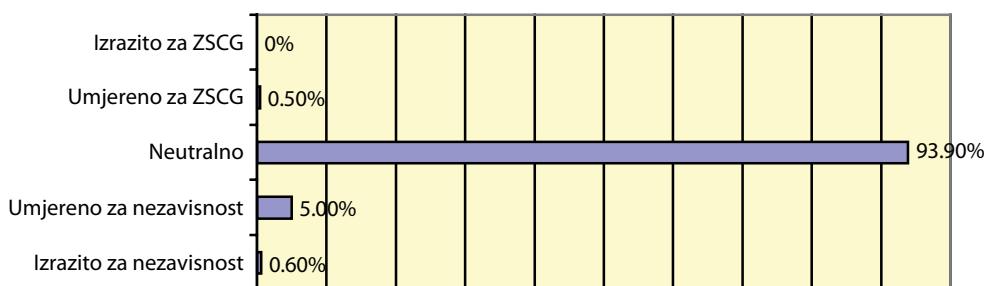
TV IN je u 6.5% svojih emisija umjereno favorizovao Blok za nezavisnost, uz 2.8% programa koji je bio izrazito za ovu opciju. Sa druge strane, samo 1% programa je bilo u korist Bloka za zajednicu i to 0.7 – umjereno i 0.3 – izrazito. Neutralnih sadržaja, koji svakako dominiraju bilo je gotovo 90%. Prema tome i **TV IN je prednost u svom cjelodnevnom programu dala Bloku za crnogorsku nezavisnost.**

TV IN

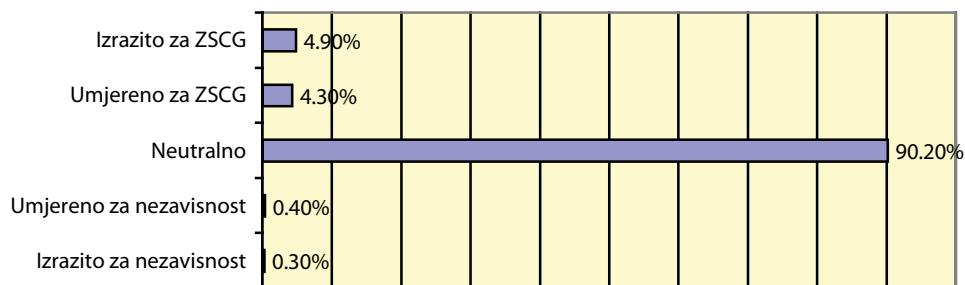

TV CG2 je u najvećem dijelu svoga programa bila neutralna (gotovo 94%). Od malog broja sadržaja, **prednost je data Bloku za nezavisnost** s obzirom na to da je 5.0% programa bilo umjereno u korist nezavisnosti uz simboličnih 0.6% sadržaja koji su bili izrazito za nezavisnost. Sa druge strane, za zajednicu je bilo ukupno samo 0.5% programa i to samo u modalitetu umjereno.

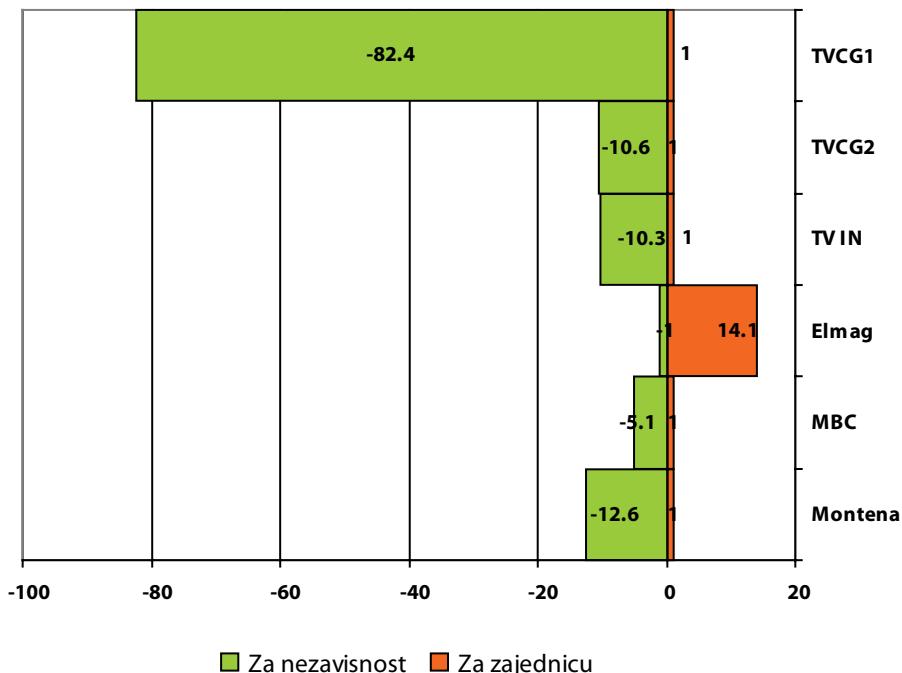
TCV2

Konačno, **Elmag je u okviru cjelodnevnog programa favorizovao Blok za državnu zajednicu.** Komparativno, 9.2% programa bilo je u korist Bloka za zajednicu i to 4.3% programa koji je umjereno za ovu opciju uz 4.9% izrazitih sadržaja. Sa druge strane, za nezavisnost je bilo kumulativno samo 0.7% programa, od toga 0.4% umjereno i 0.3% izrazito.

ELMAG

Analizirajući cjelodnevni program indeksne vrijednosti jasno pokazuju sve disbalanse o kojima smo govorili u prethodnim redovima. Najveću prednost Bloku za nezavisnost dala je TV CG1 (1:82.4), a zatim slijedi Elmag (1:14.1), ali ovog puta u korist Bloka za državnu zajednicu. Na trećem mjestu je Montena (1:12.6) u korist nezavisnosti, a sasvim blizu su TV CG 2 (1:10.6) i TV IN (1:10.3). Konačno, iako u svom programu MBC televizija nije imala niti jednu emisiju u korist državne zajednice, u analizi cjelodnevnog programa, paradoksalno, upravo kod ove TV stanice bilježimo najbolji balans (1:5.1 u korist nezavisnosti), a ovo zbog toga što je ova TV stanica imala najveću količinu neutralnog programa.

Cjelodnevni program na TV - indeks

4. Analiza slučaja

- Izvještavanje štampanih medija
o prvim predreferendumskim
skupovima obje opcije –

NAPOMENA

Za slučajevе koji će se pojedinačno analizirati odabrani su prvi skupovi jednog i drugog bloka pod pretpostavkom da bi izvještaj sa skupa jednog bloka idealno trebalo da bude intoniran u potpunosti u korist tog bloka.

Analizirano je na koji način su četiri štampana medija koja izlaze u Crnoj Gori (Vijesti, Dan, Republika i Pobjeda) izvijestila o prvom skupu Bloka za zajedničku državu koji je održan u Mojkovcu, 17. aprila i prvom skupu Bloka za nezavisnu Crnu Goru koji je održan na Cetinju, 28. aprila.

Posebno je analizirano da li je i na koji način određena dnevna novina izvijestila o jednom ili drugom skupu na naslovnoj stranici, a posebno kako je struktuiran tekst u samoj novini. Posebna pažnja je posvećena tzv. opremi teksta – nadnaslovu, naslovu, izboru fotografija, boksovima jer se ovi parametri koji na najslikovitiji način ilustruju stav jedne novine prema određenom događaju ne mogu u potpunosti obuhvatiti uobičajenim kvantitativnim mjeranjima.

Izvještaji su prvo upoređivani po novinama da bi se utvrdilo kako su o istom događaju izvijestili Dan, Vijesti, Republika i Pobjeda. Nakon toga, izvještaji su upoređivani po događajima da bi se utvrdilo da li postoje razlike u načinu na koji određena novina pristupa obradi teme ukoliko se radi o jednom ili drugom bloku.

**PRVI SKUP BLOKA ZA ZAJEDNIČKU DRŽAVU, 17. APRILA
U MOJKOVCU**

- poređenje po novinama-

Naslovna strana i naslovi:

Prvi skup Bloka za zajedničku državu	Nadnaslov na naslovnici	Naslov na naslovnici	Naslovna, površina	Članak, površina	Stra-na	Broj fotografija u tekstu
Vijesti	Lideri unionista na prvom skupu u Mojkovcu uvjereni u pobjedu	Pedja se uzda u petinu DPSa	371 cm ²	720 cm ²	3	2
Dan	Blok za SCG pred više hiljada građana u Mojkovcu održao promotivni skup	Peđu psovao policajac	306 cm ²	728 cm ²	3	2
Pobjeda	nema	nema	-	nema	-	-
Republika	nema	nema	-	Za Mašana i Srbiju 174 cm ²	6	nema

Pobjeda i Republika na naslovnoj strani broja, dan nakon prvog skupa Bloka za zajedničku državu nemaju nikakvu vijest o tom događaju što ilustruje odnos ovih novina o ovom događaju. Druga ilustracija odnosa može biti spisak tema koje su se našle na naslovnicama ovih novina toga dana.

U Republici vijesti koje su se našle na naslovnoj strani bile su:

- Različita shvatanja o Deklaraciji Vlade RCG o odnosima Srbije i Crne Gore nakon referendumu,

- Izvještavanje izvjesnog ruskog lista o tome da će Košunica uhapsiti Ratka Mladića,
 - Uvođenje strogih kazni za vlasnike lokala koji nepropisno postave baštu za vrijeme ljetne sezone,
 - Nova usluga kompanije Pro Monte,
 - Kako se ljudi sa različitim horoskopskim znacima snalaze kao domaćini.
- U Pobjedi, na naslovnoj strani toga dana su sljedeće vijesti:
- Predsjednik Parlamenta RCG o odnosima Srbije i Crne Gore nakon referendumu,
 - Izručenje osobe optužene za ubistvo crnogorskoj policiji,
 - Ocjena OSCE-a o toku referendumske kampanje,
 - Poskupljenje cijena goriva.

Kao glavnu informaciju o prvom skupu Bloka za zajedničku državu Vijesti u naslovu ističu činjenicu da se strategija bloka za zajedničku državu zasniva na privlačenju dijela članstva Demokratske partije socijalista. U nadnaslovu se podvlači uvjerenost pripadnika ovog bloka u pobjedu koja se kasnije u naslovu razrađuje.

Za razliku od Vijesti, Dan kao naslovnu informaciju izvlači činjenicu da je na skupu došlo do verbalnog vrijedanja lidera bloka unionista od strane pripadnika policije (u ovom kontekstu predstavnika vlasti) što implicira ugroženost opozicije od strane državnog aparata i samog vladajućeg režima.

Fotografija koju donosi Dan pokazuje lidera unionističkog bloka iza kojih stoji veliki broj građana što simbolizuje snagu i brojnost pokreta za Zajednicu, za razliku od fotografije u listu Vijesti na kojima su lideri unionističkog bloka predstavljeni kako stoje sami ispred panoa sa parolama Bloka.

SADRŽAJ ČLANAKA

U broju od 18. aprila, dakle dan nakon prvog skupa unionističkog bloka, Pobjeda nije objavila nikakav članak.

Republika kraći članak objavljuje na šestoj strani pod naslovom »Za Mašana i Srbiju«. Tekst citira navode govornika sa skupa veoma korektno, ali kratko (ukupna površina članka je 174 cm²). Na osnovu položaja, dužine članka i činjenice da o njemu ne postoji nikakva najava na naslovnoj strani može se izvesti

Promotivnim skupom u Mojkovcu unionisti sinoć počeli kampanju

Za Mašana i Srbiju

Lider bloka za zajedničku državu Predrag Bulatović, govorio na promotivnom skupu bloka za državnu zajednicu u Mojkovcu, poručio je da i "ako se desi nezavisnost, on ne želi da učestvuje u projektu nezavisne države"

Magnoliana Mirović

Bulatović je ponudio crnogorskog promotoru Milu Dukanoviću da će napustiti politiku uključujući blok za državnu zajednicu ponove voje bježeći da podrže nezavisnost, nazvao "besmislenom".

- Dukanović ne vjeruje u nezavisnost jer je on takav čovjek koji ne vjeruje u milu -- kazao je Bulatović.

On je kazao da su oni u bloku za zajedničku državu integrirati, a ne unijeti, dok su dru-

gi "secesionisti i nazbijaci".

- Mi se borimo za istinsku Crnu Goru. Nemo prevara kada mi duževnost, nacionalni identitet i kulturu u pitanju. Mi želimo da sačuvamo Crnu Goru, i Šibensku Crnu Goru -- rekao je Bulatović.

Lider Narodne stranke Predrag Popović kazao je da "blok za zajedničku državu spaši stadijumu od neodgovorne

vlasti".

- Odlukom neodgovorne vlasti Srbija treba da postanu istanci -- rekao je Popović, dodajući da blok za zajedničku državu želi otvorene puteve, pravnu državu bez korupcije i kriminala. I da se sa Srbijom slaje kao braća.

Predsjednik Srpske narodne stranke Andrija Mandić kazao je da njihov blok ima pobjedu u rukama i da, kako je kazao, glosiće imaju sudbini države u rukama.

Predsjednik Demokratske srpske stranke Ranko Kadić kazao je da će ovaj narod i na kon 21. maja živjeti u zajedničkoj državi.

Pave ovajče, uz skandalizirajuće "Srbija, Srbija" i "Majane, Majane", dobio je i akter "Zeta filma" Makan Bušković.

vrlo slične podatke koji se odnose na citate govornika na samom mitingu a razlika u intonaciji tekstova se najviše osjeća u boksovima.

zaključak da Republika ovaj događaj percipira kao događaj relativno male važnosti.

Vijesti donose članak gotovo preko cijele strane (720 cm^2). Naslovi boksova koje su Vijesti izvukle su: »Radikali kao provokatori«, »Mašan među braćom Srbima« i »Psovke na sve strane«.

Sa druge strane, Dan je u takođe prilično dugom tekstu (728 cm^2) izvukao sljedeće boksove: »Aplauzi Mašanu«, »Krcić: Crna Gora kao Albanija Envera Hodže« i »U Mojkovcu 11 Vučinića, u Beogradu 40«.

U osnovnom tekstu, i Vijesti i Dan prenose

PRVI SKUP BLOKA ZA NEZAVISNU DRŽAVU, 28. MAJA NA CETINJU

- poređenje po novinama-

Naslovna strana i naslovi:

Prvi skup Bloka za nezavisnu državu	Nadnaslov na naslovnici	Naslov na naslovnici	Naslovna, površina	Članak, površina	Strana	Foto-grafija
Vijesti	Poruka iz prijestonice	Država, nego što!	442 cm ²	1040 cm ²	3	3
Dan	Na Cetinju održan prvi skup secesionista	Marović: Da nije ne	12 cm ²	Marović: Da je da, ne je ne 351 cm ²	3	1
Pobjeda	Blok za nezavisnu Crnu Goru počeo referendumsku kampanju sinoć u prijestonici	Luča sa Cetinja za crnogorsku nezavisnost	266 cm ²	475 cm ²	5	1
Republika	Na najmasovnjem skupu ikad održanom u crnogorskoj prijestonici premijer	Svi smo Cetinje	384 cm ²	899 cm ²	5	2

Vijesti na naslovnoj strani donose veliki naslov »Država, nego što!« sa slikom velike mase ljudi u pozadini. Poruka koju izvlače u naslov je stara parola Liberalnog saveza Crne Gore koji se smatra kontinuiranim nosiocem ideje crnogorske državnosti od uvođenja višepartijskog sistema u Crnoj Gori.

Dan na naslovnoj strani ima kratku informaciju o skupu koji je održao Blok za nezavisnost pod naslovom: »Marović: Da nije ne«. U nadnaslovu stoji: »Na Cetinju

održan prvi skup secesionista”, gdje se pripadnici suprotnog bloka sa izrazito negativnom konotacijom kvalifikuju kao *secesionisti*.

Republika u nadnaslovu ističe da je održani skup *najmasovniji koji je ikada održan na Cetinju* što bi, između ostalog, za funkciju moglo da ima jačanje legitimite aktuelnog pokreta za nezavisnost u odnosu na prethodni oličen u LSCG.

Pobjeda donosi veoma korektno izbalansiranu naslovnu stranu koja je podijeljena na dva dijela jednake veličine. U lijevom dijelu naslovnice je izvještaj sa skupa suverenista na Cetinju sa naslovom: »Luča sa Cetinja za crnogorsku nezavisnost«, dok je u desnom dijelu naslovne strane izvještaj sa skupa Bloka za zajedničku državu koji je istog dana održan u Beranama sa naslovom »Uvjereni u pobjedu zajedničke države sa Srbijom«. Naslovnica Pobjede od 29. aprila bi predstavljala rijedak primjer balansirano opremljene naslovnice. Podnaslovi su, takođe, veoma korektno napisani.

SADRŽAJ ČLANAKA

Dan objavljuje kraći članak površine 351 cm², sa naslovom »Da je da, ne je ne«, aludirajući na izjave Svetozara Marovića, jednog od lidera Bloka za nezavisnost, koje se u javnosti nerijetko percipiraju kao dvosmislene i kontradiktorne. U posebnom boksu, Dan prenosi informaciju Bloka za zajedničku državu u kojoj se poručuje da su direktori određenih javnih preduzeća izvršili pritisak na svoje zaposlene da se pojave na skupu na Cetinju i da glasaju za nezavisnost. Tekst počinje ironično intoniranom parafrazom izjava lidera suverenističkog bloka da će biti »milosrdni« prema onima koji će izgubiti referendum »jer će shvatiti da su pogriješili«. Nastavlja se odrednicom da je na skupu bilo »nekoliko hiljada« građana koji su na Cetinje stigli »organizovanim« autobuskim prevozom. Percepcija posjećenosti skupa za nezavisnu državu na Cetinju koju prenosi Dan je potpuno različita od one koju prenosi Republika (»najmasovniji skup ikada održan na Cetinju«).

Članak posvećen prvom suverenističkom skupu u Republici sadrži veoma pozitivne boksove: »Kolone za državu«, »I Slavkovi liberali na skupu«, »Transparenti i zastave«.

Trend balansiranosti Pobjeda nastavlja i na unutrašnjim stranama donoseći tekstove jednake veličine (475 cm^2) i slično opremljene i o skupu na Cetinju i o skupu drugog bloka u Beranama. Tekst jednog i drugog članka je zapravo kompilacija citata govora lidera koji su korektno uklopljeni bez autorskih komentara.

Tekst u Vijestima, takođe, prenosi citate lidera Bloka za nezavisnost i izvlači u boksove pozitivne komentare: »Sluga samo Crnoj Gori« i »Ovdje se počela radati sloboda«.

DNEVNI LIST VIJESTI

- poređenje izvještavanja o dva skupa -

Poređenje samo kvantitativnih podataka o tome kako su Vijesti izvještavale o jednom i drugom skupu moglo bi dovesti do zaključka da postoji gotovo potpuni balans. Na naslovnoj strani posvećuju sličnu površinu (skupu iz Mojkovca 371 cm^2 , skupu sa Cetinjom 442 cm^2) i po jednu fotografiju. Tekstovi u novini se nalaze na istoj strani (3.) i slične su površine (skup iz Mojkovca 720 cm^2 , skup sa Cetinjom 1040 cm^2).

Drugaciji zaključak se može izvesti ukoliko se upoređuje »oprema« teksta. Fotografija na naslovnoj strani unionističkog bloka prikazuje lidera tog bloka kako stoje usamljeni ispred panoa sa parolama. Fotografija koju Vijesti donose na naslovnoj strani dan nakon skupa Bloka za nezavisnu državu prikazuje veliki broj ljudi sa obilježjima crnogorske državnosti, što indirektno šalje poruku o masovnosti.

U samom tekstu, fotografija kojima se ilustruje skup Bloka za zajedničku državu prikazuje izrazito staru osobu, veoma nezgodno uhvaćenog izraza lica, sa kapom na kojoj je prikačena parola ovog Bloka »Ne«. Za razliku od ovoga, tekst o skupu za

nezavisnu državu je ilustrovan fotografijama mladih ljudi koji nose obilježja nezavisnosti Crne Gore. Kontekst ovakvog korišćenja ilustracije tekstova ukazuje na poruku koju novina indirektno šalje čitaocu – ideja zajedničke države je ideja stare generacije i samim tim ideja

koja se bliži svom kraju, za razliku od ideje nezavisnosti koju nose mlađi, i pred kojom, čitanjem jezika simbola, dakle, stoji budućnost.

Informacije koje Vijesti izvlače u boksove u tekstu o skupu unionista su veoma negativno konotirane. Jedan boks sa djelimično tendencioznim

naslovom »Psovke na sve strane« opisuje verbalni incident između lidera ovog bloka i pripadnika policije. Drugi sa naslovom »Radikali kao provokatori« prenosi činjenicu da su se na skupu pjevale pjesme koje sadrže govor mržnje. U istom boksu, implicitno se navodi da su na skupu bili ne samo građani Mojkovca već je veliki dio okupljenih građana došao iz drugih gradova. Treći boks se ironično osvrće na činjenicu da je jedan od najznačajnijih gostiju na skupu bio Mašan Bušković pod naslovom »Mašan među braćom Srbima«.

U tekstu koji izvještava o skupu Bloka za nezavisnost Vijesti prenose izrazito pozitivne poruke koje su izvučene iz govora lidera ovog Bloka.

DNEVNI LIST DAN

- poređenje izvještavanja o dva skupa -

Prije svega, treba ponoviti da je Dan imao veoma kratku informaciju o prvom skupu Bloka za nezavisnost na naslovnoj strani sa nadnaslovom koji nosi negativnu poruku u riječi *secesionisti* (»Na Cetinju održan prvi skup secesionista«). Tekst o tom skupu nalazi se u uskoj kolumni na 3. strani. Tekst donosi boks sa izrazito negativnim odnosom prema ideji nezavisnosti, koja zapravo predstavlja saopštenje

Bloka za zajedničku državu povodom skupa Bloka za nezavisnost.

Sa druge strane, tekst o prvom skupu Bloka za zajedničku državu je duplo veće površine, opremljen je sa dvije fotografije i sadrži boksove u kojima su istaknuti djelovi govora lidera Bloka za zajedničku državu. Pri tom tekstu ne postoji ni jedan boks koji bi predstavljao stav suprotnog bloka što je princip koji je korišten prilikom izvještavanja o prvom skupu Bloka za nezavisnu državu.

Zaključak je da svoj odnos prema temi nezavisnosti dnevna novina Dan veoma eksplicitno saopštava.

DNEVNI LIST REPUBLIKA

- poređenje izvještavanja o dva skupa -

Republika posvećuje veliki prostor sa veoma dobrom opremonom skupu Bloka za nezavisnu državu (899 cm²), dok je izvještaj o prvom skupu Bloka za zajedničku državu pet

puta manji (174 cm^2), nalazi se u dnu šeste strane, nema fotografiju i nije najavljen na naslovnoj stranici lista.

Sam tekst o skupu Bloka za zajedničku državu je korektno napisan i sadrži citate iz govora lidera Bloka, međutim, naslov, položaj i površina ga značajno marginalizuju.

DNEVNI LIST POBJEDA

- poređenje izvještavanja o dva skupa -

Pobjeda uopšte nema izvještaj o prvom skupu Bloka za zajedničku državu.

Sa druge strane, Pobjeda od 29. aprila donosi veoma izbalansirane tekstove o dva skupa, sa jedne strane o prvom skupu suverenista na Cetinju, a sa druge strane o skupu Bloka za zajedničku državu u Beranama. Balans među dva teksta je gotovo savršen s obzirom na činjenicu da su na identičan način opremljeni i predstavljeni na naslovnoj strani, iste su površine, a komentari novinara veoma uzdržani, dok je prednost data citatima iz govora lidera oba bloka.

Zaključak kvanitativne analize izvještavanja štampanih medija o izvještavanju u predreferendumskom periodu može se djelimično korigovati

analizom opreme koju štampani mediji koriste u člancima. Iako se jednom i drugom bloku posvećuje jednak pažnja u smislu površine, broja strane na kojoj se izvještava, veličine fotografije, itd. jezik simbola koji su inkorporirani u opremu teksta – naslov, nadnaslov, boksovi, izbor fotografije, upućuje na činjenicu da štampani mediji šalju precizno usmjerenu poruku u korist jednog ili drugog bloka u zavisnosti od svoje uređivačke politike. Ovaj zaključak se prije svega može izvesti u vezi sa dnevnom novinom Vijesti.

Dan i Republika mnogo manje suptilno koriste jezik simbola i svoju preferencu izražavaju vrlo eksplicitno površinom, izborom strane, izborom da li se vijest nalazi na naslovnici, formulacijom naslova, itd.

Pobjeda se kao javni servis trudi da bude izbalansirana. Izdanje od 29. aprila predstavlja gotovo idealan primjer balansiranog izvještavanja. Međutim, brojni disbalansi ipak postoje, pa se tako desilo da Pobjeda uopšte nije izvjestila o prvom skupu Bloka za zajedničku državu u Mojkovcu.

Umjesto zaključka cjelokupnog monitoringa medija

Monitoring medija u toku referendumskog kampanje je svakako predstavljaо jedan složen i obiman zadatак, a svakako i politički osjetljiv s obzirom na značaj pitanja državnog statusa Crne Gore. U tom smislu, metodologija koja je korištena je imala za cilj da na što bolji, precizniji i adekvatniji način izmjeri stepen u kome su se mediji zalagali za jednu ili drugu opciju, odnosno stepen u kome su bili neutralni. Na osnovu svih izvedenih analiza, **može se reći da je Blok za crnogorsku nezavisnost imao prednost u medijima**. Ovo posebno važi kada je riječ o elektronskim medijima, gdje je ta prednost izrazita. Sa izuzetkom Elmag televizije, sve ostale stanice su u većoj ili manjoj mjeri pružale podršku crnogorskoj nezavisnosti.

Međutim, takođe se mora imati u vidu da su sve televizije uložile napor da budu neutralne, a ovo se najbolje može vidjeti preko količine sadržaja koji je neutralan po svom karakteru. Dakle, svi disbalansi koje smo izmjerili moraju se posmatrati u konstelaciji sa dominacijom neutralnih sadržaja, ili drugim riječima, **ove disproporcije nisu bile takve da na jedan neumjeren i nametljiv način 'bombarduju' građane favorizovanjem jedne od dvije opcije koje su učestvovale u referendumskoj utakmici**. Problem je, međutim, izraženiji kada je riječ o državnoj televiziji, s obzirom na to da je ova stanica kao javni servis imala obavezu da uspostavi balans između dvije državne opcije. U slučaju ostalih televizija, ova obaveza nije postojala, tako da bi svaka kritika bila neumjesna.

Analizirajući dnevnu štampu, takođe je kumulativno **prednost imao Blok za crnogorsku nezavisnost**. Međutim, ovaj podatak je značajno ublažen činjenicom da je Dan kao drugi najčitaniji dnevnik u Crnoj Gori izrazito podržavaо Blok za državnu zajednicu. Sa druge strane, dnevna novina koja je gotovo u istoj mjeri bila izrazito za nezavisnost (Republika) je kao značajno manje tiražna novina imala i manji uticaj na javnost. Dan i Republika su na način koji ne priliči ozbiljnim dnevnim novinama izrazito favorizovali jednu odnosno drugu opciju.

Dalje, interesantno je da su **Vijesti, iako nisu imale obavezu da budu neutralne pošto nisu javni servis, imale najbolji balans u predstavljanju obje opcije**. Drugim riječima, može se reći da su ove dnevne novine 'blago' favorizovale opciju za nezavisnost, ali uz konstataciju da je i suprotna opcija dobila sasvim primjerenou mjesto u sadržajima ovog dnevnika. Pobjedi u ovom pogledu, takođe, možemo uputiti kritiku s obzirom na to da je riječ o javnom servisu, a analiza je pokazala da je ovaj dnevnik značajno favorizovao Blok za crnogorsku nezavisnost.

Analiza slučaja plastično i ubedljivo potvrđuje empirijske nalaze do kojih smo došli korišćenjem kvantitativnih postupaka. Dakle, najbalansiranije novinarstvo imamo kod Vijesti, a najveći disbalans kod dnevnika Dan. Republika je svakako značajno priklonjena opciji za nezavisnost, a slično se može reći i za Pobjedu.

Kvalitativna analiza pokazuje da problem nije u nedostatku novinarskog znanja, jer kada postoji namjera, tekstovi su u svim novinama profesionalni i korektni, kako sa stanovišta diskursa tako i sa stanovišta grafičke obrade. Drugim riječima, kada se pojavi disbalans u pogledu nejednakog tretmana referendumskih opcija, on je rezultat vrijednosne i ideološke profilacije tj. same politike uređivanja dnevnih novina.

Referendum je završen i Crna Gora je postala nezavisna država. Rezultati referenduma jasno pokazuju da je ubjedljiva većina u Crnoj Gori bila za nezavisnu državu. Da li je ovaj rezultat ostvaren uz pomoć medija koji su podržavali nezavisnost, ili su pak mediji jednostavno pratili većinsku volju naroda nije moguće odgovoriti. Bilo kako bilo, komparativno, mediji u Crnoj Gori nisu ni bolji ni gori u odnosu na iskustva zemalja u regionu. Slučaj Italije, kao skorašnji, ili Srbije, zemlje koja je do skora bila u zajednici sa Crnom Gorom, zatim Hrvatske i Makedonije pokazuju da su javni servisi uvijek naklonjeni političkoj opciji koju preferira vlast. Prema tome, osudi javnih servisa u Crnoj Gori nema mjesta. Što se privatnih medija tičeoni su, kao takvi, imali pravo da favorizuju koga god hoće i u mjeri u kojoj im odgovara. Kao važno iskustvo iz ovog procesa možemo izvući zaključak da čitanost/gledanost najprije zavisi od 'mjere' koju jedan medij ima u odnosu na stvarnost. Drugim riječima, nekontrolisano favorizovanje bilo koje opcije nanosi štetu kako mediju tako i opciji koju podržava. Slučaj Vijesti ovo najbolje pokazuje. Na ovom iskustvu najbolji savjet za sve medije u Crnoj Gori bio bi da odnos između različitih političkih snaga ne posmatraju kao funkciju favorizovanja jedne od opcija, već kao funkciju sistematskog i objektivnog informisanja javnosti koja je uvijek u službi čitavog društva i svih njegovih građana.

FINANSIRANJE REFERENDUMSKE KAMPANJE¹

Zlatko Vujović

1. Uvod

Zakon o referendumu o državnom – pravnom statusu Republike Crne Gore regulisao je pitanje obezbjeđivanja sredstava za finansiranje referendumske kampanje iz budžeta i iz privatnih izvora, pravila raspolažanja tim sredstvima i izvještavanja o njihovom utrošku. Ova materija je regulisana normama sadržanim u glavi V pomenutog zakona.

Zakon uređuje sledeća pitanja:

1. sredstva za sprovođenje referendumu;
2. državne subvencije za finansiranje referendumske kampanje obje referendumske opcije;
3. sredstva iz privatnih izvora za finansiranje referendumske kampanje;
4. organe koji sprovode kontrolu poštovanja pravila o finansiranju referendumske kampanje;
5. izvještavanje o utrošenim sredstvima;
6. kaznene odredbe.

Nažalost, pokušaj da se ovim jednokratnim propisom reguliše ovako kompleksna materija, pri čemu se nije vodilo računa o sistemskom regulisanju i postojećem Zakonu o finansiranju političkih partija, nije dao zadovoljavajuće rezultate.

Kroz praćenje procesa donošenja Zakona jasno se uočava namjera zakonodavca da stimuliše partije da uzmu učešća u referendumskom procesu zanemarujući principe transparentnosti u raspolažanju i izvještavanju o prikupljenim i utrošenim sredstvima tokom kampanje.

Svjesno stavljajući kontrolu finansiranja referendumske kampanje u nadležnost organa kojem mandat prestaje prije isticanja rokova za podnošenje finansijskih izvještaja zakonodavac je onemogućio stvarnu kontrolu predatih izvještaja. Svjesne te činjenice partije su odgovorile podnošenjem manjkave dokumentacije, koju nije

¹ U tekstu su korišćeni podaci do kojih je CEMI došao tokom sprovođenja projekta Monitoring finansiranja referendumske kampanje koji je podržan od strane USAID i USAID-ORT-a. U okviru ovog projekta objavljena je publikacija koja sadrži značajno više podataka od ovog teksta.

imao ko da kontroliše i utvrdi eventualne nepravilnosti. Kontrolom ne možemo smatrati rad skupštinskog Odbora za finansiranje referendumske kampanje, jer on nije imao kapacitet, a ni namjeru da istražuje tačnost navoda, obzirom da je bio sastavljen od predstavnika partija koje su podnosile izvještaje.

2. Sredstva za sprovođenje referendumu

Ovom pitanju je posvećen svega jedan stav člana 34 u kojem se navodi „sredstva za sprovođenje referendumu obezbeđuju se iz budžeta“. Njime nijesu precizno navedene nadležnosti i obaveze izvještavanja Republičke referendumske komisije (RRK) i opštinskih referendumskih komisija (ORK). Naknadno je određeno da se iz budžeta u ove svrhe izdvaja 2.000.000 eura.

3. Državne subvencije za finansiranje referendumске kampanje obje referendumske opcije

3.1. SUBJEKTI KAMPANJE

Većina rješenja sadržanih u tekstu Zakona o referendumu o državnom – pravnom statusu Republike Crne Gore preuzeta je iz Zakona o finansiranju političkih partija. Nažalost, zakonodavac je propisao da samo političke partije sa parlamentarnim statusom na republičkom nivou imaju pravo na korišćenje budžetskih sredstava. One su mogle da koriste ova sredstva a pri tom nijesu imale obavezu da sprovode kampanju.

Osnovno pitanje koje se postavlja prilikom određivanja subjekata kampanje jeste kako utvrditi njene legitimne nosioce. U kontekstu predizborne kampanje to su nosioci potvrđenih izbornih lista. CEMI je smatrao da je potrebno obaviti registraciju učesnika i da to ne moraju biti isključivo političke partije. Da bi pravno ili fizičko lice steklo pravo da učestvuje u kampanji kao nosilac aktivnosti i da dobije sredstva iz budžeta potrebno je da potvrdi svoj legitimitet.

U ovom složenom slučaju CEMI je predlagao da uslov za dobijanje takvog statusa treba da bude prikupljenih **500 do 1.000 ovjerenih izjava birača**. Ovdje je važno naglasiti razliku između prikupljenog potpisa i ovjerene izjave.

Institut potpisa birača je u velikoj mjeri zloupotrijebljen od strane političkih partija. One, naime, falsificuju potpise birača služeći se podacima iz Centralnog biračkog spiska koji su im dostupni. Posljednji problem desio se krajem prošle godine kada je dio birača sa Cetinja osporio validnost potpisa kojima je Građanska partija ispunila uslov za svoju izbornu listu na lokalnim izborima. Birač bi u okviru jednog referendumskog procesa mogao da da podršku samo jednom registrovanom subjektu.

CEMI je predlažući crnogorskom Parlamentu Zakon o političkim partijama (koji je usvojen u martu 2004. godine) uveo institut ovjerene izjave, tako da je, sada, za registraciju političke stranke neophodno 200 izjava ovjerenih u sudu. Na ovaj način se izbjegavaju moguće zloupotrebe i legitimišu se učesnici referendumskog procesa.

Predstavnici CEMI-ja su uputili Miroslavu Lajčaku prijedlog za uvođenje instituta ovjerenog potpisa u tekst Zakona o referendumu o državnom – pravnom statusu Republike Crne Gore ali on, nažalost, nije prihvaćen.

3.2 RASPODJELA SREDSTAVA SUBJEKTIMA KAMPANJE

Zakon uopšte ne tretira pitanje raspodjele sredstava unutar blokova. Naime, članom 34 je propisana obaveza države da će se referendumskim blokovima sredstva „staviti na raspolaganje iz budžetskih sredstava najkasnije tri dana od dana donošenja odluke o raspisivanju referendumu, u svrhu finansiranje referendumske kampanje obje referendumske opcije (po 1.000.000 eura za referendumsku opciju)“. Blokovima je ostavljeno da se sami dogovore o kriterijuma raspodjele sredstava unutar njih samih.

Unutar suverenističkog bloka je dogovoren da Građanska partija i Demokratski savez u Crnoj Gori dobiju odvojena sredstva iz ukupne sume. Unionistički blok je u potpunosti nastupao jedinstveno, čak i po ovom pitanju.

CEMI je smatrao da poređ političkih partija treba omogućiti i drugim subjektima pravo na sredstva. Kada je riječ o raspodjeli CEMI je gospodinu Lajčaku predložio poseban model.

4. Sredstva iz privatnih izvora za finansiranje referendumske kampanje

Zakonom je takođe predviđena mogućnost da i blokovi sami prikupljaju sredstva za finansiranje kampanje. Ovo rješenje je preuzeto iz Zakona o finansiranju političkih partija. Zakon o referendumu o državno – pravnom statusu Republike Crne Gore propisuje mogućnost da „subjekti iz stava 3 ovog člana mogu primati i sredstva iz privatnih izvora od pravnih i fizičkih lica, čiji ukupan iznos ne može

premašiti sumu propisanu odredbama Zakona o finansiranju političkih partija koje se odnose na ova sredstva. Identitet donatora koji ulažu sredstva iz privatnih izvora će biti objavljen. Ako donacija iz privatnih izvora premaši iznos iz stava 4 ovog člana, ostatak sredstava će se vratiti donatoru².

Značajna izmjena jeste da ukoliko sredstva prikupljena iz privatnih izvora premaši dozvoljeni iznos ona ne ostaju političkoj partiji kako to propisuje ZFPP, nego se vraćaju donatoru. Međutim, ostaje nejasno kako se utvrđuje koje donacije treba da se vrate, a koje ostaju u dozvoljenoj sumi.

5. Organi za kontrolu poštovanja pravila o finansiranju referendumske kampanje

Zakon je propisao da kontrolu finansiranja referendumske kampanje sprovode RRK i parlamentarni Odbor za finansiranje referendumske kampanje. Odbor se sastojao od „šest članova imenovanih po principu jednakе zastupljenosti obje referendumske opcije. Skupština iz reda članova imenuje predsjednika i sekretara Odbora koji su iz različitih referendumskih opcija“³. Zakon takođe propisuje da se »predsjednik Odbora imenuje na prijedlog opcije za očuvanje Državne zajednice Srbija i Crna Gora«.

RRK je imala obavezu da izvještaj o porijeklu, visini i strukturi prikupljenih i utrošenih sredstava za referendumsku kampanju objavi u »Službenom listu Republike Crne Gore«, na web sajtu Republičke referendumске komisije i u dnevnom listu koji izlazi u Republici Crnoj Gori.

Pored RRK Odbor je imao obavezu da » - raspodjeljuje budžetska sredstva za finansiranje referendumske kampanje u jednakim iznosima objema referendumskim opcijama;

- vrši monitoring troškova referendumske kampanje;
- prati ostvarivanje principa nepristrasnog finansiranja obje referendumske opcije, uvidom u postupanje, akte i radnje državnih organa, organa lokalne samouprave i drugih organa i organizacija, javnih preduzeća i ustanova i privrednih društava u kojima država ima većinsko ili odlučujuće učešće u vlasništvu, u skladu sa zakonom;
- blagovremeno reaguje na zloupotrebe državnih resursa za vrijeme referendumske kampanje, podnošenjem prijava nadležnim organima i prigovora ovlašćenim posmatračima u vezi uočenih protivpravnih radnji i postupanja u finansiranju referendumske kampanje».

² Član 34. stav 4 Zakona o referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore

³ Isto, član 12. stav 3

Sam sastav Odbora otežavao je njegov rad. Obzirom da je sastavljen po partijskom ključu lako je zaključiti da nijesu postojale prepostavke da ovaj organ ima nezavisnu poziciju.

Odbor je na kraju usvojio izvještaje koje su subjekti kampanje podnijeli, za razliku od RRK za koju je Zakon propisao da prestaje sa radom trenutkom konstatovanja rezultata referenduma u Skupštini Republike Crne Gore⁴. Uslijed postojanja ovakve odredbe ona nije mogla da ispunji svoje obaveze vezane za oblast finansiranja referendumskog kampanje⁵, tako da nije objavila izvještaje koje su blokovi podnijeli. Na ovaj način građani su ostali uskraćeni za informacije, čije je obavezno objavljivanje jasno istaknuto zakonom.

6. Izvještavanje o utrošenim sredstvima

Zakon o referendumu o državnom – pravnom statusu Republike Crne Gore preuzima dio odredbi ZFPP, koji precizira obavezu podnošenja izvještaja u propisanoj formi “precizan izvještaj o porijeklu, visini i strukturi prikupljenih i utrošenih sredstava za referendumsku kampanju se sastavlja i dostavlja u roku od 30 dana od dana referenduma Referendumskoj komisiji i Odboru”. Kao i u slučaju ZFPP “sadržaj, odnosno obrazac izvještaja iz stava 1 ovog člana propisuje ministar finansija”⁶.

Odredbe koje se odnose na izvještavanje nepotpuno regulišu ovu materiju. Nije prihvaćen prijedlog CEMI-ja da se uvede obavezna revizija. CEMI je predlagao da izvještaje blokova, prije slanja RIK-u ovjere ovlašćeni revizori. Razlog koji nas je naveo na ovakav prijedlog je taj što su blokovi dobili izuzetno visoka sredstva iz budžeta te je postojala opasnost da je to za njih preveliko finansijsko opterećenje. Nažalost, ovaj prijedlog gospodinu Lajčaku nije bio prihvatljiv, pa je samim tim ovakva odredba izostala iz zakonskog teksta.

Izvještaje su podnijela oba bloka, s tim da su pored njih posebne izvještaje podnijele Građanska partija i Demokratski savez u Crnoj Gori. Ove dvije partije su samostalno raspolagale dijelom sredstava iz sume namijenjene Bloku za nezavisnu Crnu Goru, pa su iz tog razloga bile u obavezi da podnesu i samostalne izvještaje.

Ono što je postignuto, a što nije bio slučaj kada je riječ o primjeni Zakona o finansiranju političkih partija, jeste da su sví subjekti kampanje podnijeli izvještaje. Pored sume od 2 miliona, oba bloka su mogla da prikupe dodatnih 40% ili po 400.000

⁴ Isto, član 12. stav 3

⁵ Isto, član 41 stav 1

⁶ Isto, član 41 stav 2

euра. Izvještaji koji su podnijeti govore da su oba bloka ispoštovala ograničenja koja im propisuje Zakon. Prema rezultatima praćenja marketinga CEMI nije došao do rezultata koji bi ukazivali na kršenje propisa. Međutim, dio kampanje koja se odvijala „od vrata do vrata“ nije bilo moguće ispratiti, a obzirom na intenzitet i obim kampanje realno je očekivati da podnijeti izvještaji ne obuhvataju potpune troškove rada na terenu.

Prema podnijetim izvještajima Blok za zajedničku državu je prikupio 1.400.750 eura od kojih je utrošio 1.400.528,76 eura dok je Blok za nezavisnu Crnu Goru prikupio 1.247.222,60 eura, a utrošio 1.246.952,53 eura. Građanska partija je prijavila da je prikupila 40.476,20 eura a utrošila 40.482,96 eura. Demokratski savez izvjestio je da je prikupio sredstva samo iz budžeta i to u iznosu od 40.412,62 eura te da je identičnu sumu i utrošio.

Kvalitet izvještavanja je značajno varirao. Najlošije izvještaje su podnijele Demokratski savez i Građanska partija i one nijesu uspjеле da u popunosti ispoštuju odredbe zakona.

6. Kaznene odredbe

Kaznenim odredbama su prilično neprecizno propisane obaveze za ovlašćene predstavnike blokova i za blokove kao pravna lica. Takođe, zakon ne poznaje kazne za Republičku, odnosno, opštinske referendumske komisije. Dosadašnja praksa u implementaciji ZFPP je pokazala da pomenuti subjekti nijesu postupali u skladu sa Zakonom u pogledu proslijedivanja i objavljivanja izvještaja o sredstvima utrošenim za izbornu kampanju političkih partija.

Kao razlog takvog ponašanja, Republička ali i opštinske izborne komisije su više puta navodile nedostatak tehničkih i finansijskih sredstava, ali i drugačije tumačenje zakonom propisanih obaveza u pogledu objavljivanja pomenutih izvještaja.

Smatramo da bi uvođenje kaznenih odredbi za referendumske organe imalo stimulativno dejstvo kada je u pitanju poštovanje zakonskih obaveza od strane ovih subjekata.

Takođe, neispunjavanje svih obaveza, kako partija tako i drugih subjekata treba da prate odgovarajuće sankcije.

Činjenica da je RRK prestala sa radom prije nego što je ispunila Zakonom propisane obaveze jasno govori o odnosu ovog organa, kao i o propustima zakonodavca prilikom izrade ovog zakona.

Zaključak

Odredbe o finansiranju referendumske kampanje u velikoj mjeri predstavljaju nekoliko koraka nazad kada govorimo o finansijskom izvještavanju političkih partija. Zakonodavac motivisan željom da političke partije budu dovoljno stimulisane da uzmu učešća u referendumskom procesu nije vodio računa o drugim pitanjima, koja su bila od značaja za povećanje nivoa transparentnosti u finansiranju političkih partija.

Rješenje vraćeno iz ZFPS iz 1997. godine kojim je propisano da kontrolu vrši skupštinski odbor sastavljen od predstavnika političkih partija, je dodatno relativizovalo propisane mehanizme kontrole. Nakon uvođenja ovakvog rješenja za očekivati je bilo da Odbor neće problematizovati određene propuste u izradi izvještaja, već će oni biti prihvaćeni bez provjere navoda.

U svakom slučaju Odbor je predstavljaо prvi aktivni pokušaj da se sproveده makar deklarativna kontrola. On je, uz sva ograničenja, dao značajan doprinos za razliku od RRK koja je prestala sa radom prije okončanja rokova za podnošenje izvještaja, tako da nijesu ispoštovane zakonske obaveze.

Zakon je nakon donošenja novog Ustava potrebno izmijeniti regulišući različite oblike organizovanja referendumskog izjašnjavanja u skladu sa Ustavom, a ne samo kada je u pitanju državni status.

Odredbe o finansiranju subjekata kampanje treba usaglasiti sa međunarodnim iskustvima, poštujući osnovne principe i standarde koji vladaju u oblasti finansiranja političkih partija.

NA KRAJU PROJEKTA...

Građansko nadgledanje referendumskog procesa

Projekat građanskog nadgledanja Referenduma u Crnoj Gori bio je jedan od najvažnijih i vjerovatno najtežih projekata koje je Centar za monitoring realizovao od početka svog rada. Njegov cilj je bio da se obezbjeđivanjem nadzora građana nad svim fazama referendumskog procesa obezbijede uslovi za održavanje demokratskog i fer Referendumu.

Zadatak koji je stojao pred organizacijom bio je vrlo kompleksan: obezbijediti kontinuirani monitoring predreferendumskog procesa u smislu: monitoringa rada cjelokupne referendumske administracije, monitoringa ponašanja svih referendumskih subjekata i monitoringa izvještavanja medija, organizovati i obučiti mrežu od preko 1.300 građana da posmatraju proces glasanja tokom cijelog dana na 1121 glasačkom mjestu i redovno i objektivno izvještavaju o svim nepravilnostima, izlaznosti i na kraju, rezultatima i, kada su glasačka mjesta zatvorena – obezbijediti brze i precizne rezultate Referendumu. Sve to je trebalo uraditi u uslovima potpune polarizacije društva u kojoj je bilo vrlo teško sačuvati neutralan stav organizacije, u kontekstu gdje svaki pojedinac ima veoma snažna osjećanja povodom teme i gdje su za sve sudionike procesa pravila bila manje važna od konačnog ishoda...

Svoju ulogu CEMI je vrlo precizno definisao prije samog početka projekta – posmatrati proces, izvještavati o svim nepravilnostima i tačno, brzo i precizno saopštiti rezultate odmah po zatvaranju biračkih mjesta, kako bi se otklonile sve nedoumice i mogućnosti da se širenjem različitih informacija podstaknu sukobi. Ovaj zadatak CEMI je u veoma teškim uslovima i iako izložen brojnim pritiscima, kako na organizaciju, tako i na pojedince u njoj, u potpunosti uspješno obavio.

Tokom dana, posmatrači su nepogrješivo radili, javnost je obaviještavana o svim detaljima sa svih glasačkih mjesta i o izlaznosti.

Prvi rezultati su saopšteni na osnovu uzorka u 21:35 h i prema njima 56.3% birača glasalo za nezavisnost. To je značilo da će konačni rezultati biti negdje između 55.3% i 57.3%.

Prepostavljajući da će osim uzorka biti potrebno što prije objaviti procjenu koja će obuhvatiti rezultate sa svih biračkih mjesta CEMI je samostalno organizovao paralelni PVT centar koji se bavio isključivo rezultatima sa svih biračkih mjesta. Cilj da se raspolaze sa rezultatima sa svih biračkih mjesta do ponoći je ostvaren. U 24:00h CEMI je organizovao posljednju konferenciju za novinare na kojoj je ob-

javljena konačna procjena rezultata - 55.5% u korist opcije za nezavisnost. Finalna procjena je bazirana na osnovu obrađenih rezultata sa svih biračkih mesta.

Dva dana kasnije, Republička referendumска komisija je objavila preliminarne rezultate Referenduma, dakle, 55.5% za i 45.5% protiv opcije za nezavisnost...

Zvanični rezultat je potvrdio CEMI-jevu procjenu datu dva dana ranije. Odstupanja CEMI-jeve finalne procjene u odnosu na zvanične rezultate nije bilo. Sve vrijeme odstupanje između prve i završne procjene se nalazilo u okviru najavljenе dozvoljene margine greške +/- 1%. i potvrdilo ispravnost korišćenog metoda.

Na taj način riješene su sve dileme i tenzija je počela da splašnjava.

Međutim, referendumска noć nakon objavljuvanja procjena nije bila prijatna za CEMI-jev tim. Ona je bila ispunjena pritiscima, javnim prijetnjama i pozivima na obračun i linč... Nakon agresivnih izjava lidera opozicije upućenih CEMI-ju, četvoro CEMI-jevih posmatrača je fizički napadnuto. Između prve i finalne procjene iz štaba unionista dolazili zahtjevi da CEMI izmijeni date procjene. Posebnim pritiscima su bile izložene kolege iz Srbije. Hajka je posebno bila intezivna od strane srpskih političara u Srbiji, dok su se crnogorski unionisti ustremili na CEMI.

CEMI je bio izložen brojnim uvredama, ali je i pored svega odlučio da ne tuži lidera unionističkog bloka za komentare koji su uputili tih dana, a koji su čestu prelazili nivo pristojnosti.

CEMI je i pored svih pritisaka bio zajedno sa kolegama iz CeSID-a jedini izvor istinitih i provjerjenih informacija te noći. Ostali su zanijemili. Ipak smo te noći uložili kompletan kredibilitet kako organizacije tako i svih članova brojnog tima. Za to je bila potrebna profesionalna i ljudska hrabrost.

Pitanje koje predstavlja najznačajniji indikator uspjeha CEMI-jevog projekta je sljedeće:

Imajući u obzir atmosferu referendumске noći, šta bi se desilo da smo na rezultate morali čekati dva dana Republičku referendumsku komisiju?

KAKO JE ORGANIZOVANO GRAĐANSKO NADGLEDANJE REFERENDUMA?

Projekat Građanskog nadgledanja Referenduma bio je veoma kompleksan i sa stanovišta unutrašnje organizacije i koordinacije. Trebalo je sinhronizovati rad preko 1.400 ljudi koji su u njega bili uključeni u različitim ulogama – posmatrači, monitori medija, dugoročni posmatrači, PVT operatori, asistenti... U tome su sjajan posao obavili koordinatori projekta i pojedinačnih segmenata projekta. Cjelokupan projekat ćemo opisati kroz rad šest timova:

- Rad tima koji je bio zadužen za praćenje referendumske procedure i ponašanja subjekata referendumskog procesa- dugoročni posmatrači (“long term observers”) - LTO tim;
- Rad tima za monitoring medija;
- Rad time za koordinaciju mreže volontera;
- Rad tima za izračunavanje rezultata PVT metodom;
- Rad tima za odnose sa javnošću.
- Tim za praćenje finansiranja referendumske kampanje (poseban projekat podržan od USAID i USAID/ORT-a)

NADGLEDANJE REFERENDUMSKE PROCEDURE I RADA SUBJEKATA I ADMINISTRACIJE U REFERENDUMSKOM PROCESU (LTO TIM)

Da bi što potpunije nadgledao rad referendumske administracije i ponašanje referendumskih subjekata CEMI je formirao timove dugoročnih posmatrača – tzv. LTO timove (long term observers). Ovi timovi su pratili sva dešavanja koja su mogla na bilo koji način uticati ili ugroziti sam referendumski proces, i to u predreferendumskom periodu, tokom referendumske kampanje, na sam dan referenduma i nakon tog dana.

Rad LTO timova, koji su u Crnoj Gori formirani po prvi put od domaćih posmatrača «pokrio» je sljedeće dijelove Crne Gore:

Tim 1 – Podgorica, Danilovgrad i Cetinje

Tim 2 – Podgorica, Danilovgrad i Cetinje

Tim 3 – Nikšić, Plužine i Šavnik

Tim 4 – Ulcinj, Bar, Budva, Kotor, Tivat, i Herceg Novi

Tim 5 – Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Andrijevica, Plav, Rožaje, Žabljak i Pljevlja.

Koordinator je upravljao i organizovao rad timova i na osnovu njihovih izvještaja pripremao sedmične izvještaje za javnost. U predreferendumskom periodu pripremljeno je 5 sedmičnih izvještaja, jedan o toku referendumskog dana i jedan konačni izvještaj.

Tokom predreferendumskog procesa, LTO timovi su takođe održali treninge za preko 1400 kratkoročnih posmatrača. Svi CEMI-jevi posmatrači prošli su intenzivnu obuku o tome šta i kako treba posmatrati. U tom smislu, ovaj projekat je imao i edukativnu funkciju jer je 1.400 građana Crne Gore veoma široko edukovano o samom Referendumu.

U okviru ovog projekta, napravljena je i posebna publikacija koja je služila kao priručnik posmatračima. Ova publikacija na jasan i sažet način pružila sve relevantne informacije o tome kako posmatrati Referendum, o samom projektu i projektnim

aktivnostima, pravima posmatrača, subjektima procesa, referendumskoj proceduri, konkretnim upustvima za dan Referenduma za posmatrače kao i kodeks ponašanja za sve posmatrače. Publikacija se pokazala kao odličan podsjetnik posmatračima po kojem su svakog trenutka mogli da se pozovu na svoja prava, prisjetite se relevantne zakonske regulative, obaveza subjekata u procesu, itd.

LTO timovi su nadgledali ponašanje svih subjekata sa posebnim akcentom na aktivnosti koje se tiču zaštite prava građana. Tokom svake sedmice, LTO timovi su pratili poštovanje zakona, posebno od strane tijela ovlašćenih za sproveođenje Referenduma i na republičkom i na opštinskom nivou, kao i ponašanje državnih organa zaduženih za upis glasača u glasačke spiskove.

LTO timovi su takođe budno pratili i izvještavali o javnom promovisanju političkih blokova. Praćen je rad, kako najvećih medija u Republici, tako i rad svih medija na lokalnom nivou. Posebna pažnja je usmjerena na rad Republičke i opštinskih referendumskih komisija. Članovi LTO timova su prisustvovali sjednicama pomenutih tijela i svoja zapažanja unosili u izvještaje.

Dakle, LTO timovi su u toku referendumskog procesa nadgledali:

- Rad referendumskih komisija i odbora;
- Implementaciju Zakona o referendumu i drugih relevantnih zakona;
- Političke i pravne aspekte kampanje;
- Poštovanje ljudskih prava i prava manjina;
- Razne aspekte sigurnosti građana;
- Način finansiranja kampanje od strane političkih blokova.

Kako bi se postigao osnovni cilj građanskog nadgledanja čitavog procesa, CEMI je objavljivao već pomenute sedmične izvještaje sa svim informacijama do kojih su došli LTO timovi. Ovi izvještaji su obuhvatili podatke sa promocija političkih blokova, podatke o radu RRK, ORK i biračkih odbora, nepravilnosti u radu državnih organa koji su ovlašćeni za upis birača u biračke spiskove, ponašanje političkih blokova i informacije o različitim pritiscima na građane. Sedmični izvještaji predstavljeni na press konferencijama poslati su na sve relevantne adrese u Crnoj Gori.

Prisustvo članova LTO timova sjednicama ORK i RRK znatno je uticalo na stepen kvalitet rada ovih tijela, s obzirom da je preko naših izvještaja njihov rad postao javan i u potpunosti transparentan. Isti slučaj je bio i sa ostalim državnim institucijama.

Projekat je ne samo u ovom segmentu već i u cjelini uticao na povećanje transparentnosti referendumskog procesa i da će se to odraziti na sve buduće izborne/referendumskе izbore. Ovim projektom je kao nastavak dosadašnjih CEMI-jevih aktivnosti u oblasti izbora, opet ukazano na značaj poštovanja relevantne zakonske regulative kao i na moguće izmjene, jer su se upravo kroz rad državnih organa, ponašanje političkih blokova, djelovanje medija i odražavanje svih tih procesa na građane/birače kao nosioce procesa, mogli uočiti nedostaci izborne regulative i institucionalne podrške izborima/referendumu.

PRAĆENJE IZVJEŠTAVANJA MEDIJA TOKOM REFERENDUMSKE KAMPANJE - TIM ZA MONITORING MEDIJA

Tim za monitoring medija je imao sljedeću strukturu: koordinator za monitoring medija, jedan metodolog i 12 lica koja su prošla trening za monitoring štampanih i elektronskih medija. Metodolog koji je angažovan kao podrška radu ovog tima bio je dr Miloš Bešić. On je pripremio metodologiju rada tima i na kraju radnog procesa analizirao prikupljene podatke.

Nadgledan je rad sljedećih štampanih medija: Vijesti, Dan, Republika, Pobjeda, Večernje novosti i Blic. Od elektronskih medija monitoring je obuhvatio sljedeće: TVCG1, TVCG2, TV In, TV Montena, MBC i Elmag.

Metodologija rada je obuhvatila i kvantitativne i kvalitativne metode. Članovi tima su prošli određene treninge upravo da bi znali kako da sakupljaju potrebne podatke i analiziraju rad medija.

Pripremljena su i javnosti predstavljena dva izvještaja. Konačni izvještaj monitoringa koji je tom prilikom sačinjen predstavlja primjer kako se ovaj tip izvještaja radi i kao takav se izučava na Fakultetu političkih nauka u Podgorici. Izvještaj je jedan od tekstova u ovoj publikaciji.

NADGLEDANJE PROCESA GLASANJA NA SVIM BIRAČKIM MJESTIMA - TIM ZA KOORDINACIJU MREŽE VOLONTERA

Mreža za nadgledanje referendumskog procesa imala je strukturu piramide. Na vrhu te piramide bio je nacionalni koordinator sa dva zamjenika (jedan je bio zadužen za regrutovanje volontera i koordinaciju na jugu a drugi za isti proces na sjeveru). Teritorija Crne Gore je bila podijeljena na 8 regionalnih koordinatora. Broj mobilnih monitora u određenoj opštini zavisio je od broja biračkih mesta u njoj, a ukupni broj

Tokom dana održano je 15 pres konferencija na kojima su građani informisani o toku glasanja na biračkim mjestima. Zahvaljujući jakoj mreži posmatrača, pokrivenosti svakog biračkog mesta, građani su putem medija dobijali precizne informacije. Olivera Komar, Program direktor CEMI-ja, Dragana Vešović, PR koordinator CEMI-ja i Marko Blagojević, član UO CeSID-a.

ovih monitora je bio 40. Regionalni koordinatori i mobilni monitori su regrutovali volontere za posmatranje referendumskog procesa. Na teritoriji republike je bilo 1121 biračkih mjeseta a od strane RRK akreditovano je 1493 posmatrača (spisak CEMI-jevih posmatrača može se naći www.rnk.cg.yu – zvaničnom sajtu Republičke referendumskne komisije).

U Crnoj Gori je za referendum utvrđeno 1121 biračko mjesto (uključujući tri biračka mjeseta u kaznenim ustanovama) i CEMI je pokrio sva biračka mjeseta.

Posmatrači su bili dužni da se javljaju i informišu Centralnu kancelariju o svim nepravilnostima. Rezultati su javljani 7 puta u toku dana, na svaka dva sata, počevši od 9:30 ujutru, kada su posmatrači trebali da jave da li su biračka mjeseta otvorena na vrijeme i saglasno zakonskoj proceduri.

PARALELNO PREBROJAVANJE REZULTATA - PVT TIM

CEMI je za utvrđivanje rezultata Referenduma koristio metode paralelnog prebrojavanja glasova (PVT) i parcijalnog paralelnog prebrojavanja glasova (PPVT).

Naime, PVT i PPVT metode se baziraju na sakupljanju rezultata glasanja sa biračkih mjeseta nakon završetka procesa glasanja i pregledanja listića. Sakupljeni rezultati se procesuiraju i sabiraju. Razlika između PVT i PPVT je u tome što se PPVT metoda bazira na reprezentativnom uzorku sa određenog broja biračkih mjeseta,

U PPVT centru su se obradivali podaci sa biračkih mjeseta koja su uključena u uzorak. CEMI i CeSID su objavili prve procjene na bazi uzorka već u 21:35.

podataka u PPVT centru, u kome su se odrađivali podaci sa biračkih mjeseta koja su se nalazila u uzorku, partnerski su organizovali CEMI i CeSID.

Paralelno sa PPVT centrom CEMI je samostalno organizovao rad i obradu podataka u PVT centru, u kome su se obradivali podaci sa svih biračkih mjeseta

tako da je ova metoda brža, ali manje pouzdana. Zbog značaja, kako brzine, tako i tačnosti, CEMI se odlučio za kombinaciju obje metode, što se kasnije pokazalo kao ključno važno za uspjeh projekta. Prva je trebalo da osigura brzu i dovoljno preciznu informaciju a druga je bila kontrolni mehanizam i način dolaženja do potpunih rezultata do kraja noći.

U cilju obezbeđivanja optimalnih tehničkih uslova organizovana su dva kompjuterska centra. Rad i obradu

Tokom referendumskog dana, funkcionalisala su dva računska centra. PVT centar, gdje su se obrađivali podaci sa svih biračkih mjesta, koji je funkcionalisao u okviru CEMI-ja, i PPVT centar, koji je funkcionalisao u saradnji CEMI-ja i CeSID-a. Pavle Gegaj, PVT koordinator i Balša Čavlović PVT asistent CEMI-ja.

zirom na to da se očekivalo da rezultati budu prilično na granici koja je potrebna za uspjeh ili neuspjeh Referenduma.

Uzorak PPVT metode je brižljivo biran, s obzirom na to da je trebalo da pomiri dva suprotna zahtjeva i cilja: brzinu i pouzdanost. Naime, što je dobijeni uzorak brži, to je manje pouzdan i obrnuto. Uzorak koji je korišten obuhvatio je 299 biračkih mjesta i imao je mogućnost greške do +/- 1%. Ova margina greške se pokazala kao dovoljno široka, jer je uzorak sa referenduma bio pouzdan i uspješan.

Kao rezultat, sve je funkcionalisalo po planu na dan Referenduma. Posmatrači su zvali 7 puta kako bi javljali o rezultatima glasanja, i to u 9:30, 11:30, 13:30, 15:30, 17:30, 19:30 i 20:30. U skladu sa tim, organizovano je 7 konferencija za novinare, i to 30 minuta nakon zakazanih poziva, i tim prilikama javnost je bila upoznata sa procentom birača

u Crnoj Gori. CEMI je za ovu priliku izradio posebni softver koji je omogućavao precizno praćenje rezultata iz sekunda u sekund, kao i izbornih nepravilnosti na cijeloj teritoriji Crne Gore.

Zbog osjeljivosti procesa krenulo se od činjenice da precizne i brze informacije o rezultatima referenduma jesu od ključnog značaja za ovaj projekat, jer upravo one mogu suzbiti moguće konflikte koji bi proizašli iz proglašenja „pobjede“ od strane oba bloka. Ovo je nosilo još veću važnost s ob-

CEMI-jev tim programera, na čelu sa PVT koordinatorom za potrebe referenduma pripremio je poseban softver, koji omogućavao veliku brzinu i preciznost u obradi podataka.

Zlatko Vujović, izvršni direktor CEMI-ja, predstavlja mogućnosti novog softvera, šefu kancelarije Njemačke ambasade u Podgorici Bernhard Zobl i gostima iz Norveške: Emil Jeremić, šef regionalne kancelarije NPA iz Beograda, predstavniku Norveškog ministarstva inostranih poslova i zamjeniku ambasadora Norveške u Beogradu, Svene Johan Kvale

koji su izašli na birališta i glasali. Biračka mjesta su zatvorena u 21:00 i posmatrači su javljali rezultate odmah nakon prebrojavanja svih glasova.

Prvi rezultati su saopšteni na osnovu rezultata uzorka u 21:35 h i prema njima 56.3% birača glasalo za nezavisnost. To je značilo da će konačni rezultati biti negdje između 55.3% i 57.3%.

Sat vremena nakon toga predsjednik CeSID-a predstavio je rezultat na osnovu zajedničkog uzorka od 55.3% .

Za predstavnike partnerskih organizacija, donatora, članove diplomatskog kora CEMI je organizovao VIP salon, odakle je bilo moguće pratiti obradu podataka, i trenutno stanje rezultata referendumu. Sanja Elezović, direktorka Fondacije Institut za otvoreno društvo, Džudi Bat, ekspertkinja Instituta za bezbjednosne studije iz Pariza.

U 24:00h CEMI je organizovao posljednju konferenciju za novinare na kojoj je objavljena konačna procjena rezultata - 55.5% u korist opcije za nezavisnost. Finalna procjena je bazirana na rezultatima koje je obradio CEMI-jev PVT centar na osnovu obrađenih rezultata sa svih biračkih mesta.

Dva dana kasnije, Republička referendumska komisija je objavila preliminarne rezultate Referendumu, dakle, 55.5% za i 45.5% protiv opcije za nezavisnost...

PR TIM – PREZENTACIJA PROJEKTA I JAVNE AKTIVNOSTI

I PR tim je izuzetno dobro obavio svoj zadatak i redovno, brzo i tačno informisao građane o svim nalazima posmatrača.

Na dan Referendumu, održano je 10 pres konferencija. Od 10:00 ujutru do 8:00 naveče, one su organi-

Direktan TV prenos iz press centra Centra za monitoring su imale: TVCG, TV IN, Montena TV, TV MBC, kao i RTS iz Beograda.

zovane svaka dva sata, kako bi se javnost informisala o stepenu izlaznosti i nepravilnostima.

Konferencije CEMI-ja na dan referenduma jako dobro su ispráene putem elektronskih medija. Pet domaćih vodećih TV stanica (RTCG, TV IN, TV Montena i TV MBC) i Radio televizija Srbije izvještavale su uživo iz press centra tokom cijelog dana. Veliki broj domaćih i stranih novinara prisustvovao je CEMI-jevim konferencijama, posebno onoj u 21:35 kada su objavljeni preliminarni rezultati.

Preko 120 domaćih i stranih novinara zatražilo je akreditaciju CEMI-ja na dan referenduma. Prema internoj evidenciji, između 80 i 100 novinara izvještavalo je iz CEMI-jevih prostorija o dešavanjima na dan referenduma.

Zbog važnosti referendumu i svih infomacija koji se tiču ovog procesa pored zvanične prezentacije CEMI-ja (www.cemi.cg.yu). Pripremljena je nova web strana www.referendummontenegro.cg.yu, koja je sadržala sve relevantne informacije, dokumentaciju, zakone i regulativu koja je bitna za referendumski process, izvještaje i važne linkove. Ova web strana je bila jedna od rijetkih koja je na jednom mjestu imala informacije o tome gdje i kako glasati, gdje i kako provjeriti da li je birač upisan u birački spisak, kao i informacije o domaćim i stranim posmatračkim misijama, akreditovanim novinarima itd.

Podaci o referendumskom procesu bili su na vrijeme ažurirani. Sve izjave CEMI-ja, izvještaji kao i bilten koji smo radili bili su dostupni svima

U 21:35, svega 35 minuta nakon zatvaranja biračkih mesta, CEMI i CeSID objavljaju procjenu na osnovu uzorka. Đuro Stojanović, predsjednik UO, Zlatko Vujović, izvršni direktor, Dragana Vešović, PR koordinator, Dr Zoran Lučić, predsjednik CeSID-a.

U ponoć, tri sata nakon okončanja glasanja, CEMI je obezbijedio rezultate referendumu na osnovu podataka sa svih biračkih mesta. Republička referendumска komisija, dva dana kasnije je objavila podatke koji su se u potpunosti poklopili sa CEMI-jevim. CEMI:55.5% - RRK 55.5% Olivera Komar, program direktor, Zlatko Vujović, izvršni direktor, Srđan Darmanović, član Programske savjeta i Dragana Vešović PR koordinator.

preko ove web strane. Svi dokumenti su postojali na crnogorskom i na engleskom jeziku.

Tokom dana referendumu, preko 120.000 lica posjetilo je www.referendum-montenegro.cg.yu. U sljedećih nekoliko dana nakon toga, taj broj se povećao na preko 210.000. Informacije o rezultatima i nepravilnostima su ažurirane redovno tokom dana, dok su preliminarni rezultati objavljeni online 40 minuta nakon zatvaranja biračkih mjeseta. Sa ažuriranjem smo nastavili sve dok RRK nije objavila i proglašila konačne rezultate referendumu.

Najbolji indikator uspješnosti našeg website-a, bio je u prvom redu broj posjetilaca. Komentari koje smo primili takođe su potvrdili da je ova stranica bila jako korisna velikom broju ljudi, ne samo iz Crne Gore i Srbije nego i onima van granica ove dvije države.

Primarna ideja pisanja sedmičnog biltena podrazumijevala je namjeru da obuhvati sve informacije o nadgledanju kampanje, rada medija i ostalih informacija relevantnih za referendumski proces, kako bi na taj način dao jedan dobar pregled zaključaka nadgledanja Centra za svaku sedmicu posebno. Pored izvještaja CEMI-ja, R-INFO je takođe imao pregled svih relevantnih vijesti koje su objavljene u medijima. U biranju takvih vijesti, vodilo se računa o jednakoj zastupljenosti svih medija.

Objavljeno je 6 biltena, u dvojezičnoj formi. R-INFO je distribuiran na preko 500 adresa svake sedmice. Sve republičke i lokalne institucije, mediji, domaće i strane posmatračke misije, donatori, partneri kao i ostale interesne strane, bili su uključene u spisak primaoca. Svaki objavljeni R-INFO bio je dostupan i u PDF formatu. R-INFO se pokazao uspješnim zahvaljujući prvenstveno svom formatu: on je obezbjedio bitne podatke na jednom mjestu na jako sažet, prijemčiv i vizuelno pogodan način.

Pokrivenost aktivnosti Centra od strane različitih medija bila je odlična. CEMI je napravio press clipping o izvještavanju u vezi svojih aktivnosti u medijima tokom referendumskog perioda. Ovaj proces je obuhvatio period od 7. aprila do 5. juna i tiče se svih štampanih medija, a sadrži oko 37 članaka.

CENTAR ZA MONITORING CEMI**Projektni tim Građansko nadgledanje Referenduma**

Koordinator projekta:
Zlatko Vujović

Koordinator LTO tima:
Milorad Marković

Izvršni koordinator:
Đuro Stojanović

Zamjenici koordinatora LTO tima:
Branko Bošković
Lana Vukmirović

Koordinator za nadgledanje referen-
dumske procedure:
Olivera Komar

Članovi LTO tima:
Marija Živković
Veronika Brkanović
Nikola Pavićević
Vladimir Zeković
Zorica Luković
Sanela Vulević
Sladana Čabarkapa
Marija Raičević

Koordinator PVT centra:
Pavle Gegaj

PR koordinator:
Dragana Vešović

Koordinator mreže:
Jelena Šušanj

Pomoćnici koordinatora mreže:
Radule Lainović
Dejan Đurašković

Finansijski menadžer:
Maja Ćorović

Regionalni koordinatori:
Saša Popović
Svetlana Adžić
Milena Kalezić
Goran Andrijašević
Ruždija Strujić
Nermina Međedović
Predrag Mišković
Mensur Mališić

PVT asistent:
Balša Čavlovic

PR asistent:
Maja Simonović
Adrijana Husić
Branka Todorović

ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ O NADGLEDANJU REFERENDUMSKOG PROCESA CRNA GORA, 2006

Projekat građanskog nadgledanja referendumu su podržali:

Norveška narodna pomoć-NPA

Foundation Open Society Institute - Predstavništvo Crna Gora

Ambasada Švajcarske

Ambasada Finske

Mišljenja, zaključci i preporuke objavljene u ovom izvještaju su CEMI-jeve i ne predstavljaju stavove donatora.

REZULTATI POSMATRANJA

Predreferendumski proces

BIRAČKI SPISKOVI

Na samom početku referendumskog procesa osnovna primjedba svih aktera je bio neažuriran glasački spisak koji je kao takav imao veliki broj nepravilnosti u smislu upisanih glasača koji na to nemaju pravu ili glasača koji su stekli glasačko pravo, a nijesu se našli u glasačkom spisku.

U daljem procesu uz koordinaciju političkih blokova i Republičke referendumske komisije pokušali su se ispraviti svi nedostaci u glasačkom spisku kroz rad lokalnih organa zaduženih za vođenje glasačkog spiska. Upravo je i većina pritužbi koje su uglavnom pristizale od strane Bloka za zajedničku državu, bile upućene na rad državnih organa zaduženih za vođenje glasačkog spiska i izdavanje dokumenta neophodnih za upis. Pritužbe su se odnosile prevashodno na nepravilnosti u glasačkim spiskovima i na neefikasan rad ovih organa.

Napominjemo, da nevladine organizacije, kao subjekti koji nisu neposredno zainteresovani, nijesu bili u mogućnosti da provjere glasački spisak, te se u ovom slučaju CEMI morao osloniti na navode drugih subjekata.

Kao preduslov regularnosti glasačkog spiska bilo je neophodno uporediti sam glasački spisak sa evidencijama ličnih karata i evidencijom o prebivalištu građana Crne Gore, što je i bilo urađeno nakon sporazuma političkih blokova uz posredovanje dr Františeka Lipke. Treba naglasiti da ovim sporazumom nije bilo dozvoljeno domaćim posmatračima da nadgledaju proces uparivanja čime su drastično povrijeđena zagarantovana prava svih posmatrača, koja im garantuju potpunu ravnopravnost i mogućnost uvida u cjelokupan proces i rad svih organa.

Uparivanjem se došlo do broja nepravilnosti i njihove prirode, te se u redovnoj proceduri i nakon toga u posebnoj proceduri kroz tužbe Upravnog суда (na osnovu 7 500 tužbi donio je odluke o upisu u glasački spisak 5 800 novih birača, dok je donešeno 1 020 odluka na osnovu kojih je izvršeno brisanje ili izmjene u biračkom spisku), u predviđenom roku došlo do konačnog glasačkog spiska koji je kao takav brojio 484 718 glasača.

Oba politička bloka su se zložila da ovakav glasački spisak obezbjeđuje regularnost samog Referenduma.

REFERENDUMSKA KAMPANJA

Kampanja

Kampanja oba bloka je vođena veoma intenzivno. Pri tome treba razlikovati kampanju koja je vođena na terenu preko aktivista i kod koje je zabilježen veliki broj neadekvatnih postupaka koji bi se mogli opisati kao pritisci na glasače, od kojih su mnogi procesuirani pred nadležnim državnim organima.

Kampanja putem medija je vodena mnogo korektnije. Blok za zajedničku državu je počeo svoju kampanju negativno, međutim, u toku kampanja je promijenjena u pozitivnom smjeru. Ovaj opis se prije svega odnosi na kampanju snimljenim materijalom, spotovima i reklamama.

Govori političara su bili negativne konotacije, međutim, prevashodno usmjereni jedni na druge, a ne na građane. CEMI smatra da su posebno u posljednjim fazama kampanje predstavnici oba bloka uložili dodatni napor da se sprječi širenje vjerske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti.

Pritisici na građane

Zahvaljujući činjenici da su rezultati referenduma bili od izuzetnog značaja za budućnost Crne Gore, pritisak na građane da izađu i da glasaju za neku od opcija je bio izuzetno snažan. Posmatrači CEMI-ja su primjetili da je na terenu bio veliki broj aktivista i jednog i drugog bloka koji su nastojali da za svoju opciju pridobiju što više građana.

Aktivisti blokova su legalnim i nelegalnim sredstvima pokušavali da utiču na glasače da izađu i glasaju ili da ne izlaze na glasanje. CEMI je dobio veliki broj pritužbi od strane blokova da se na građane vrši pritisak od strane suprotnog bloka. Takođe pritisici su se prema riječima blokova vršili i u državnim organima i pojedinim preduzećima. Međutim, konkrenih dokaza u vidu izjava lica na koje je vršen pritisak ili nekih materijalnih dokaza, nije bilo u značajnoj mjeri. CEMI-jevi posmatrači su provjeravali navode koji su pristizali i utvrđili pojedinačne slučajeve pritisaka.

Značajan broj optužbi se odnosio na pritisake o kupovini glasova, tj. situacije gdje je građanima od strane jednog ili drugog bloka nuđen novac u zamjenu za identifikacione dokumente pomoću koje se može glasati. Veći dio pritužbi je pristigao od Bloka za zajedničku državu. Za određeni broj prijavljenih slučajeva ponuđeni su određeni dokazi. Državni tužilac je relativno brzo reagovao na procesuirane slučajeve kupovine glasova i na taj način ojačao pozicije pravosudnog sistema Crne Gore.

Jedan dio prijavljenih pritisaka je bilo veoma teško dokazati, međutim, bili su u situaciji da ugroze kredibilitet kompletног referendumskog procesa, što se na kraju nije dogodilo.

Može se reći da je referendum protekao pod znatnim tenzijama i u atmosferi borbe za svaki glas, međutim, da situacija ni u jednom trenutku nije eskalirala na način da bi mogla da ugrozi validnost referendumskog procesa.

Rad organa za sprovođenje referenduma

Jedan od aspekata posmatranja referendumu u Crnoj Gori bilo je nadgledanje rada organa za sprovođenje referendumu na svim nivoima. CEMI je za tu svrhu obučio poseban tim posmatrača koji su posmatrali rad organa za sprovođenje referendumu u periodu od šest sedmica.

Naporima usmjerenim na donošenje velikog broja uputstava i mišljenja Republička referendumnska komisija je pokušala da preduprijedi neke zastoje koji su mogli nastati kao posljedica nedovoljno definisanih odredbi referendumskog i izbornog zakonodavstva, što je u najvećem broju slučajeva bilo uspješno.

CEMI smatra da je Republička referendumnska komisija trebalo da posveti više pažnje obuci članova glasačkih odbora čime bi se preduprijedile neke od nepravilnosti koje su zabilježene na sam referendumski dan, kao i edukaciji glasača.

Kada se govori o radu državnih organa koji su učestvovali u sprovođenju referendumskog procesa i pružanju logistike, može se zaključiti da su u velikoj mjeri kvalitetno obavili svoje dužnosti.

Naime, i pored brojnih pritužbi na rad organa za zaduženih za vođenje spiska i izdavanje neophodnih dokumenata, nameće se konstatacija da je u proteklom periodu u redovnoj proceduri i putem tužbi Upravnom sudu postignut veliki uspjeh u sređivanju glasačkog spiska i pružanje mogućnosti građanima Crne Gore da iskoriste svoje građansko pravo.

Republička referendumnska komisija i opštinske komisije zajedno sa glasačkim odborima uz nekoliko propusta su obezbijedili kvalitetnu komunikaciju između političkih blokova i pored postojeće primjedbe da je njihov sastav zasnovan na političkoj pripadnosti, obezbijedili su nesmetan tok referendumskog procesa i zadržali visok stepen povjerenja u validnost cijelokupnog procesa, što je bilo od velikog značaja za prihvatanje konačnog rezultata.

Ostali državni organi, pravosudni i organi bezbjednosti, i pored brojnih krivčnih prijava i potencijalnih incidentnih situacija uz pojedinačne propuste i nedoslednosti, uspjeli su da zadrže visok stepen poštovanja zakona i najbitnije bezbjednost svih građana u Crnoj Gori. U tom smislu je doprinos organa bezbjednosti veoma velik i zaključak je da su organi za sprovođenje referendumu relativno dobro obavili svoj posao.

REFERENDUMSKI DAN

CEMI-jevi posmatrači su tokom dana posmatrali na koji način se obavlja glasanje na svim biračkim mjestima u Crnoj Gori. Svako glasačko mjesto bilo je cijelodnevno pokriveno sa po jednim posmatračem i ovako organizovana mreža nam dozvoljava da procijenimo ukupan broj i uticaj nepravilnosti na tok referendumskog procesa.

Nepravilnosti koje su posmatrači CEMI-ja zabilježili na dan referenduma mogu se podijeliti u nekoliko grupa:

1. Kašnjenje sa otvaranjem biračkog mjesta

Prema izvještajima posmatrača tri biračka mjesta su kasnila sa otvaranjem, mada ne više od sat vremena. Razlog za kašnjenja bila je nedovoljno dobra organizacija biračkog mjeseta na referendumski dan.

2. Nepoštovanje procedure glasanja u smislu reda i pravilnosti referendumskih radnji na glasačkom mjestu

Posmatrači su zabilježili 10 ovakvih nepravilnosti. Uglavnom su se odnosile na pogrešno tumačenje regulative kad je u pitanju procedura glasanja od strane glasačkih odbora. Glasački odbori su uz intervenciju opštinskih referendumskih komisija na inicijativu CEMI-ja ispravljali nastale probleme, uglavnom uspješno.

3. Povreda tajnosti glasanja

Na više biračkih mesta zabilježena je povreda tajnosti glasanja. Glasački odbori su u nekoliko slučajeva dozvoljavali građanima da glasaju zajedno iza paravana, dok je u nekoliko drugih slučajeva došlo do povrede tajnosti glasanja zahvaljujući propustima u radu glasačkih odbora.

CEMI-jevi posmatrači su na više glasačkih mesta prisustvovali pojavi da glasači nakon glasanja fotografišu svoj popunjeni glasački listić kamerama sa mobilnog telefona. U takvim slučajevima članovi glasačkog odbora su proglašavali ove glasačke lističe nevažećim. Iako ovakva reakcija nije eksplicitno predviđena zakonom, CEMI smatra da su glasački odbori u ovim slučajevima postupali u duhu pravila i sa ciljem zaštite samih glasača.

4. Promotivni materijal istaknut u blizini biračkog mjesta

Na dva biračka mesta uočeno je nedozvoljeno prisustvo propagandnog materijala u blizu glasačkog mjeseta.

5. Ometanje posmatranja

Posmatračima CEMI-ja su početkom dana uskraćivani podaci o izlaznosti i nepravilnostima pod obrazloženjem da takva obaveza biračkog odbora nije precizirana zakonima. CEMI se nadao da ovoga puta neće imati takvih problema s obzirom na činjenicu da je Republička referendumskna komisija donijela Mišljenje o članu 71a Zakona o izboru odbornika i poslanika kojim se obrazlaže kakve podatke posmatrači imaju pravo da prikupljaju, međutim, neki glasački odbori su i ovoga puta radili neusaglašeno sa RRK. CEMI je ove probleme uspješno rješavao uz asistenciju opštinskih referendumskih komisija.

6. Atmosfera nakon objave rezultata

U opština *Bar, Budva, Bijelo Polje, Nikšić i Podgorica* sinoć je zabilježeno neadekvatno proslavljanje rezultata uz korišćenje vatreng oružja koje je moglo da inicira negodovanje građana, dok je u opština *Budva i Bijelo Polje* došlo do fizičkih sukoba manjeg intenziteta

KOMENTAR

Nepravilnosti zabilježene na sam referendumski dan nijesu svojim obimom i intenzitetom mogle da ugroze validnost referendumskog rezultata. Prije se može reći da se radi o manjim propustima u radu glasačkih odbora koji su mogli biti izbjegnuti kvalitetnijom obukom članova ovih odbora. U tom smislu, CEMI smatra da je sa stanovišta organizacije Referendum u Crnoj Gori u potpunosti validan.

Rezultate monitoringa medija i monitoringa finansiranja referendumske kampanje CEMI će objaviti u posebnim izvještajima.

Prilozi

Konačni rezultati Referenduma u Crnoj Gori

OPŠTINA	UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJUJEBLJENO	UPOTRJUJEBLJENO	KONTROLNIH		NEVLAŽIĆI	VLAŽIĆI	DA	NE	GLASALO NA MJESETU	GLASAKOM	GLASALO PISMOM	
					KUPONA	NEVLAŽIĆI								
1 ANDRIJEVICA	4,369	441	3,928	89.9%	3,928	20	3,908	1,084	27.7%	2,824	72.3%	3,673	255	
2 BAR	32,255	32,255	5,873	26,382	81.8%	26,382	246	26,136	16,640	63.7%	9,496	36.3%	25,763	619
3 BERANE	28,342	28,342	4,291	24,051	84.9%	24,051	165	23,886	11,268	47.2%	12,618	52.8%	23,121	930
4 BIJELO POLJE	40,110	5,059	35,051	87.4%	35,051	209	34,842	19,405	55.7%	15,437	44.3%	33,809	1,242	
5 BUĐIVA	12,797	12,797	1,597	11,200	87.5%	11,200	112	11,088	5,908	53.3%	5,180	46.7%	10,921	279
6 DANILOVGRAD	11,784	11,784	1,115	10,669	90.5%	10,669	111	10,558	5,671	53.7%	4,887	46.3%	10,130	539
7 ŽABLJAK	3,407	311	3,036	90.9%	3,036	24	3,072	1,188	38.7%	1,884	61.3%	2,875	221	
8 KOLAŠIN	7,405	585	6,820	92.1%	6,820	65	6,755	2,852	42.2%	3,903	57.8%	6,369	451	
9 KOTOR	17,778	2,881	14,897	83.8%	14,897	174	14,723	8,200	55.7%	6,523	44.3%	14,307	590	
10 MOJKOVAC	7,645	719	6,926	90.6%	6,926	61	6,865	3,016	43.9%	3,849	56.1%	6,556	370	
11 NIKŠIĆ	56,461	56,461	5,724	50,737	89.9%	50,737	513	50,224	26,387	52.5%	23,837	47.5%	48,652	2,085
12 PLAV	12,662	3,721	8,941	70.6%	8,941	51	8,890	7,016	78.9%	1,874	21.1%	8,589	352	
13 PLUŽINE	3,329	370	2,959	88.9%	2,959	13	2,946	716	24.3%	2,230	75.7%	2,647	312	
14 PLJEVLJA	27,882	2,614	25,268	90.6%	25,268	144	25,124	9,115	36.3%	16,009	63.7%	24,225	1,043	
15 PODGORICA	129,083	15,168	113,915	88.2%	113,915	944	112,971	60,626	53.7%	52,345	46.3%	111,080	2,835	
16 ROŽAJE	19,646	4,407	15,239	77.6%	15,239	90	15,149	13,835	91.3%	1,314	8.7%	14,824	415	
17 TIVAT	10,776	1,976	8,800	81.7%	8,800	91	8,709	4,916	56.4%	3,793	43.6%	8,577	223	
18 ULCINJ	17,117	3,132	13,985	81.7%	13,985	137	13,848	12,256	88.5%	1,592	11.5%	13,512	473	
19 HERCEG-NOVI	24,487	4,267	20,220	82.6%	20,220	195	20,025	7,741	38.7%	12,284	61.3%	19,647	573	
20 CETINJE	15,077	1,539	13,538	89.8%	13,538	184	13,354	11,536	86.4%	1,818	13.6%	13,080	458	
21 ŠAVNIK	2,306	183	2,123	92.1%	2,123	20	2,103	906	43.1%	1,197	56.9%	1,988	135	
22 ZIKS	0	562	67	495	495	8	487	379	77.8%	108	22.2%	495	0	
CRNA GORA	484,718	485,280	66,040	419,240	86.5%	419,240	3,577	415,663	230,661	55.5%	185,002	44.5%	404,840	14,400

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVJEZNI	VJEZNI	DA	NE	GLASALO NA		GLASALO PISMOM		
1	ANDRIJEVICA										1	2	3	4	
1	Andrijevica, Peovac	693	693	62	631	91.1%	631	2	629	174	27.7%	455	72.3%	596	35
2	Buđiće	154	154	17	137	89.0%	137	1	136	47	34.6%	89	65.4%	125	12
3	Bojoviće	92	92	5	87	94.6%	87	2	85	14	16.5%	71	83.5%	85	2
4	Andželate - Sućeška	118	118	10	108	91.5%	108	0	108	13	12.0%	95	88.0%	102	6
5	Seoce	211	211	17	194	91.9%	194	0	194	31	16.0%	163	84.0%	187	7
6	Most Bandovića, Prisjaja	280	280	22	258	92.1%	258	0	258	108	4.1%	150	58.1%	246	12
7	Zabrdje	203	203	18	185	91.1%	185	0	185	76	41.1%	109	58.9%	180	5
8	Slatina	296	296	15	281	94.9%	281	2	279	53	19.0%	226	81.0%	277	4
9	Trešnjevo	399	399	40	359	90.0%	359	3	356	120	33.7%	236	66.3%	331	28
10	Kralje	180	180	20	160	88.9%	160	1	159	62	39.0%	97	61.0%	147	13
11	Oblo Brdo, Čukla	79	79	14	65	82.3%	65	1	64	28	43.8%	36	56.3%	55	10
12	Sjenožeta	71	71	9	62	87.3%	62	0	62	13	21.0%	49	79.0%	54	8
13	Gnjili Potok	106	106	20	86	81.1%	86	0	86	40	46.5%	46	53.5%	83	3
14	Dulipolje	124	124	20	104	83.9%	104	0	104	32	30.8%	72	69.2%	95	9
15	Košutice	124	124	19	105	84.7%	105	0	105	36	34.3%	69	65.7%	95	10
16	Jošanica	124	124	11	113	91.1%	113	0	113	14	12.4%	99	87.6%	94	19

GLASACKO MJESTO		UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KUPONA	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM	
17	Djuliće	99	99	90,9%	90	0	90	20	22,2%	70	77,8%	86	4
18	Cecune	60	60	6	54	90,0%	54	0	54	10	18,5%	44	81,5%
19	Kuti	42	42	5	37	88,1%	37	1	36	11	30,6%	25	69,4%
20	Uločina, Gornje Luge	276	276	31	245	88,8%	245	3	242	74	30,6%	168	69,4%
21	Grčaniča	219	219	16	203	92,7%	203	2	201	42	20,9%	159	79,1%
22	Trepča	169	169	24	145	85,8%	145	2	143	17	11,9%	126	88,1%
23	Rijeka Marsenića, Navotina	250	250	31	219	87,6%	219	0	219	49	22,4%	170	77,6%
2	BAR	32.255	32.255	5.873	26.382	81,8%	26.382	246	26.136	16.640	63,7%	9.496	36,3%
1	Dom kulture "V. P. Španac" od A - K	705	705	99	606	86,0%	606	4	602	301	50,0%	301	50,0%
2	Gimnazija "Niko Rolojić" od A - Z	817	817	134	683	83,6%	683	8	675	305	45,2%	370	54,8%
3	Gimnazija "Niko Rolojić" od P - Ž	845	845	136	709	83,9%	709	7	702	324	46,2%	378	53,8%
4	OŠ "Blažo Jokov Orlandić" od A - L	773	773	111	662	85,6%	662	5	657	314	47,8%	343	52,2%
5	OŠ "Jugosavija" od A - D	657	657	91	566	86,1%	566	5	561	291	51,9%	270	48,1%
6	MZ "Bar II" (A-Z)	855	855	120	735	86,0%	735	9	726	479	66,0%	247	34,0%
7	MZ "Bar II" (N-Ž)	891	891	135	756	84,8%	756	6	750	481	64,1%	269	35,9%
8	"Rumijatran" od A - K	632	632	108	524	82,9%	524	2	522	238	45,6%	284	54,4%
9	OŠ "Meksiko" od A - G	593	593	80	513	86,5%	513	4	509	304	59,7%	205	40,3%

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVAZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASALO NA MJESETU	GLASALO KOM MJESETU
10 0Š "Metsko" od R - Š	699	96	603	86.3%	603	1	602	312	51.8%	290	48.2%
11 MZ "Bar V"	675	87	588	87.1%	588	3	585	500	85.5%	85	14.5%
12 0Š "Anto Đedović" (A-Z)	1,109	164	945	85.2%	945	12	933	502	53.8%	431	46.2%
13 0Š "Anto Đedović" (N-R)	593	85	508	85.7%	508	5	503	278	55.5%	225	44.7%
14 0Š "Kekec" - Sutomore od A - U	833	168	685	80.3%	685	6	679	340	50.1%	339	49.9%
15 Pribojsko odnaro. - Sutomore	1,012	238	774	76.5%	774	8	766	304	39.7%	462	60.3%
16 0Š "Mišić"	277	60	217	78.3%	217	3	214	96	44.9%	118	55.1%
17 MZ "Stari Bar" od A - K	786	786	164	622	791%	18	604	514	85.1%	90	14.9%
18 0Š "Srbija" - Stari Bar	361	59	302	83.7%	302	6	296	241	81.4%	55	18.6%
19 "Primorka" - Menza pekare	327	37	290	88.7%	290	3	287	259	90.2%	28	9.8%
20 Omladinski dom Mirovica	868	128	740	85.5%	740	4	736	624	84.8%	112	15.2%
21 0Š Zaljevo	639	97	542	84.8%	542	4	538	513	95.4%	25	4.6%
22 0Š Dobra voda	783	126	657	83.9%	657	1	656	596	90.9%	60	9.1%
23 0Š Pećurice	802	182	620	77.3%	620	3	617	578	93.7%	39	6.3%
24 0Š Dabčevići	367	75	292	79.6%	292	2	290	290	100.0%	0	0.0%
25 0Š Kunje	373	89	284	76.1%	284	5	279	259	92.8%	20	7.2%
26 0Š Gorana	514	74	440	85.6%	440	6	434	428	98.6%	6	1.4%

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO					
61	05 "Jugoslavija" od E - LJ	572	572	87	485	84,8%	485	2	483	249	51,6%	234	48,4%	484	1
62	05 "Jugoslavija" od R - Š	587	587	89	498	84,8%	498	5	493	207	42,0%	286	58,0%	483	15
63	05 "Auto Đedović" (S-Š)	571	571	104	467	81,8%	467	2	465	275	59,1%	190	40,9%	460	7
64	05 "Metsko" od D - K	645	645	80	565	87,6%	565	2	563	323	57,4%	240	42,6%	546	19
3	BERANE	28,342	28,342	4,291	24,051	84,9%	24,051	165	23,886	11,268	47,2%	12,618	52,8%	23,121	930
1	MZ "Stari Grad"	729	729	102	627	86,0%	627	4	623	258	41,4%	365	58,6%	614	13
2	MZ "Lim"	726	726	116	610	84,0%	610	1	609	323	53,0%	286	47,0%	597	13
3	MZ "Park"	790	790	100	690	87,3%	690	2	688	276	40,1%	412	59,9%	675	15
4	MZ "Novo naselje"	708	708	101	607	85,7%	607	2	605	208	34,4%	397	65,6%	592	15
5	Beranselo	635	635	70	565	89,0%	565	3	562	152	27,0%	410	73,0%	546	19
6	Dolac	945	945	88	857	90,7%	857	10	847	242	28,6%	605	71,4%	820	37
7	Lužac	553	553	51	502	90,8%	502	5	497	114	22,9%	383	77,1%	481	21
8	Pešča	552	552	60	492	89,1%	492	6	486	125	25,7%	361	74,3%	477	15
9	Buče	797	797	75	722	90,6%	722	9	713	263	36,9%	450	63,1%	671	51
10	Donje Luge	754	754	92	662	87,8%	662	2	660	204	30,9%	456	69,1%	648	14
11	Hareme	634	634	97	537	84,7%	537	3	534	388	72,7%	146	27,3%	521	16
12	Budimlja	566	566	42	524	92,6%	524	2	522	124	23,8%	398	76,2%	507	17

GLASAČKO MJESTO		UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVJEZNIH	VJEZCI	DA	NE	GLASALO NA		GLASALO PISMOM		
Štampano	Elektronički										Ukupno	Ukupno	Ukupno	Ukupno	
13	Mlađe	130	130	14	116	89,2%	116	1	115	18	15,7%	97	84,3%	107	9
14	Dragosava	140	140	12	128	91,4%	128	1	127	32	25,2%	95	74,8%	116	12
15	Babino	318	318	33	285	89,6%	285	2	283	48	17,0%	235	83,0%	271	14
16	Goradje	439	439	55	384	87,5%	384	3	381	98	25,7%	283	74,3%	368	16
17	Zagradje	216	216	31	185	85,6%	185	0	185	37	20,0%	148	80,0%	166	19
18	Dapsiće	563	563	65	498	88,5%	498	2	496	85	17,1%	411	82,9%	474	24
19	Petnjik	523	523	39	484	92,5%	484	2	482	130	27,9%	352	73,0%	464	20
20	Tmudiće	43	43	8	35	81,4%	35	0	35	10	28,6%	25	71,4%	32	3
21	Zagonje	218	218	23	195	89,4%	195	4	191	51	26,7%	140	73,3%	187	8
22	Donja Ržanica	638	638	63	575	90,1%	575	3	572	181	31,6%	391	68,4%	536	39
23	Kaludra	239	239	20	219	91,6%	219	1	218	46	21,1%	172	78,9%	203	16
24	Rovca	91	91	11	80	87,9%	80	1	79	36	45,6%	43	54,4%	74	6
25	Orah	173	173	19	154	89,0%	154	1	153	25	16,3%	128	83,7%	138	16
26	Lazi Spalević	70	70	10	60	85,7%	60	3	57	10	17,5%	47	82,5%	51	9
27	Mezgalje	175	175	22	153	87,4%	153	4	149	44	29,5%	105	70,5%	140	13
28	Vinicka	465	465	55	410	88,2%	410	2	408	93	22,8%	315	77,2%	390	20
29	Lubnica	185	185	16	169	91,4%	169	2	167	60	35,9%	107	64,1%	158	11

GLASACKO MJESTO	UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMOM
										GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM	
30 Kurikule	110	110	12	98	89,1%	98	0	98	52	53,1%	46	46,9%
31 Praevac	44	44	6	38	86,4%	38	0	38	10	26,3%	28	73,7%
32 Bastache	52	52	6	46	88,5%	46	0	46	17	37,0%	29	63,0%
33 Vuča	21	21	4	17	81,0%	17	0	17	6	35,5%	11	64,7%
34 Glavaca	111	111	24	87	78,4%	87	2	85	33	38,8%	52	61,2%
35 Zagrad	41	41	4	37	90,2%	37	1	36	2	5,6%	34	94,4%
36 Rujšta	44	44	6	38	86,4%	38	0	38	5	13,2%	33	86,8%
37 Crni Vrh i Velide	116	116	16	100	86,2%	100	0	100	36	36,0%	64	64,0%
38 Donje Zaostro	119	119	8	111	93,3%	111	1	110	35	31,8%	75	68,2%
39 Skakavac, Crvljevine, Kralje, Bioč	153	153	6	147	96,1%	147	2	145	38	26,2%	107	73,8%
40 Gornje Zaostro	197	197	25	172	87,3%	172	1	171	50	29,2%	121	70,8%
41 Bubanje	158	158	14	144	91,1%	144	0	144	44	30,6%	100	69,4%
42 Petnijca	535	535	119	416	77,8%	416	2	414	409	98,8%	5	1,2%
43 Lagatović	535	535	161	374	69,9%	374	5	369	364	98,6%	5	1,4%
44 Radmančić	343	343	105	238	69,4%	238	1	237	236	99,9%	1	0,4%
45 Ponor	130	130	53	77	59,2%	77	0	77	77	100,0%	0	0,0%
46 Godočelje	281	281	42	239	85,1%	239	2	237	236	99,6%	1	0,4%

GLASACIKA MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASALO NA	GLASACIKOM MJESETU
47 Dobrodole	150	54	96	64.0%	96	2	94	94	100.0%	0	0.0%
48 Azane, Vrševa	402	122	280	69.7%	280	4	276	249	90.2%	27	9.8%
49 Savin Bor, Dača Rijeka	373	92	281	75.3%	281	2	279	264	94.6%	15	5.4%
50 Kruščica	70	70	11	59	59	0	59	47	79.7%	12	20.3%
51 Bor	212	51	161	75.9%	161	1	160	159	99.4%	1	0.6%
52 Trpezi	847	224	623	73.6%	623	3	620	613	98.9%	7	1.1%
53 Murevac, Javorovo, Poroče	228	85	143	62.7%	143	0	143	132	92.3%	11	7.7%
54 Kalica	177	177	55	122	68.9%	122	0	122	114	93.4%	8
55 Gornja Vrbica	532	133	399	75.0%	399	3	396	395	99.7%	1	0.3%
56 Donja Vrbica	434	434	107	327	75.3%	327	2	325	320	98.5%	5
57 Tučanj, Lješnica, Orahovo	569	118	451	79.3%	451	2	449	428	95.5%	21	4.7%
58 Štitari	228	18	210	92.1%	210	2	208	61	29.3%	147	70.7%
59 STARIGRAD I	732	90	642	87.7%	642	1	641	278	43.4%	363	56.6%
60 Lim I	698	115	583	83.5%	583	4	579	320	55.3%	259	44.7%
61 Lim II	694	133	561	80.8%	561	6	555	345	62.2%	210	37.8%
62 Park I	806	98	708	87.8%	708	5	703	312	44.4%	391	55.6%
63 Park II	746	93	653	87.5%	653	1	652	334	51.2%	318	48.8%

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVJEZI		VAZEĆI		DA		NE		GLASALO NA		GLASALO PISMOM	
64	Novo naselje I	713	713	89	624	87.5%	624	8	616	188	30.5%	428	69.5%	604	20						
65	Novo naselje II	648	648	111	537	82.9%	537	4	533	204	38.3%	329	61.7%	519	18						
66	Beranselo I	542	542	51	491	90.6%	491	3	488	132	27.0%	356	73.0%	475	16						
67	Pešča I	604	604	57	547	90.6%	547	3	544	129	23.7%	415	76.3%	535	12						
68	Donje luge I	688	688	97	591	85.9%	591	4	587	251	42.8%	336	57.2%	577	14						
69	Hareme I	613	613	113	500	81.6%	500	2	498	313	62.9%	185	37.1%	488	12						
70	Jahovića	138	138	32	106	76.8%	106	0	106	106	100.0%	0	0.0%	100	6						
71	Budimlja I	493	493	41	452	91.7%	452	5	447	149	33.3%	298	66.7%	430	22						
4 BIJELO POLJE		40,110	40,110	5,059	35,051	87.4%	35,051	209	34,842	19,405	55.7%	15,437	44.3%	33,809	####						
1	"Hotel" - 1 "Restoran - Stara dame"	782	782	75	707	90.4%	707	1	706	319	45.2%	387	54.8%	693	14						
2	Centar za kulturu "V. Bulatović Strunjko"	775	775	118	657	84.8%	657	2	655	466	71.1%	189	28.9%	644	13						
3	05 "Dušan Korač" - 1	738	738	64	674	91.3%	674	3	671	418	62.3%	253	37.7%	647	27						
4	Školski centar	812	812	104	708	87.2%	708	4	704	521	74.0%	183	26.0%	691	17						
5	Omladinski dom "Ljetnica" - 1	737	737	56	681	92.4%	681	7	674	166	24.6%	508	75.4%	674	7						
6	05 "Barko Biljanov" - 1	847	847	90	757	89.4%	757	3	754	463	61.4%	291	38.6%	746	11						
7	05 "Risto Ratičić" - 1	901	901	83	818	90.8%	818	6	812	229	28.2%	583	71.8%	797	21						
8	Fond zdravstva - 1	747	747	111	636	85.1%	636	1	635	506	79.7%	129	20.3%	615	21						

GLASACKO MJESTO	UPISAN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASACKOM MJESETU	GLASALO NA
9 AMD "Dorđije Stanilčić" - 1	739	70	669	90,5%	669	2	667	226	33,9%	441	66,1%
10 OŠ u Šelima	147	20	127	86,4%	127	1	126	44	34,9%	82	65,1%
11 "Hotel" - 2 "Kafeterija"	832	96	736	88,5%	736	3	733	346	47,2%	387	52,8%
12 OŠ na "Đapancovom grobu"	605	69	536	88,6%	536	6	530	167	31,5%	363	68,5%
13 Nedakusi - 1	925	110	815	88,1%	815	3	812	449	55,3%	363	44,7%
14 OŠ u Sutivanu - 1	749	73	676	90,3%	676	2	674	358	53,1%	316	46,9%
15 OŠ u Orošići	277	39	238	85,9%	238	3	235	147	62,6%	88	37,4%
16 OŠ u Kukuljama	461	461	74	387	83,9%	387	2	385	369	95,8%	16
17 OŠ u Ravno Rijeci	466	38	428	91,8%	428	6	422	114	27,0%	308	73,0%
18 Krusevo - Jugopetrol	259	18	241	93,1%	241	3	238	97	40,8%	141	59,2%
19 OŠ na Slijepać Mostu	359	43	316	88,0%	316	3	313	77	24,6%	236	75,4%
20 Škola u Ostreliju	119	8	111	93,3%	111	3	108	13	12,0%	95	88,0%
21 OŠ u Čerovu	146	15	131	89,7%	131	3	128	31	24,2%	97	75,8%
22 OŠ u Jabučju	65	5	60	92,3%	60	1	59	24	40,7%	35	59,3%
23 OŠ "Ribnikar" - Resnik - 1	985	158	827	84,0%	827	1	826	605	73,2%	221	26,8%
24 OŠ u Njeguševu	560	35	525	93,8%	525	2	523	149	28,5%	374	71,5%
25 Dom Guhač	568	88	480	84,5%	480	3	477	413	86,6%	64	13,4%

GLASAČKO MJESTO		UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVJEZNIH	VJEZCI	DA	NE	GLASALO NA		GLASALO PISMOM	
Štampano	Elektronično										GLASACI	GLASALO	GLASACI	GLASALO
26	05 u Boljanini	344	344	34	310	90.1%	310	7	303	220	72.6%	83	27.4%	293
27	05 u Zatonu	808	808	53	755	93.4%	755	6	749	237	31.6%	512	68.4%	729
28	05 u Dubovu	124	124	20	104	83.9%	104	1	103	67	65.0%	36	35.0%	95
29	05 u Laholu	603	603	100	503	83.4%	503	5	498	389	78.1%	109	21.9%	486
30	05 u Buzavi	415	415	34	381	91.8%	381	6	375	67	17.9%	308	82.1%	355
31	05 u Prijelozima	345	345	37	308	89.3%	308	1	307	93	30.3%	214	69.7%	287
32	05 u Ivanju	371	371	51	320	86.3%	320	2	318	153	48.1%	165	51.9%	300
33	"Hotel" - 3 "Svečana sala"	706	706	73	633	89.7%	633	6	627	350	55.8%	277	44.2%	614
34	05 u Črnići	401	401	64	337	84.0%	337	2	335	169	50.4%	166	49.6%	318
35	05 u Loznoj	467	467	79	388	83.1%	388	1	387	265	68.5%	122	31.5%	372
36	05 u Podima	669	669	132	537	80.3%	537	4	533	477	89.5%	56	10.5%	526
37	05 u Črnišu	161	161	43	118	73.3%	118	0	118	102	86.4%	16	13.6%	114
38	05 u Trubinama	145	145	32	113	77.9%	113	2	111	84	75.7%	27	24.3%	107
39	05 u Sušići	206	206	31	175	85.0%	175	1	174	159	91.4%	15	8.6%	163
40	05 u Učinama	345	345	97	248	71.9%	248	6	242	238	98.3%	4	1.7%	243
41	05 u Đelovićima	41	41	13	28	68.3%	28	0	28	9	32.1%	19	67.9%	28
42	05 u Negobratini	75	75	24	51	68.0%	51	1	50	50	100.0%	0	0.0%	47

GLASACKO MJESTO	UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASALO NA	GLASACKOM MJESTU
43 05 u Godićevu	485	485	98	387	79.8%	387	1	386	383	99.2%	3 0.8%
44 05 u Goduši	418	418	87	331	79.2%	331	1	330	330	100.0%	0 0.0%
45 05 u Šipanju	126	126	29	97	77.0%	97	0	97	97	100.0%	0 0.0%
46 05 u Črliju	475	475	108	367	77.3%	367	5	362	350	96.7%	12 3.3%
47 05 "Mladost" - Kanje	340	340	41	299	87.9%	299	1	298	269	90.3%	29 9.7%
48 05 u Mioču	237	237	38	199	84.0%	199	2	197	71	36.0%	126 64.0%
49 05 u Dobriju	224	224	45	179	79.9%	179	1	178	87	48.9%	91 51.1%
50 05 u Dobrakovu	320	320	47	273	85.3%	273	0	273	269	98.5%	4 1.5%
51 Metanjac - Kuća Elvira Kujovića	190	190	20	170	89.5%	170	1	169	144	85.2%	25 14.8%
52 05 "Barice"	141	141	21	120	85.1%	120	1	119	26	21.8%	93 78.2%
53 05 "Pisana jelja"	145	145	12	133	91.7%	133	1	132	34	25.8%	98 74.2%
54 05 "Đušan Karač" - 2	548	548	43	505	92.2%	505	2	503	274	54.5%	229 45.5%
55 05 "Ljieska"	193	193	37	156	80.8%	156	0	156	35	22.4%	121 77.6%
56 05 "Potik"	275	275	32	243	88.4%	243	4	239	80	33.5%	159 66.5%
57 05 "Pape"	174	174	14	160	92.0%	160	0	160	58	36.3%	102 63.8%
58 05 u Čokrijama	171	171	18	153	89.5%	153	2	151	28	18.5%	123 81.5%
59 05 "Tomašev"	426	426	45	381	89.4%	381	4	377	70	18.6%	307 81.4%

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASACKOM MJESTU	GLASALO NA
60 05 "Marko Miljanov" - 2	838	838	91	767	89,4%	767	2	765	510	66,7%	255 33,3%
61 05 u Pavinom polju	506	506	61	445	87,9%	445	0	445	54	12,1%	391 87,9%
62 Lipnica - Kuća Muja Hallovića	645	645	109	536	83,1%	536	0	536	390	72,8%	146 27,2%
63 05 u Mahali	122	122	8	114	93,4%	114	1	113	26	23,0%	87 77,0%
64 05 u Kicavi	83	83	11	72	86,7%	72	1	71	10	14,1%	61 85,9%
65 05 u Grabu	338	338	30	308	91,1%	308	1	307	45	14,7%	262 85,3%
66 Dom Majstrovina	206	206	13	193	93,7%	193	1	192	93	48,4%	99 51,6%
67 05 u Kovrenu	347	347	36	311	89,6%	311	1	310	56	18,1%	254 81,9%
68 Čukovac - Gradska tržnica	595	595	65	530	89,1%	530	0	530	443	83,6%	87 16,4%
69 05 u Bliskovu	130	130	9	121	93,1%	121	0	121	28	23,1%	93 76,9%
70 05 u Šuženu	198	198	16	182	91,9%	182	1	181	52	28,7%	129 71,3%
71 05 "V. Karadić" u Bištrici	845	845	152	693	82,0%	693	7	686	543	79,2%	143 20,8%
72 05 u lablanovu	104	104	19	85	81,7%	85	0	85	22	25,9%	63 74,1%
73 05 u Pećarskoj	274	274	28	246	89,8%	246	0	246	117	47,6%	129 52,4%
74 Voljavac - Kuća Kričović Mustafe	233	233	19	214	91,8%	214	2	212	123	58,9%	89 42,0%
75 05 "Stubo"	70	70	16	54	77,1%	54	0	54	52	96,3%	2 3,7%
76 05 u Vrhu	91	91	19	72	79,1%	72	0	72	37	51,4%	35 48,6%

GLASAČKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH NEVAZECI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMOM
									GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM	
77 Majstir - Kuća Rafeta Čokovića	181	181	55	126	69,6%	126	2	124	88	71,0%	36 29,0% 117 9
78 Potkrajići - Zadružni dom	718	718	91	627	87,3%	627	0	627	480	76,6%	147 23,4% 612 15
79 OŠ "Marko Miljanov" - 3	665	665	83	582	87,5%	582	2	580	366	63,1%	214 36,9% 564 18
80 OŠ Ristio Ratković - 2	949	949	92	857	90,3%	857	7	850	361	42,5%	489 57,5% 834 23
81 Fond zdravstva - 2	550	550	91	459	83,5%	459	0	459	352	76,7%	107 23,3% 449 10
82 AMD "Đorđije Stanić" - 2	814	814	76	738	90,7%	738	4	734	240	32,7%	494 67,3% 725 13
83 AMD "Đorđije Stanić" - 3	533	533	53	480	90,1%	480	3	477	205	43,0%	272 57,0% 474 6
84 Nedakusi - 2	948	948	103	845	89,1%	845	9	836	452	54,1%	384 45,9% 830 15
85 OŠ "V. Ribnikar" - Resnik - 2	990	990	130	860	86,9%	860	7	853	593	69,5%	260 30,5% 828 32
86 OŠ "V. Ribnikar" - Resnik - 3	953	953	116	837	87,8%	837	2	835	569	68,1%	266 31,9% 813 24
87 OŠ Zminac	243	243	51	192	79,0%	192	1	191	191	100,0%	0 0,0% 184 8
88 Šipovice - Kuća Ahma Sijarića	32	32	3	29	90,6%	29	0	29	29	100,0%	0 0,0% 26 3
89 Milovo - Kuća Ibrahima Hodžića	91	91	8	83	91,2%	83	0	83	66	79,5%	17 20,5% 81 2
90 "Visijana" - Kuća Murata Hbovića	271	271	31	240	88,6%	240	1	239	150	62,8%	89 37,2% 234 6
91 "Jagoče" - Prodavnica Dragana Drobničaka	124	124	17	107	86,3%	107	1	106	56	52,8%	50 47,2% 100 7
92 Omladinski dom Kneževići	98	98	8	90	91,8%	90	0	90	15	16,7%	75 83,3% 84 6
93 Unevina - Kuća Rakonjac Velika	181	181	3	178	98,3%	178	1	177	23	13,0%	154 87,0% 171 7

GLASACKO MJESTO		UPISAN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVAZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO			
94	"Ješničić" - 2 Kuća Miša i Mila Kalezića	409	409	34	375	91.7%	375	1	374	117	31.3%	257	68.7%	369	6
5	BUDVA	12,797	12,797	1,597	11,200	87.5%	11,200	112	11,088	5,908	53.3%	5,180	46.7%	10,921	279
1	Društveni dom Buljanica	353	353	41	312	88.4%	312	3	309	190	61.5%	119	38.5%	288	24
2	"Dom kulture Brežine" - Petrovac	673	673	58	615	91.4%	615	4	611	312	51.1%	299	48.9%	597	18
3	"MZ Sveti Stefan"	719	719	72	647	90.0%	647	7	640	291	45.5%	349	54.5%	628	19
4	"Montenegro" Stars Club	590	590	91	499	84.6%	499	3	496	207	41.7%	289	58.3%	484	15
5	Brajici - Osnovna Škola	98	98	5	93	94.9%	93	0	93	33	35.5%	60	64.5%	86	7
6	MZ "Budva II"	811	811	90	721	88.9%	721	10	711	368	51.8%	343	48.2%	709	12
7	"Hotel Bogren" - Mala sala	703	703	101	602	85.6%	602	11	591	360	60.9%	231	39.1%	582	20
8	"Velika sala SO Budva"	919	919	135	784	85.3%	784	12	772	442	57.3%	330	42.7%	773	11
9	Zgrada "Montenegroprmet" Dubovica	975	975	133	842	86.4%	842	6	836	469	56.1%	367	43.9%	826	16
10	0Š "M. Ljubiša" hol JU Osnovne škole	989	989	124	865	87.5%	865	7	858	487	56.8%	371	43.2%	856	9
11	MZ "Jaz" - Prostoriće MZ Jaz	532	532	62	470	88.3%	470	7	463	207	44.7%	256	55.3%	457	13
12	"Crvena komuna" - Biokopska sala	595	595	55	540	90.8%	540	4	536	270	50.4%	266	49.6%	514	26
13	"Hotel BIP"	967	967	112	855	88.4%	855	6	849	468	55.1%	381	44.9%	822	33
14	TN "Slovenska plaža"	960	960	143	817	85.1%	817	10	807	453	56.1%	354	43.9%	802	15
15	JU SMŠ "Danilo Kiš"	981	981	124	857	87.4%	857	4	853	462	54.2%	391	45.8%	838	19

GLASACKO MJESTO		UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM			
16	"Zgrada BSP - Ul.13 jul"	650	93	557	85,7%	557	5	552	309	56,9%	243	44,0%	552	5	
17	"Autokamp Bečići"	547	68	479	87,6%	479	9	470	208	44,3%	262	55,7%	469	10	
18	Zgrada "Auto-moto društva" Budva	735	90	645	87,8%	645	4	641	372	58,0%	269	42,0%	638	7	
6	DANILOVGRAD	11,784	11,784	1,115	10,669	90,5%	10,669	111	10,558	5,671	53,7%	4,887	46,3%	10,130	539
1	Danilovgrad I - Istočni kvart	690	65	625	90,6%	625	6	619	370	59,8%	249	40,2%	612	13	
2	Danilovgrad II - Zapadni kvart	948	948	74	874	92,2%	874	6	868	558	64,3%	310	35,7%	845	29
3	Danilovgrad III - Zagreda	85	85	7	78	91,8%	78	1	77	74	96,1%	3	3,9%	74	4
4	Danilovgrad III	577	577	63	514	89,1%	514	8	506	259	51,2%	247	48,8%	485	29
5	Gorica (1)	689	689	57	632	91,7%	632	6	626	320	51,1%	306	48,9%	599	33
6	Gorica (2)	92	92	13	79	85,9%	79	1	78	16	20,5%	62	79,5%	73	6
7	MZ Jelenak	496	496	37	459	92,5%	459	5	454	237	52,2%	217	47,8%	437	22
8	Prentina Glavica	485	485	61	424	87,4%	424	6	418	165	39,5%	253	60,5%	409	15
9	Gostilje	71	71	6	65	91,5%	65	0	65	14	21,5%	51	78,5%	50	15
10	Spuž	663	663	51	612	92,3%	612	9	603	281	46,6%	322	53,4%	590	22
11	Daljam	429	429	24	405	94,4%	405	4	401	200	49,9%	201	50,1%	386	19
12	Novo Selo	418	418	35	383	91,6%	383	2	381	191	50,1%	190	49,9%	359	24
13	Lazine	727	727	67	660	90,8%	660	7	653	330	50,5%	323	49,5%	633	27

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMO
										GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO	
14 Bandić	157	157	16	141	89.8%	141	0	141	105	74.5%	36	25.5%
15 Gorњi Zagarač	70	70	4	66	94.3%	66	0	66	51	77.3%	15	22.7%
16 Donji Zagarač	286	286	28	258	90.2%	258	2	256	157	61.3%	99	38.7%
17 Orijā Luka	292	292	33	259	88.7%	259	6	253	144	56.9%	109	43.1%
18 Do Pješivački	52	52	6	46	88.5%	46	0	46	27	58.7%	19	41.3%
19 Kujava	190	190	17	173	91.1%	173	1	172	109	63.4%	63	36.6%
20 Slap	105	105	8	97	92.4%	97	7	90	56	62.2%	34	37.8%
21 Bare Šumatovića	135	135	14	121	89.6%	121	2	119	56	47.1%	63	52.9%
22 Mlakusović	77	77	12	65	84.4%	65	0	65	29	44.6%	36	55.4%
23 Glava Zete	61	61	9	52	85.2%	52	0	52	36	69.2%	16	30.8%
24 Potocić	181	181	25	156	86.2%	156	1	155	91	58.7%	64	41.3%
25 Vrela	58	58	11	47	81.0%	47	2	45	33	73.3%	12	26.7%
26 Vinići	84	84	17	67	79.8%	67	3	64	40	62.5%	24	37.5%
27 Mosori	108	108	9	99	91.7%	99	2	97	60	61.9%	37	38.1%
28 Brijestovo	73	73	6	67	91.8%	67	0	67	26	38.8%	41	61.2%
29 Danilograd I-A - Istočni kvart	549	549	55	494	90.0%	494	3	491	265	54.0%	226	46.0%
30 Danilograd II-A - Zapadni kvart	905	905	89	816	90.2%	816	5	811	508	62.6%	303	37.4%

GLASAČKO MJESTO		PRIMLJENO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVLAŽCI		VLAŽCI		DA		NE		GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISOM	
31	Špolj - A	508	508	49	459	90.4%	459	5	454	183	40.3%	271	59.7%	447	12						
32	Lazine - A	549	549	53	496	90.3%	496	4	492	234	47.6%	258	52.4%	486	10						
33	Umjetnička kolonija	449	449	35	414	92.2%	414	5	409	210	51.3%	199	48.7%	395	19						
34	OŠ. Na Lazinama	525	525	59	466	88.8%	466	2	464	236	50.9%	228	49.1%	444	22						
7	ŽABLJAK	3,407	3,407	311	3,096	90.9%	3,096	24	3,072	1,188	38.7%	1,884	61.3%	2,875	221						
1	Žabljak I - Sala Skupštine opštine (A - K)	786	786	83	703	89.4%	703	8	695	299	43.0%	396	57.0%	680	23						
2	Njegovađa - OŠ "Vuč Knežević"	322	322	25	297	92.2%	297	4	293	102	34.8%	191	65.2%	276	21						
3	Pašino Polje - Kuća Sava Aleksića	27	27	0	27	100.0%	27	0	27	16	59.3%	11	40.7%	23	4						
4	Rasova - Kuća Radioja Zukovića	54	54	6	48	88.9%	48	0	48	12	25.0%	36	75.0%	38	10						
5	Novakovići - Zgrada Omladinskog doma)	61	61	9	52	85.2%	52	1	51	22	43.1%	29	56.9%	41	11						
6	Kriš - Zgrada OŠ	97	97	7	90	92.8%	90	1	89	25	28.1%	64	71.9%	72	18						
7	Javorovča - Kuća Milinka Šljivančanina	41	41	8	33	80.5%	33	0	33	4	12.1%	29	87.9%	25	8						
8	Brajkovča - Zgrada OŠ	50	50	5	45	90.0%	45	0	45	13	28.9%	32	71.1%	32	13						
9	Studentca - Kuća Božidara Kneževića	38	38	2	36	94.7%	36	0	36	4	11.1%	32	88.9%	33	3						
10	Motički Gaj - Kuća Budimira Štijepovića	70	70	7	63	90.0%	63	2	61	15	24.6%	46	75.4%	61	2						
11	Vitak - Zgrada Omladinskog doma	213	213	24	189	88.7%	189	1	188	86	45.7%	102	54.3%	167	22						
12	Tepca - Zgrada Omladinskog doma	47	47	3	44	93.6%	44	1	43	28	65.1%	15	34.9%	33	11						

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMO
										GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO	
42 Dom MZ Trubjela	104	104	8	96	92.3%	96	3	93	54	58.1%	39	41.9%
43 Zgrada OŠ "Kamensko"	38	38	9	29	76.3%	29	0	29	12	41.4%	17	58.6%
44 Kuća Živka Perovića	29	29	3	26	89.7%	26	1	25	16	64.0%	9	36.0%
45 Dom MZ "Poljica"	530	530	58	472	89.1%	472	1	471	272	57.7%	199	42.3%
46 Dom Broćanac	107	107	17	90	84.1%	90	0	90	65	72.2%	25	27.8%
47 Dom MZ Rastovac	802	802	72	730	91.0%	730	4	726	319	43.9%	407	56.1%
48 OŠ "Ivan Vučović"	552	552	55	497	90.0%	497	7	490	307	62.7%	183	37.3%
49 Kuća Gruija Jadića	613	613	54	559	91.2%	559	3	556	241	43.3%	315	56.7%
50 Dom MZ Duga	113	113	14	99	87.6%	99	2	97	69	71.1%	28	28.9%
51 Dom MZ Jasenovo Polje	78	78	9	69	88.5%	69	1	68	30	44.1%	38	55.9%
52 Zgrada OŠ Miločani	395	395	26	369	93.4%	369	4	365	180	49.3%	185	50.7%
53 DOM MZ ORAH	87	87	9	78	89.7%	78	2	76	30	39.5%	46	60.5%
54 Kuća Triptika Mijatovića	26	26	4	22	84.6%	22	1	21	12	57.1%	9	42.9%
55 Zgrada OŠ Čipačno	183	183	14	169	92.3%	169	1	168	83	49.4%	85	50.6%
56 Zgrada OŠ Miljančić	90	90	14	76	84.4%	76	1	75	26	34.7%	49	65.3%
57 Dom MZ Macavare	67	67	9	58	86.6%	58	2	56	29	51.8%	27	48.2%
58 Dom MZ Velimlje	169	169	22	147	87.0%	147	1	146	79	54.1%	67	45.9%

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH NEVZETI	VZETCI	DA	NE	GLASALO PISMO
									GLASALO NA GLASACKOM MJESTU
6 Gornje Lipovo - Dom Mjesne zajednice	224	224	17	207	92.4%	207	3	204	94 46.1% 110 53.9%
7 Trebaljevo - Škola	310	310	14	296	95.5%	296	2	294	133 45.2% 161 54.8%
8 Rećine - Kuća Rakočević Milosava	29	29	5	24	82.8%	24	0	24	8 33.3% 16 66.7%
9 Skrbuša - Kuća Vujišić Brana	48	48	8	40	83.3%	40	0	40	23 57.5% 17 42.5%
10 Matešev - Prostorije Mjesne zajednice	129	129	17	112	86.8%	112	1	111	43 38.7% 68 61.3%
11 Kos - Dom Mjesne zajednice	25	25	6	19	76.0%	19	0	19	10 52.6% 9 47.4%
12 Kraljske Bare - Dom Mjesne zajednice	182	182	18	164	90.1%	164	0	164	68 41.5% 96 58.5%
13 Vranjštica - Škola	109	109	4	105	96.3%	105	0	105	12 11.4% 93 88.6%
14 Crkvine - Škola	163	163	17	146	89.6%	146	1	145	55 37.9% 90 62.1%
15 Ravn - Kuća Nova Vukadinovića	36	36	6	30	83.3%	30	0	30	8 26.7% 22 73.3%
16 Ulica - Mjesna kancelarija	34	34	3	31	91.2%	31	0	31	14 45.2% 17 54.8%
17 Petrova Ravna - Ulovačkom domu	50	50	2	48	96.0%	48	1	47	6 12.8% 41 87.2%
18 Sela - Škola	79	79	6	73	92.4%	73	2	71	31 43.7% 40 56.3%
19 Međuriječje - Škola	95	95	2	93	97.9%	93	0	93	29 31.2% 64 68.8%
20 Vlahovići - Dom Mjesne zajednice	91	91	7	84	92.3%	84	0	84	25 29.8% 59 70.2%
21 Sreteška Gora - Škola	20	20	0	20	100.0%	20	0	20	3 15.0% 17 85.0%
22 Mrtvo Duboko - Dom Mjesne zajednice	33	33	0	33	100.0%	33	0	33	6 18.2% 27 81.8%

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASAKOM MJESETU	GLASALO NA
23 Gornja Rovca - Kuća Mininič Radnja	70	70	3	67	95,7%	67	5	62	17	27,4%	45 72,6%
24 Liješnje - Mjesna Kancelarija	43	43	2	41	95,3%	41	0	41	19	46,3%	22 53,7%
25 Cerovica - Škola	70	70	2	68	97,1%	68	0	68	16	23,5%	52 76,5%
26 Kolarišin 3 - J.K. Preduzeće ul. B. Rašovića	727	727	57	670	92,2%	670	7	663	364	54,9%	299 45,1%
27 Velje Duboko - Dom Mjesne zajednice	70	70	9	61	87,1%	61	1	60	16	26,7%	44 73,3%
28 Jasenova - Škola	37	37	0	37	100,0%	37	1	36	10	27,8%	26 72,2%
29 Osreci - Omladinski dom	61	61	7	54	88,5%	54	0	54	27	50,0%	27 50,0%
30 Ijuta - Škola	28	28	2	26	92,9%	26	0	26	15	57,7%	11 42,3%
31 Mijoska - Omladinski dom	43	43	2	41	95,3%	41	0	41	32	78,0%	9 22,0%
32 Duđevina - Škola u Voćju	125	125	3	122	97,6%	122	3	119	69	58,0%	50 42,0%
33 Bare - Omladinski dom	119	119	4	115	96,6%	115	1	114	46	40,4%	68 59,6%
34 Raško - Omladinski dom	23	23	0	23	100,0%	23	1	22	10	45,5%	12 54,5%
35 Manastir Moraća - Mjesna zajednica	50	50	8	42	84,0%	42	1	41	16	39,0%	25 61,0%
36 Dragovića Polje - Spomen dom	146	146	12	134	91,8%	134	1	133	60	45,1%	73 54,9%
37 Svirke - Škola	72	72	5	67	93,1%	67	0	67	27	40,3%	40 59,7%
38 Požnja - Kuća Mlajović Milovan	53	53	6	47	88,7%	47	0	47	17	36,2%	30 63,8%
39 Statiče - Kuća Rinković Jovana	74	74	14	60	81,1%	60	0	60	22	36,7%	38 63,3%

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH KUPONA	NEVAZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO PISOMOM	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	
40	Ljevišta - Škola	165	165	11	154	93.3%	154	1	153	69	45.1%	84	54.9%
9	KOTOR	17,778	17,778	2,881	14,897	83.8%	14,897	174	14,723	8,200	55.7%	6,523	44.3%
1	Dobrota - Fakultet za pomoćanstvo (A-K)	788	788	135	653	82.9%	653	8	645	385	59.7%	260	40.3%
2	Dobrota - Fakultet za pomoćanstvo(L-Š)	755	755	129	626	82.9%	626	7	619	331	53.5%	288	46.5%
3	Dobrota - Dom kulture (A-Z)	865	865	146	719	83.1%	719	9	710	426	60.0%	284	40.0%
4	Dobrota - Dom kulture (I-O)	988	988	200	788	79.8%	788	5	783	478	61.0%	305	39.0%
5	Dobrota - Dom kulture (P-Š)	956	956	179	777	81.3%	777	8	769	465	60.5%	304	39.5%
6	Dobrota, Sv. Stasije - P. Jugoc. lam. II (A-K)	708	708	148	560	79.1%	560	6	554	341	61.6%	213	38.4%
7	Dobrota, Sv. Stasije - P. Jugoc. lam. II (L-Š)	726	726	159	567	78.1%	567	6	561	377	67.2%	184	32.8%
8	Stari grad - MZ Kotor (A-L)	885	885	162	723	81.7%	723	10	713	443	62.1%	270	37.9%
9	Stari grad - "Šah klub" (M-Š)	855	855	145	710	83.0%	710	6	704	442	62.8%	262	37.2%
10	Škaljari - Dom kulture (A-L)	946	946	147	799	84.5%	799	22	777	555	71.4%	222	28.6%
11	Škaljari - Dom kulture (M-Š)	986	986	158	828	84.0%	828	8	820	587	71.6%	233	28.4%
12	Škaljari - "Jugooceanija" (A-L)	701	701	118	583	83.2%	583	2	581	329	56.6%	252	43.4%
13	Škaljari - "Jugooceanija" (M-Š)	663	663	113	550	83.0%	550	5	545	330	60.6%	215	39.4%
14	Muo - Školski sindikata	669	669	109	560	83.7%	560	8	552	375	67.9%	177	32.1%

GLASAČKO MJESTO		UPISANO		PRIMLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVLAŽCI		VLAŽCI		DA		NE		GLASAKOM MJESETU		GLASALO PISMOM	
15	Pričanj - Dom kulture (A-K)	507	507	73	434	85,6%	434	5	429	269	62,7%	160	37,3%	411	23						
16	Stoliv - Mjesna zajednica	289	289	52	237	82,0%	237	5	232	153	65,9%	79	34,1%	225	12						
17	Orahovac - Mjesna zajednica	318	318	33	285	89,6%	285	0	285	111	38,9%	174	61,1%	269	16						
18	Perast - Dobrovoljno vatrogasno društvo	301	301	50	251	83,4%	251	3	248	130	52,4%	118	47,6%	239	12						
19	Risan - Zdravstvena stanica (A-K)	740	740	113	627	84,7%	627	4	623	331	53,1%	292	46,9%	594	33						
20	Risan - Zdravstvena stanica (L-Š)	698	698	106	592	84,8%	592	11	581	285	49,1%	296	50,9%	570	22						
21	Donji Morinj - Dom omladine	360	360	67	293	81,4%	293	2	291	177	60,8%	114	39,2%	279	14						
22	Kavač - Mjesna zajednica	273	273	31	242	88,6%	242	5	237	141	59,5%	96	40,5%	226	16						
23	Radanovići - Mjesna zajednica	674	674	61	613	90,9%	613	4	609	112	18,4%	497	81,6%	581	32						
24	Lastva Grbaljska - Osnovna škola	336	336	51	285	84,8%	285	2	283	98	34,6%	185	65,4%	273	12						
25	Mirac - Kuća Perović Marka	89	89	13	76	85,4%	76	0	76	62	81,6%	14	18,4%	67	9						
26	Nalježići - Dom kulture	310	310	16	294	94,8%	294	0	294	70	23,8%	224	76,2%	272	22						
27	Šišći - Osnovna škola	176	176	18	158	89,8%	158	0	158	34	21,5%	124	78,5%	123	35						
28	Savina - Zgrada pošte u Krimovici	146	146	29	117	80,1%	117	4	113	24	21,2%	89	78,8%	101	16						
29	Glavatići - Dom kulture	49	49	6	43	87,8%	43	0	43	2	4,7%	41	95,3%	39	4						
30	Pobrije - Dom kulture	268	268	18	250	93,3%	250	10	240	43	17,9%	197	82,1%	233	17						
31	D. Krivošije, Unijerima - Kuća B. Banicevića	48	48	2	46	95,8%	46	0	46	8	17,4%	38	82,6%	30	16						

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASALO NA	GLASACKOM MJESTU
32 G.Kričošje, Dragali-Han - Dom kulture	77	77	12	65	84.4%	65	1	64	8	12.5%	56 87.5%
33 Ledenice - Kuća Milana R. Lazovića	26	26	1	25	96.2%	25	1	24	4	16.7%	20 83.3%
34 Gornji morinj - Dom omladine	18	18	1	17	94.4%	17	1	16	9	56.3%	7 43.8%
35 BIGovo - Prostorije prodav."adran-riba"	77	77	8	69	89.6%	69	0	69	7	10.1%	62 89.9%
36 Pričanj - Dom kulture (l-Š)	507	507	72	435	85.8%	435	6	429	258	60.1%	171 39.9%
10 MOJKOVAC	7,645	7,645	719	6,926	90.6%	6,926	61	6,865	3,016	43.9%	3,849 56.1%
1 05"Đ.Jovanović"1	753	753	55	698	92.7%	698	11	687	307	44.7%	380 55.3%
2 Dom kulture "Nenad Raković"1	726	726	85	641	88.3%	641	3	638	253	39.7%	385 60.3%
3 Štitarica	222	222	12	210	94.6%	210	4	206	101	49.0%	105 51.0%
4 Podbiše	509	509	24	485	95.3%	485	4	481	229	47.6%	252 52.4%
5 Donja polja	598	598	62	536	89.6%	536	4	532	261	49.1%	271 50.9%
6 Tutići	696	696	70	626	89.9%	626	4	622	216	34.7%	406 65.3%
7 Stevanovac	222	222	15	207	93.2%	207	0	207	90	43.5%	117 56.5%
8 Jakovići	198	198	25	173	87.4%	173	1	172	68	39.5%	104 60.5%
9 Slatina	156	156	10	146	93.6%	146	3	143	54	37.8%	89 62.2%
10 Gostilovina	185	185	16	169	91.4%	169	0	169	66	39.1%	103 60.9%
11 Crvena Lokva	19	19	4	15	78.9%	15	0	15	5	33.3%	10 66.7%

GLASACKO MJESTO		UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM				
12	Gojakovići		102	9	93	91.2%	93	1	92	39	42.4%	53	57.6%	82	11	
13	Bistrica		127	7	120	94.5%	120	1	119	69	58.0%	50	42.0%	102	18	
14	Dobrilovina		55	55	3	52	94.5%	52	2	50	31	62.0%	19	38.0%	48	4
15	Žari		349	25	324	92.8%	324	0	324	130	40.1%	194	59.9%	301	23	
16	Lepenac		395	42	353	89.4%	353	3	350	165	47.1%	185	52.9%	331	22	
17	Rudnica		675	59	616	91.3%	616	3	613	264	43.1%	349	56.9%	593	23	
18	OŠ "D. Jovanović" 2		693	98	595	85.9%	595	6	589	255	43.3%	334	56.7%	577	18	
19	Dom kulture "Nenad Rakočević" 2		485	65	420	86.6%	420	4	416	177	42.5%	239	57.5%	411	9	
20	Babića Polje		480	33	447	93.1%	447	7	440	236	53.6%	204	46.4%	432	15	
11	NIKŠIĆ		56,461	56,461	50,737	89.9%	50,737	513	50,224	26,387	52.5%	23,837	47.5%	48,652	####	
1	Zgrada Elektroprivrede		572	71	501	87.6%	501	3	498	295	59.2%	203	40.8%	489	12	
2	Dom planinara		601	601	55	546	90.8%	546	4	542	300	55.4%	242	44.6%	528	18
3	Sala "Kultura"		807	807	102	705	87.4%	705	8	697	407	58.4%	290	41.6%	688	17
4	Skupština opštine		769	769	70	699	90.9%	699	14	685	362	52.8%	323	47.2%	683	16
5	OŠ "Ratko Žarić"		615	615	69	546	88.8%	546	4	542	323	59.6%	219	40.4%	523	23
6	OŠ "Luška Simonović"		894	894	74	820	91.7%	820	10	810	457	56.4%	353	43.6%	800	20
7	Sindikalni Dom Željezare		742	742	63	679	91.5%	679	4	675	360	53.3%	315	46.7%	659	20

GLASACIĆKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASALO NA MJESETU	GLASALO KOMAKOM
8 Ž "Olga Golović"	911	89	822	90.2%	822	16	806	439	54.5%	367	45.5%
9 Zgrada komunalnog	799	93	706	88.4%	706	8	698	400	57.3%	298	42.7%
10 Sportski centar	881	81	800	90.8%	800	8	792	435	54.9%	357	45.1%
11 Dom MZ "Stara Varoš"	888	112	776	87.4%	776	6	770	457	59.4%	313	40.6%
12 Ž "Mileva Lajović"	831	72	759	91.3%	759	11	748	432	57.8%	316	42.2%
13 Školski centar	802	126	676	84.3%	676	6	670	363	54.2%	307	45.8%
14 Šamački hotel Gradeviški g	940	103	837	89.0%	837	5	832	371	44.6%	461	55.4%
15 Dom OMZ "Mikrošnicica"	596	596	78	518	86.9%	518	4	514	310	60.3%	204
16 Dom MZ Bištica	884	110	774	87.6%	774	7	767	445	58.0%	322	42.0%
17 Dom MZ "Dragova Luka"	1,026	1,026	100	926	90.3%	926	11	915	390	42.6%	525
18 Ž "Bratča Labudović"	933	933	100	833	89.3%	833	8	825	294	35.6%	531
19 Dom u Brezoviku	777	777	68	709	91.2%	709	7	702	349	49.7%	353
20 Dječji vrtić Čemencica	763	763	68	695	91.1%	695	10	685	388	56.6%	297
21 Ž "Bratča Ribař"	826	826	61	765	92.6%	765	9	756	412	54.5%	344
22 Dom MZ Raštoči	748	748	59	689	92.1%	689	4	685	430	62.8%	255
23 Dom MZ "Kličević"	1,080	1,080	102	978	90.6%	978	11	967	480	49.6%	487
24 Ž "Milija Nikčević"	1,009	1,009	100	909	90.1%	909	9	900	475	52.8%	425

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASAKOM MJESETU	GLASALO NA
25 Dom MZ "Srđaševina"	830	54	776	93.5%	776	7	769	431	56.9%	338	44.0%
26 Zgrada PTT	638	53	585	91.7%	585	10	575	255	44.3%	320	55.7%
27 Dom u Bršnu	149	149	18	131	87.9%	131	6	125	64	51.2%	61
28 Zgrada OŠ Laz	124	124	8	116	93.5%	116	1	115	82	71.3%	33
29 Dom Bogetići	186	186	26	160	86.0%	160	1	159	126	79.2%	33
30 Kuća Velimira Savčevića	38	38	5	33	86.8%	33	0	33	24	72.7%	9
31 Dom u Tunjevu	20	20	1	19	95.0%	19	0	19	18	94.7%	1
32 Dom u Poviji	86	86	14	72	83.7%	72	1	71	36	50.7%	35
33 Zgrada OŠ Dren Šćitica	24	24	3	21	87.5%	21	0	21	12	57.1%	9
34 Klub penzionera - Rubeža	971	971	124	847	87.2%	847	3	844	366	43.4%	478
35 Vrtić "Sunce"	856	69	787	91.9%	787	7	780	414	53.1%	366	46.9%
36 Zgrada "Konj"	825	163	662	80.2%	662	1	661	363	54.9%	298	45.1%
37 Dom MZ Kočani	923	101	822	89.1%	822	8	814	478	58.7%	336	41.3%
38 Dom MZ Grebie	863	91	772	89.5%	772	10	762	463	60.8%	299	39.2%
39 OŠ ŠPIRO VIDOVIĆ	53	53	6	47	88.7%	47	5	42	19	45.2%	23
40 Zgrada OŠ Smrduša	21	21	4	17	81.0%	17	0	17	8	47.1%	9
41 Zgrada OŠ Trepča	105	105	2	103	98.1%	103	1	102	45	44.1%	57

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVZECI	VAZECI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASALO NA MJESETU	GLASALO KOM MJESETU
42 Dom MZ Trubjela	104	104	8	96	92.3%	96	3	93	54	58.1%	39 41.9%
43 Zgrada OŠ "Kamensko"	38	38	9	29	76.3%	29	0	29	12	41.4%	17 58.6%
44 Kuća Živka Perovića	29	29	3	26	89.7%	26	1	25	16	64.0%	9 36.0%
45 Dom MZ "Poljica"	530	530	58	472	89.1%	472	1	471	272	57.7%	199 42.3%
46 Dom Broćanac	107	107	17	90	84.1%	90	0	90	65	72.2%	25 27.8%
47 Dom MZ Rastovac	802	802	72	730	91.0%	730	4	726	319	43.9%	407 56.1%
48 OŠ "Ivan Vučović"	552	552	55	497	90.0%	497	7	490	307	62.7%	183 37.3%
49 Kuća Gruija Jadića	613	613	54	559	91.2%	559	3	556	241	43.3%	315 56.7%
50 Dom MZ Duga	113	113	14	99	87.6%	99	2	97	69	71.1%	28 28.9%
51 Dom MZ Jasenovo Polje	78	78	9	69	88.5%	69	1	68	30	44.1%	38 55.9%
52 Zgrada OŠ Miločani	395	395	26	369	93.4%	369	4	365	180	49.3%	185 50.7%
53 DOM MZ ORAH	87	87	9	78	89.7%	78	2	76	30	39.5%	46 60.5%
54 Kuća Triptika Mijatovića	26	26	4	22	84.6%	22	1	21	12	57.1%	9 42.9%
55 Zgrada OŠ Čipačno	183	183	14	169	92.3%	169	1	168	83	49.4%	85 50.6%
56 Zgrada OŠ Miljančić	90	90	14	76	84.4%	76	1	75	26	34.7%	49 65.3%
57 Dom MZ Macavare	67	67	9	58	86.6%	58	2	56	29	51.8%	27 48.2%
58 Dom MZ Velimlje	169	169	22	147	87.0%	147	1	146	79	54.1%	67 45.9%

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVAZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMO	
										GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO
59 Dom MZ Iupan	148	30	118	79,7%	118	3	115	57	49,6%	58	50,4%	105	13
60 Zgrada OŠ Petrović	119	9	110	92,4%	110	0	110	46	41,8%	64	58,2%	79	31
61 Dom MZ Petrović	157	22	135	86,0%	135	2	133	65	48,9%	68	51,1%	122	13
62 Dom Koravlica	41	7	34	82,9%	34	0	34	19	55,9%	15	44,1%	29	5
63 Dom Pijatović	117	10	107	91,5%	107	2	105	41	39,0%	64	61,0%	95	12
64 Dom MZ Vratenović	99	6	93	93,9%	93	1	92	36	39,1%	56	60,9%	80	13
65 Montažni objekat - Počekovjaci	54	1	53	98,1%	53	0	53	30	56,6%	23	43,4%	43	10
66 OŠ Koprivice	64	8	56	87,5%	56	1	55	14	25,5%	41	74,5%	49	7
67 Zgrada OŠ Šomina	75	4	71	94,7%	71	1	70	20	28,6%	50	71,4%	59	12
68 Zgrada OŠ "Dubočke"	122	12	110	90,2%	110	0	110	46	41,8%	64	58,2%	82	28
69 Dom MZ Grahovo	303	31	272	89,8%	272	3	269	187	69,5%	82	30,5%	241	31
70 Zgrada OŠ Nudo	85	16	69	81,2%	69	0	69	49	71,0%	20	29,0%	60	9
71 Zgrada OŠ Osječenica	118	18	100	84,7%	100	1	99	62	62,6%	37	37,4%	86	14
72 Kuća Đorđija Markovića	23	3	20	87,0%	20	0	20	17	85,0%	3	15,0%	16	4
73 Kuća B. Vujičića	33	3	30	90,9%	30	0	30	18	60,0%	12	40,0%	28	2
74 Dom MZ Villusi	171	6	165	96,5%	165	2	163	76	46,6%	87	53,4%	150	15
75 Zgrada OŠ Okolišta	12	2	10	83,3%	10	0	10	8	80,0%	2	20,0%	7	3

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASALO NA MJESETU	GLASALO PISMOM
76 Zgrada OŠ Broćanac	69	63	91.3%	63	2	61	24	39.5%	37	60.7%	54
77 Zgrada OŠ Podbožur	17	17	0	17	100.0%	17	0	17	6	35.3%	11
78 Zgrada OŠ Riječani	40	40	5	35	87.5%	35	3	32	17	53.1%	15
79 Zgrada OŠ Špilja	38	38	7	31	81.6%	31	0	31	19	61.3%	12
80 Kuća V. Andrijaševića	40	40	3	37	92.5%	37	2	35	13	37.1%	22
81 Zgrada OŠ Krtac	155	155	21	134	86.5%	134	1	133	44	33.1%	89
82 Zgrada OŠ Šošić	67	67	7	60	89.6%	60	0	60	27	45.0%	33
83 Kuća Radićova Burovica	86	86	10	76	88.4%	76	0	76	34	44.7%	42
84 Kuća Šima Miloševića	64	64	3	61	95.3%	61	0	61	24	39.3%	37
85 Kuća Veliće Perišića	45	45	10	35	77.8%	35	3	32	13	40.6%	19
86 Dom Donje Crkvice	76	76	13	63	82.9%	63	0	63	23	36.5%	40
87 OŠ Crkvice - Kovači	25	25	5	20	80.0%	20	1	19	2	10.5%	17
88 Kuća Zorana Đedovića	62	62	5	57	91.9%	57	0	57	23	40.4%	34
89 Dom MZ Morakovo	310	310	18	292	94.2%	292	1	291	124	42.6%	167
90 Dom MZ Bjelovčevina	170	170	15	155	91.2%	155	2	153	79	51.6%	74
91 MZ Župa Nikšićka	114	114	6	108	94.7%	108	0	108	44	40.7%	64
92 Dom MZ Kuta	730	730	57	673	92.2%	673	4	669	327	48.9%	342

GLASACIĆKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVZEĆI	VZEĆI	DA	NE	GLASALO PISMOM		
										GLASALO NA	GLASACKOM MJESETU	
110 Sportski centar - Ulaz 2	777	69	708	91.1%	708	11	697	389	55.8%	308	44.2%	
111 Sală "18. Septembar"	835	96	739	88.5%	739	10	729	422	59.3%	297	40.7%	
112 Zgrada Elektro škole	461	461	418	90.7%	418	1	417	223	53.5%	194	46.5%	
113 Lokal Petra Dubretića	562	67	495	88.1%	495	6	489	233	47.6%	256	52.4%	
114 Nova zgrada Školskog centra	829	829	81	748	90.2%	748	3	745	322	43.2%	423	56.8%
115 Kuća Žive Jovanića	777	777	90	687	88.4%	687	6	681	403	59.2%	278	40.8%
116 Klub - Dragova luka	578	60	518	89.6%	518	1	517	223	43.1%	294	56.9%	
117 Djeciji vrtić Dragova luka	529	529	49	480	90.7%	480	4	476	175	36.8%	301	63.2%
118 OŠ "B. Labudović" - Ulaz 2	637	61	576	90.4%	576	4	572	209	36.5%	363	63.5%	
119 Dom Čemence	367	30	337	91.8%	337	1	336	168	50.0%	168	50.0%	
120 Zgrada Gimnazije	592	56	536	90.5%	536	10	526	307	58.4%	219	41.6%	
121 Djeciji vrtić Rastoci	454	454	43	411	90.5%	411	3	408	280	68.6%	128	31.4%
122 Nikšić Komerc - Upravna zgrada	974	974	118	856	87.9%	856	5	851	472	55.5%	379	44.5%
123 Poslovni prostor "Mig-Komerc"	426	426	39	387	90.8%	387	2	385	192	49.9%	193	50.1%
124 OŠ "Milija Nikčević" - Ulaz 2	934	934	109	825	88.3%	825	4	821	456	55.5%	365	44.5%
125 Kuća Jokića	654	56	598	91.4%	598	5	593	340	57.3%	253	42.7%	
126 OŠ "Jagodž Končić"	740	42	698	94.3%	698	8	690	383	55.5%	307	44.5%	

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO				
									GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO				
127 Klub mladih	853	53	800	93.8%	800	9	791	456	57.6%	335	42.4%	766	34	
128 Klub Oštrovac	800	62	738	92.3%	738	12	726	359	49.4%	367	50.6%	712	26	
129 Dom MZ Rubčića	672	672	54	618	92.0%	618	6	612	369	60.3%	243	39.7%	604	14
130 Zgrada "Konil"- Ulaž 2	821	143	678	82.6%	678	7	671	371	55.3%	300	44.7%	664	14	
131 PTT Kočani	380	28	352	92.6%	352	2	350	206	58.9%	144	41.1%	341	11	
132 05 Grebitice	334	334	30	304	91.0%	304	6	298	146	49.0%	152	51.0%	294	10
12 PLAV	12,662	3,721	8,941	70.6%	8,941	51	8,890	7,016	78.9%	1,874	21.1%	8,589	352	
1 Brezjevice	662	662	58	604	91.2%	604	7	597	159	26.6%	438	73.4%	576	28
2 Potkraj	123	123	9	114	92.7%	114	0	114	33	28.9%	81	71.1%	97	17
3 Papratište	191	191	21	170	89.0%	170	1	169	25	14.8%	144	85.2%	155	15
4 Novšćec	80	80	4	76	95.0%	76	1	75	5	6.7%	70	93.3%	72	4
5 Gornja Rčanica	191	191	12	179	93.7%	179	1	178	27	15.2%	151	84.8%	173	6
6 Mašnica	194	194	9	185	95.4%	185	0	185	29	15.7%	156	84.3%	175	10
7 Murino	379	379	50	329	86.8%	329	0	329	83	25.2%	246	74.8%	312	17
8 Rudo Polje	355	355	63	292	82.3%	292	0	292	200	68.5%	92	31.5%	288	4
9 Glavice	818	818	212	606	74.1%	606	3	603	593	98.3%	10	1.7%	590	16
10 Plav I		1,088	308	780	71.7%	780	3	777	734	94.5%	43	5.5%	758	22

GLASAČKO MJESTO		UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVJEZI	VJEZI	DA	NE	GLASALO NA		GLASALO PISMOM		
28	Dolja										28	15	131	15	
29	Kruševac - Višnjevo	465	465	192	273	58.7%	273	2	271	269	99.3%	2	0.7%	253	20
30	Vusatije	618	618	320	298	48.2%	298	6	292	290	99.3%	2	0.7%	267	31
13	PLUŽINE	3,329	3,329	370	2,959	88.9%	2,959	13	2,946	716	24.3%	2,230	75.7%	2,647	312
1	Upravna zgrada Hrvatske Plužine	603	603	60	543	90.0%	543	3	540	142	26.5%	398	73.7%	518	25
2	Škola u Goransku	210	210	26	184	87.6%	184	3	181	42	22.2%	139	76.8%	173	11
3	Škola u Smrječnu	92	92	16	76	82.6%	76	0	76	12	15.8%	64	84.2%	63	13
4	Škola u Matinju	133	133	10	123	92.5%	123	0	123	16	13.0%	107	87.0%	110	13
5	Škola u Borčiću	61	61	5	56	91.8%	56	1	55	18	32.7%	37	67.3%	50	6
6	Dom u Mitoševićima	83	83	6	77	92.8%	77	0	77	11	14.3%	66	85.7%	53	24
7	Škola Davida Iješevića	24	24	2	22	91.7%	22	0	22	7	31.8%	15	68.2%	20	2
8	Škola u Donjem Breznima	214	214	20	194	90.7%	194	0	194	58	29.9%	136	70.1%	185	9
9	Škola u Gornjim Breznima	41	41	5	36	87.8%	36	0	36	10	27.8%	26	72.2%	35	1
10	Kuća Pejićović Stanika u Miljkovcu	68	68	9	59	86.8%	59	0	59	7	11.9%	52	88.1%	50	9
11	Škola u Rudinicama	134	134	15	119	88.8%	119	1	118	24	20.3%	94	79.7%	99	20
12	Škola u Bežuji	76	76	13	63	82.9%	63	0	63	11	17.5%	52	82.5%	54	9
13	Mjesna kancelarija Dubljevići	55	55	11	44	80.0%	44	1	43	12	27.9%	31	72.1%	39	5

GLASACKO MJESTO	UPISANOD	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVZECI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASACI KOM MJESETU	GLASALO NA
14 Škola u Borčićima	102	102	6	96	94.1%	96	0	96	12	12.5%	84 87.5%
15 Škola na Pišću	116	116	12	104	89.7%	104	0	104	26	25.0%	78 75.0%
16 Škola u Trsi	59	59	6	53	89.8%	53	0	53	24	45.3%	29 54.7%
17 Škola u Gornjem Unču	57	57	2	55	96.5%	55	0	55	17	30.9%	38 69.1%
18 Dom u Nedajnom	19	19	0	19	100.0%	19	0	19	6	31.6%	13 68.4%
19 Škola u Barnom Dolu	36	36	4	32	88.9%	32	0	32	15	46.9%	17 53.1%
20 Škola u Nikovićima	66	66	11	55	83.3%	55	0	55	13	23.6%	42 76.4%
21 Kuća Radović Danila u Ljerinjima	42	42	6	36	85.7%	36	0	36	12	33.3%	24 66.7%
22 Dom u Ćrkvičkom Polju	74	74	12	62	83.8%	62	0	62	14	22.6%	48 77.4%
23 Kuća Grubač Milutina u Šećepan Polju	69	69	12	57	82.6%	57	0	57	21	36.8%	36 63.2%
24 Škola u Stabnima	91	91	14	77	84.6%	77	0	77	13	16.9%	64 83.1%
25 Škola u Orahu	136	136	20	116	85.3%	116	1	115	24	20.9%	91 79.1%
26 AD "B. Rivičanin" - Muratovića	81	81	13	68	84.0%	68	0	68	8	11.8%	60 88.2%
27 Kuća Grigor Koviljke u Ravnom	79	79	16	63	79.7%	63	0	63	23	36.5%	40 63.5%
28 Prostorije Hotela "Plužine	508	508	38	470	92.5%	470	3	467	118	25.3%	349 74.7%
14 PLJEVILA	27,882	27,882	2,614	25,268	90.6%	25,124	144	9,115	36.3%	16,009	63.7% 24,225 ####
1 Zavod za obračun i plaćanje	496	496	74	422	85.1%	422	0	422	333	78.9%	89 21.1% 409 13

GLASAČKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVJEZGI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA		GLASALO PISMOM			
										NEVJEZGINA	KUPONA	NEVJEZGI	VAZEĆI	DA	NE
2	Osnovna banka "Pjevlja"	599	599	37	562	93.8%	562	4	558	237	42.5%	321	57.5%	555	7
3	Staklorezačka radnja "Breznica"	564	564	44	520	92.2%	520	5	515	174	33.8%	341	66.2%	507	13
4	Gimnazija "Tanašije Pejatović"	717	717	58	659	91.9%	659	3	656	250	38.1%	406	61.9%	643	16
5	Osnovni Sud	845	845	63	782	92.5%	782	1	781	302	38.7%	479	61.3%	764	18
6	05 "Ristan Pavlović"	645	645	48	597	92.6%	597	2	595	139	23.4%	456	76.6%	593	4
7	Dom ruknika ugla	760	760	65	695	91.4%	695	5	690	203	29.4%	487	70.6%	679	16
8	Saborbacajni centar	663	663	37	626	94.4%	626	7	619	183	29.6%	436	70.4%	616	10
9	Zgrada "Vjećara"	669	669	48	621	92.8%	621	3	618	238	38.5%	380	61.5%	601	20
10	05 "Salko Aljiković" - Desno	922	922	96	826	89.6%	826	2	824	295	35.8%	529	64.2%	813	13
11	Elektrodistriбуција - Ilijja	905	905	88	817	90.3%	817	3	814	466	57.2%	348	42.8%	787	30
12	Fond - Lokalni putevi	845	845	70	775	91.7%	775	1	774	284	36.7%	490	63.3%	758	17
13	Supermarket	737	737	68	669	90.8%	669	1	668	489	73.2%	179	26.8%	653	16
14	Vatrogasni dom	578	578	66	512	88.6%	512	3	509	271	53.2%	238	46.8%	492	20
15	Zadružna zajednica - Prizemlje	588	588	49	539	91.7%	539	1	538	266	49.4%	272	50.6%	529	10
16	Korporacija Jaktić - Stvarište	380	380	20	360	94.7%	360	0	360	121	33.6%	239	66.4%	350	10
17	05 u Šidjanovom Grobu	436	436	28	408	93.6%	408	3	405	67	16.5%	338	83.5%	383	25
18	05 u Velikim Kćarama	136	136	16	120	88.2%	120	0	120	44	36.7%	76	63.3%	104	16

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO		PRIMLJENO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVLAŽCI		VLAŽCI		DA		NE		GLASALO NA GLASAKOM MJESTU		GLASALO PISMOM	
19	0Š u Gotovuši	189	189	27	162	85.7%	162	0	162	39	24.1%	123	75.9%	149	13								
20	Omladinski dom u Brvenici	329	329	29	300	91.2%	300	4	296	75	25.3%	221	74.7%	282	18								
21	Pekara "Žitoprodukt" u Židovićima	219	219	19	200	91.3%	200	0	200	46	23.0%	154	77.0%	194	6								
22	0Š u Črijenicama	251	251	29	222	88.4%	222	0	222	68	30.6%	154	69.4%	205	17								
23	0Š u Otilovićima	205	205	13	192	93.7%	192	2	190	61	32.1%	129	67.9%	179	13								
24	0Š u Vljenu	216	216	17	199	92.1%	199	1	198	33	16.7%	165	83.3%	182	17								
25	0Š u Adrovićima	52	52	6	46	88.5%	46	0	46	2	4.3%	44	95.7%	44	2								
26	0Š u Rudnici	107	107	8	99	92.5%	99	0	99	19	19.2%	80	80.8%	95	4								
27	Zgrada Zadržne zajednice i sprat	557	557	49	508	91.2%	508	5	503	253	50.3%	250	49.7%	496	12								
28	Kuća Bogdana Ječmenice u Crnom Vrhу	61	61	4	57	93.4%	57	0	57	11	19.3%	46	80.7%	46	11								
29	Kuća Mirkog Papića u Potocima	68	68	9	59	86.8%	59	1	58	10	17.2%	48	82.8%	47	12								
30	0Š u Ilinom Brdu	533	533	43	490	91.9%	490	4	486	142	29.2%	344	70.8%	466	24								
31	0Š Borovica	650	650	45	605	93.1%	605	2	603	132	21.9%	471	78.1%	576	29								
32	0Š Odžaklu	336	336	33	303	90.2%	303	0	303	143	47.2%	160	52.8%	282	21								
33	0Š Zelkavice	174	174	13	161	92.5%	161	1	160	53	33.1%	107	66.9%	154	7								
34	Kuća Vukole Kovića u Potpcu	210	210	23	187	89.9%	187	0	187	92	49.2%	95	50.8%	168	19								
35	Kuća poč. Arsenija Lachmanovića u Cmboru	45	45	3	42	93.3%	42	1	41	8	19.5%	33	80.5%	36	6								

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMO				
									NEVZECI	VZECI	DA	NE		
36 0Š u Krusevu	292	32	260	89,0%	260	1	259	58	22,4%	201	77,6%	241	19	
37 0Š u Kakmuzima	174	174	22	152	87,4%	152	4	148	22	14,9%	126	85,1%	142	10
38 0Š u Hoćevini	133	133	10	123	92,5%	123	3	120	49	40,8%	71	59,2%	108	15
39 0Š u Šljivanskom	117	117	5	112	95,7%	112	0	112	37	33,0%	75	67,0%	85	27
40 0Š u Olijj	136	136	28	108	79,4%	108	0	108	29	26,9%	79	73,1%	91	17
41 Šupljia Stjena u Gradiću	348	348	28	320	92,0%	320	0	320	136	42,5%	184	57,5%	297	23
42 Prodavnica ZZ "Gradac" u Vrbici	186	186	31	155	83,3%	155	2	153	32	20,9%	121	79,1%	141	14
43 0Š u Šulima	367	367	38	329	89,6%	329	4	325	99	30,5%	226	69,5%	320	9
44 0Š u Nangama	141	141	13	128	90,8%	128	2	126	29	23,0%	97	77,0%	124	4
45 Kuća Milka Potpare u čestinu	43	43	1	42	97,7%	42	2	40	26	65,0%	14	35,0%	40	2
46 Kuća Đuković Lazara u Petinama	62	62	10	52	83,9%	52	1	51	23	45,1%	28	54,9%	47	5
47 0Š u Boljančićima	221	221	24	197	89,1%	197	0	197	58	29,4%	139	70,6%	185	12
48 0Š u Glisnicima	155	155	37	118	76,1%	118	1	117	29	24,8%	88	75,2%	106	12
49 0Š u Radjevićima	235	235	21	214	91,1%	214	0	214	39	18,2%	175	81,8%	205	9
50 Kuća Miletić Milorada u Đilimma	47	47	9	38	80,9%	38	0	38	23	60,5%	15	39,5%	34	4
51 0Š u Potkovaču	133	133	25	108	81,2%	108	1	107	23	21,5%	84	78,5%	99	9
52 0Š u Strahovom Dolu	117	117	19	98	83,8%	98	0	98	19	19,4%	79	80,6%	86	12

GLASACKO MJESTO	UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASALO NA	GLASACKOM MJESTU
53	0Š u Pobjedu	159	36	123	77.4%	123	0	123	35	28.5%	88 71.5%
54	Kuća Živkovića u Gromilama	46	46	10	36	78.3%	36	1	35	8 22.9%	27 77.1%
55	0Š u Kovačevićima	101	101	14	87	85.1%	87	0	87	59 67.8%	28 32.2%
56	Kuća Danilović Slavke u Krčevinama	47	47	21	26	55.3%	26	2	24	5 20.8%	19 79.2%
57	0Š u Srećanju	47	47	7	40	85.1%	40	1	39	20 51.3%	19 48.7%
58	Kuća Šindović Mileve u Planjskom	46	46	24	22	47.8%	22	0	22	13 59.1%	9 40.9%
59	0Š u Brđima	87	87	12	75	86.2%	75	0	75	24 32.0%	51 68.0%
60	Omladinski dom na Potkuši	51	51	8	43	84.3%	43	0	43	22 51.2%	21 48.8%
61	0Š u Ogradići	72	72	11	61	84.7%	61	1	60	21 35.0%	39 65.0%
62	0Š u Slatini	138	138	20	118	85.5%	118	2	116	32 27.6%	84 72.4%
63	0Š u Jelovom Panju	68	68	10	58	85.3%	58	0	58	7 12.1%	51 87.9%
64	0Š Točak - Bobovo	98	98	5	93	94.9%	93	1	92	23 25.0%	69 75.0%
65	0Š u Glibadića	98	98	7	91	92.9%	91	2	89	13 14.6%	76 85.4%
66	0Š u Lever Žari	61	61	5	56	91.8%	56	0	56	49 87.5%	7 12.5%
67	0Š u Đurđevića tari	133	133	7	126	94.7%	126	0	126	35 27.8%	91 72.2%
68	0Š u Kosanici	238	238	24	214	89.9%	214	0	214	55 25.7%	159 74.3%
69	0Š u Varinama	108	108	11	97	89.8%	97	0	97	31 32.0%	66 68.0%

GLASAČKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KUPONI	NEVAZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASALO NA MJESETU	GLASALO PISMOM
70 Kuća Ostojić Miloice - Mrčić u Pušćani.	52	52	4	48	92.3%	48	0	48	11	22.9%	37
71 0Š u Premčanima	97	97	6	91	93.8%	91	7	84	39	46.4%	45
72 0Š u Vaškovu	32	32	6	26	81.3%	26	5	21	11	52.4%	10
73 0Š u Kupićama	73	73	6	67	91.8%	67	0	67	15	22.4%	52
74 Kuća Svetozara Terzića u Pandurići	76	76	13	63	82.9%	63	0	63	13	20.6%	50
75 Kuća Momčila Pejovića u Bjelacima	35	35	2	33	94.3%	33	1	32	12	37.5%	20
76 0Š Podgorovi	125	125	15	110	88.0%	110	0	110	27	24.5%	83
77 Društveni dom u Mađaru	101	101	5	96	95.0%	96	4	92	35	38.0%	57
78 0Š u Marinjoj Šumi	149	149	13	136	91.3%	136	2	134	19	14.2%	115
79 0Š u Mijakovićima	148	148	10	138	93.2%	138	1	137	36	26.3%	101
80 0Š Vodno	90	90	13	77	85.6%	77	0	77	14	18.2%	63
81 Kuća Radićava Tomicića u Gornjog Vrulji	139	139	8	131	94.2%	131	3	128	23	18.0%	105
82 0Š u Kožići	132	132	7	125	94.7%	125	2	123	16	13.0%	107
83 0Š u Matarugama	254	254	24	230	90.6%	230	3	227	47	20.7%	180
84 Kuća Ljuba Čirovića u Ljuticima	98	98	9	89	90.8%	89	0	89	14	15.7%	75
85 0Š u Ohardama	114	114	17	97	85.1%	97	0	97	43	44.3%	54
86 Salon Hotela Pjevlja	634	634	64	570	89.9%	570	4	566	213	37.6%	353

GLASAČKO MJESTO		PRIMLJENO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVJEZGI		VAZEĆI		DA		NE		GLASALO NA		GLASACIOM MJESETU	
87	05 u Kominišma	764	764	91	673	88.1%	673	1	672	128	19.0%	544	81.0%	659	14	659	14	659	14	659	14
88	Elektroistribucija - Gukke	1,003	1,003	78	925	92.2%	925	3	922	160	17.4%	762	82.6%	911	14	911	14	911	14	911	14
89	05 "Šalko Alijković"- Lijevo	886	886	90	796	89.8%	796	3	793	293	36.9%	500	63.1%	765	31	765	31	765	31	765	31
90	Dom kulture	586	586	45	541	92.3%	541	3	538	221	41.1%	317	58.9%	528	13	528	13	528	13	528	13
91	PP "Zenica" Gagović imanje	777	777	55	722	92.9%	722	1	721	458	63.5%	263	36.5%	714	8	714	8	714	8	714	8
92	Školski centar	706	706	51	655	92.8%	655	3	652	156	23.9%	496	76.1%	644	11	644	11	644	11	644	11
93	Zgrada "Lovćen osiguranje"	619	619	52	567	91.6%	567	2	565	379	67.1%	186	32.9%	556	11	556	11	556	11	556	11
15	PODGORICA	129,083	129,083	15,168	113,915	88.2%	113,915	944	112,971	60,626	53.7%	52,345	46.3%								####
1	MZ Blok V (A-Lj)	810	810	68	742	91.6%	742	4	738	505	68.4%	233	31.6%	734	8	734	8	734	8	734	8
1-A	Biotehnički institut (M-Š)	726	726	64	662	91.2%	662	7	655	388	59.2%	267	40.8%	653	9	653	9	653	9	653	9
2	IZU Dom zdravlja - Blok V (A-Lj)	821	821	64	757	92.2%	757	10	747	406	54.4%	341	45.6%	751	6	751	6	751	6	751	6
2-A	Republički fond P10 blok V (M-Š)	787	787	68	719	91.4%	719	12	707	370	52.3%	337	47.7%	715	4	715	4	715	4	715	4
3	JU OŠ "Štampar Makarije" (A-Lj)	909	909	80	829	91.2%	829	6	823	456	55.4%	367	44.6%	814	15	814	15	814	15	814	15
3-A	JU OŠ "Štampar Makarije" (M-Š)	832	832	88	744	89.4%	744	8	736	408	55.4%	328	44.6%	726	18	726	18	726	18	726	18
4	JU OŠ "Radojica Perović" - blok VI (A-Lj)	928	928	72	856	92.2%	856	6	850	437	51.4%	413	48.6%	851	5	851	5	851	5	851	5
4-A	JU OŠ "Radojica Perović" - blok VI (M-Š)	882	882	78	804	91.2%	804	9	795	433	54.5%	362	45.5%	802	2	802	2	802	2	802	2
5	Omladinski dom "Tolosići" (A-l)	996	996	120	876	88.0%	876	4	872	396	45.4%	476	54.6%	861	15	861	15	861	15	861	15

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVAZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESETU		GLASALO PISMO		
										GLASALO NA GLASACKOM MJESETU	GLASALO PISMO			
11-A	MZ "13 Jul" (ranije MZ N. Grad) (Z-N)	638	66	572	89,7%	572	10	562	306	54,4%	256	45,6%	566	6
11-B	"Mašinsko-teh. škola I. Uskoković" (NJ-Š)	634	71	563	88,8%	563	5	558	328	58,8%	230	41,2%	558	5
12	MZ "13. Jul" Klub penzionera (A-LJ)	875	98	777	88,8%	777	3	774	415	53,6%	359	46,4%	768	9
12-A	"Mašinsko-teh. škola I. Uskoković" (M-Š)	802	91	711	88,7%	711	8	703	372	52,9%	331	47,1%	698	13
13	Gradevinska škola "M. Radović" (A-LJ)	543	41	502	92,4%	502	6	496	326	65,7%	170	34,3%	493	9
13-A	Gradevinska škola "M. Radović" (M-Š)	606	46	560	92,4%	560	8	552	312	56,5%	240	43,5%	556	4
14	MZ "Kruševac" (A-J)	806	80	726	90,1%	726	7	719	432	60,1%	287	39,9%	708	18
14-A	JP Centar "Morača" (K-P)	772	71	701	90,8%	701	6	695	422	60,7%	273	39,3%	684	17
14-B	JP Centar "Morača" (R-Š)	631	58	573	90,8%	573	7	566	350	61,8%	216	38,2%	564	9
15	JU OŠ "Maksim Gorki" (A-I)	717	54	663	92,5%	663	5	658	433	65,8%	225	34,2%	658	5
15-A	JU OŠ "Maksim Gorki" (J-0)	590	44	546	92,5%	546	8	538	368	68,4%	170	31,6%	540	6
15-B	JU OŠ "Maksim Gorki" (P-Š)	729	64	665	91,2%	665	17	648	450	69,4%	198	30,6%	646	19
16	Zgrada Vrhovnog suda RCG (A-LJ)	527	44	483	91,7%	483	5	478	300	62,8%	178	37,2%	474	9
16-A	Zgrada Vrhovnog suda RCG (M-Š)	422	49	373	88,4%	373	2	371	235	63,3%	136	36,7%	357	16
17	"Centralna banka" (A-LJ)	529	46	483	91,3%	483	1	482	268	55,6%	214	44,4%	465	18
17-A	"Centralna banka" (M-Š)	521	52	469	90,0%	469	3	466	292	62,7%	174	37,3%	463	6
18	Narodna biblioteka "Radosav Ljumović"	809	96	713	88,1%	713	3	710	379	53,4%	331	46,6%	702	11

GLASACKO MJESTO		UPISAN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLNIH KUPONA	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM			
19	MZ "Nova Varoš" (A-L)	817	817	101	716	87.6%	716	8	708	420	59.5%	288	40.7%	706	10
19-A	KIC "Budo Tomović" (M-Š)	868	868	97	771	88.8%	771	7	764	452	59.2%	312	40.8%	747	24
20	JU OŠ "Savo Pejanović" (A-Đ)	735	735	80	655	89.1%	655	8	647	412	63.7%	235	36.3%	634	21
20-A	JU OŠ "Savo Pejanović" (E-N)	754	754	104	650	86.2%	650	3	647	427	66.0%	220	34.0%	628	22
20-B	JU OŠ "Savo Pejanović" (N-đ)	753	753	70	683	90.7%	683	5	678	419	61.8%	259	38.2%	673	10
21	MZ Zagorič (A-K)	950	950	106	844	88.8%	844	12	832	364	43.8%	468	56.3%	839	5
21-A	MZ "Zagorič" (L-đ)	999	999	116	883	88.4%	883	5	878	381	43.4%	497	56.6%	860	23
22	JU OŠ "Branko Božović" (A-L)	775	775	71	704	90.8%	704	7	697	317	45.5%	380	54.5%	696	8
22-A	JU OŠ "Branko Božović" (L-J-đ)	744	744	84	660	88.7%	660	4	656	243	37.0%	413	63.0%	654	6
23	JU OŠ "Branko Božović" (A-LJ)	745	745	86	659	88.5%	659	8	651	284	43.6%	367	56.4%	647	12
23-A	JU OŠ "Branko Božović" (M-đ)	680	680	64	616	90.6%	616	4	612	277	45.3%	335	54.7%	604	12
23-B	JU OŠ "Branko Božović" (A-đ)	995	995	116	879	88.3%	879	4	875	256	29.3%	619	70.7%	868	11
24	JU OŠ "Dr Dragiša Ivanović" (A-Z)	911	911	95	816	89.6%	816	1	815	224	27.5%	591	72.5%	803	13
24-A	JU OŠ "Dr Dragiša Ivanović" (I-NJ)	835	835	88	747	89.5%	747	6	741	250	33.7%	491	66.3%	738	9
24-B	JU OŠ "Dr Dragiša Ivanović" (O-đ)	827	827	90	737	89.1%	737	7	730	234	32.1%	496	67.9%	732	5
25	OŠ "Vladimir Nazor"	805	805	88	717	89.1%	717	7	710	342	48.2%	368	51.8%	704	13
26	MZ "Masline" (A-I)	806	806	78	728	90.3%	728	5	723	257	35.5%	466	64.5%	722	6

GLASAČKO MJESTO	UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH KVUPONA	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMOM			
										GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM				
26-A	JU0Š "Vladimir Nazor" (J-0)	765	765	86	679	88,8%	679	7	672	215	32,0%	457	68,0%	674	5
26-B	JU0Š "Vladimir Nazor" (P-Š)	861	861	99	762	88,5%	762	5	757	279	36,9%	478	63,1%	756	6
27	MK - Doljani	476	476	38	438	92,0%	438	4	434	191	44,0%	243	56,0%	421	17
28	05 "Đoko Prelević" - Ulbi P.O. D.Medun	135	135	11	124	91,9%	124	3	121	45	37,2%	76	62,8%	112	12
29	Dom omladine - Fundina	328	328	78	250	76,2%	250	1	249	172	69,1%	77	30,9%	221	29
30	Dom omladine- Ubli	474	474	32	442	93,2%	442	6	436	127	29,1%	309	70,9%	402	40
31	Dom omladine- Dučići	52	52	5	47	90,4%	47	0	47	0	0,0%	47	100,0%	44	3
32	JU0Š "Đoko Prelević" - PO Kočić	134	134	60	74	55,2%	74	0	74	68	91,9%	6	8,1%	68	6
33	JU0Š "Đoko Prelević" - PO Orahovo	99	99	8	91	91,9%	91	1	90	15	16,7%	75	83,3%	85	6
34	JU0Š "Đoko Prelević" - PO Bački Jovo	104	104	9	95	91,3%	95	3	92	21	22,8%	71	77,2%	92	3
35	JU0Š "Đoko Prelević" - PO Križanja	64	64	9	55	85,9%	55	0	55	5	9,1%	50	90,9%	55	0
36	JU0Š "Đ Đoko Prelević" - PO Momče	66	66	3	63	95,5%	63	0	63	11	17,5%	52	82,5%	53	10
37	MZ jedinstvo (velika sala) (A-E)	798	798	63	735	92,1%	735	9	726	265	36,5%	461	63,5%	718	17
38	MZ jedinstvo (mala sala) (Ž-M)	688	688	51	637	92,6%	637	4	633	216	34,1%	417	65,9%	625	12
38-A	JP Elektrodistribucija (nap. služ.) (N-Š)	920	920	93	827	89,9%	827	6	821	324	39,5%	497	60,5%	803	24
39	MZ "Proleter" - (iza kampa) (A-I)	799	799	78	721	90,2%	721	9	712	186	26,1%	526	73,9%	714	7
39-A	Salon automobila - "SEAT" (J-N)	680	680	70	610	89,7%	610	4	606	147	24,3%	459	75,7%	602	8

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA		GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMOM	
										GLASAC	KOM	GLASAC	KOM	GLASAC	KOM
39-B	JPU Dječji vrtić - Masline (M-5)	803	89	714	88.9%	714	3	711	222	31.2%	489	68.8%	707	7	
40	MK Rogami (PTT Centrala)	696	31	665	95.5%	665	3	662	373	56.3%	289	43.7%	649	16	
41	OŠ "Vojin Popović" - Drezga	264	14	250	94.7%	250	4	246	123	50.0%	123	50.0%	235	15	
42	JU OŠ "vojin popović" - P0 Šeće	38	5	33	86.8%	33	0	33	16	48.5%	17	51.5%	30	3	
43	JU OŠ "lojjan Popović" - P0 Kopilje	68	5	63	92.6%	63	0	63	34	54.0%	29	46.0%	51	12	
44	MZ "Stijena" - Lopate	288	15	273	94.8%	273	3	270	154	57.0%	116	43.0%	261	12	
45	OŠ "Vojin Popović" PO Stanjević Rupa	121	13	108	89.3%	108	0	108	46	42.6%	62	57.4%	100	8	
46	OŠ "Vojin Popović" - PO Drnići	153	8	145	94.8%	145	0	145	85	58.6%	60	41.4%	134	11	
47	MZ Velje Brdo	238	28	210	88.2%	210	2	208	122	58.7%	86	41.3%	205	5	
48	JU OŠ "18. Oktobar" - Broće	311	25	286	92.0%	286	2	284	56	19.7%	228	80.3%	269	17	
49	Kuća Kista Voljka - Rijeka Piperska	84	6	78	92.9%	78	2	76	42	55.3%	34	44.7%	71	7	
50	Porodična Kuća Lačković Radonje - Blizna	30	30	8	22	73.3%	22	0	22	15	68.2%	7	31.8%	20	2
51	P.kuća Vlahović Aleksandra - Kupine - Trmanj	66	2	64	97.0%	64	0	64	43	67.2%	21	32.8%	59	5	
52	OŠ "18. Oktobar" - P0 Pelevi Brijeg	116	16	100	86.2%	100	1	99	15	15.2%	84	84.8%	93	7	
53	OŠ "Šćepan Đukić" - P0 Bolesetere	57	57	49	86.0%	49	1	48	13	27.1%	35	72.9%	43	6	
54	MK "Brskut"	87	87	14	73	83.9%	73	1	72	22	30.6%	50	69.4%	64	9

GLASACKO MJESTO		UPISANOD	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVAZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA MJESETU	GLASALO PISOMOM	
55	05 Šćepan Đukić - Ljeva Rijeka	106	106	12	94	88.7%	94	1	93	14	15.1%	79	84.9%
56	05 Šćepan Đukić", Ljeva Rijeka - P0 Ptič	114	114	10	104	91.2%	104	1	103	23	22.3%	80	77.7%
57	Dječje odmaralište "Verušanka"	101	101	11	90	89.1%	90	0	90	14	15.6%	76	84.4%
58	Salon namještaj "Grand" (A-LJ)	576	576	67	509	88.4%	509	6	503	275	54.7%	228	45.3%
58-A	Salon namještaj "Grand" (M-Š)	640	640	72	568	88.8%	568	4	564	308	54.6%	256	45.4%
59	Salon namještaj "Grand" (A-LJ)	918	918	104	814	88.7%	814	6	808	414	51.2%	394	48.8%
59-A	Salon namještaj "Grand" (M-Š)	865	865	91	774	89.5%	774	4	770	378	49.1%	392	50.9%
60	"Mašinopromet" (A-L)	838	838	83	755	90.1%	755	13	742	395	53.2%	347	46.8%
60-A	"Mašinopromet" (LJ-Š)	815	815	78	737	90.4%	737	9	728	382	52.5%	346	47.5%
61	MZ "19. Decembar" (A-D)	725	725	69	656	90.5%	656	1	655	325	49.6%	330	50.4%
61-A	MZ "19 Decembar" (E-N)	678	678	63	615	90.7%	615	17	598	327	54.7%	271	45.3%
61-B	Udruž. pronal. i autora teh. unapr. (N-Š)	741	741	76	665	89.7%	665	3	662	334	50.5%	328	49.5%
62	MZ "Stara Varoš" (A-L)	703	703	64	639	90.9%	639	4	635	379	59.7%	256	40.3%
62-A	AD "Zaštita" (LJ-Š)	683	683	59	624	91.4%	624	1	623	373	59.9%	250	40.1%
63	JU OŠ "Milotad-Musa Burzan" (A-LJ)	678	678	64	614	90.6%	614	6	608	361	59.4%	247	40.6%
63-A	JU OŠ "Milotad-Musa Burzan" (M-Š)	639	639	62	577	90.3%	577	7	570	354	62.1%	216	37.9%

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO		PRIMLJENO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVLAŽCI		VLAŽCI		DA		NE		GLASALO NA		GLASALO PISMOM	
72-A	MZ "Zabjelo" 72-A (M-Š)	942	942	97	845	89.7%	845	9	836	459	54.9%	377	45.1%	377	45.1%	377	45.1%	377	45.1%	828	17		
73	Zavod za rehab. inv. i dje.i.o. (A-1 osim Z)	999	113	886	886	88.7%	886	12	874	429	49.1%	445	50.9%	445	50.9%	879	7	879	7	879	7		
73-A	Centar za obraz. i ospo. "Ivan" (LJ-Ši)z	974	118	856	856	87.9%	856	8	848	389	45.9%	459	54.1%	853	54.1%	853	54.1%	853	54.1%	853	3		
74	JU OŠ "Oktoih" (A-1)	759	72	687	687	90.5%	687	5	682	313	45.9%	369	54.1%	369	54.1%	679	8	679	8	679	8		
74-A	OŠ "Oktoih" (južni ulaz) (P-)	959	113	846	846	88.2%	846	9	837	405	48.4%	432	51.6%	838	51.6%	838	51.6%	838	51.6%	838	8		
74-B	JU OŠ "Oktoih" (R-Š)	599	79	520	520	86.8%	520	2	518	265	51.2%	253	48.8%	253	48.8%	517	3	517	3	517	3		
75	D00 "Čelbici" ranije SM "Dalaš" (A-1) L	991	991	893	893	90.1%	893	6	887	411	46.3%	476	53.7%	476	53.7%	887	6	887	6	887	6		
75-A	D00 "Čelbici" ranije SM "Dalaš" (K-Š osim L)	990	84	906	906	91.5%	906	3	903	404	44.7%	499	55.3%	499	55.3%	892	14	892	14	892	14		
76	MZ "Đajbabe" (ranije JU OŠ "Oktoih")	993	69	924	924	93.1%	924	6	918	490	53.4%	428	46.6%	876	46.6%	876	46.6%	876	46.6%	876	46.6%		
77	CTK "Verušanka" - Tržni centar (A-1)	746	74	672	672	90.1%	672	4	668	392	58.7%	276	41.3%	668	41.3%	668	41.3%	668	41.3%	668	41.3%		
77-A	CTK "Verušanka" (M-Š)	762	91	671	671	88.1%	671	4	667	349	52.3%	318	47.7%	663	47.7%	663	47.7%	663	47.7%	663	47.7%		
78	OŠ "Pavle Rovinjski" (A-1)	757	57	700	700	92.5%	700	5	695	366	52.7%	329	47.3%	690	47.3%	690	47.3%	690	47.3%	690	47.3%		
78-A	JU OŠ "Pavle Rovinjski" (J-0)	717	67	650	650	90.7%	650	2	648	350	54.0%	298	46.0%	645	46.0%	645	46.0%	645	46.0%	645	46.0%		
78-B	JU OŠ "Pavle Rovinjski" (P-Š)	757	56	701	701	92.6%	701	2	699	376	53.8%	323	46.2%	695	46.2%	695	46.2%	695	46.2%	695	46.2%		
79	JU OŠ "Pavle Rovinjski" (A-L)	996	100	896	896	90.0%	896	6	890	488	54.8%	402	45.2%	884	45.2%	884	45.2%	884	45.2%	884	45.2%		
79-A	JU OŠ "Pavle Rovinjski" (M-Š)	941	99	842	842	89.5%	842	8	834	447	53.6%	387	46.4%	833	46.4%	833	46.4%	833	46.4%	833	46.4%		
80	Dj. Vrtić "U. Popović" od. J. Četk. (A-L)	798	112	686	686	86.0%	686	0	686	327	47.7%	359	52.3%	667	52.3%	667	52.3%	667	52.3%	667	52.3%		

GLASAČKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH NEVAZECI	VАЗECI	DA	NE	GLASALO PISOMOM						
									GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO NA MESTU					
80-A	UO "Pod orah" vl. Čelijć safet (M-Š)	720	720	97	623	86.5%	623	5	618	278	45.0%	340	55.0%	615	8
81	JU OŠ "Marko Miljanov" (A-LJ)	725	725	160	565	77.9%	565	6	559	354	63.3%	205	36.7%	552	13
81-A	JU OŠ "Marko Miljanov" (M-Š)	622	622	121	501	80.5%	501	1	500	321	64.2%	179	35.8%	491	10
82	Stari dom DPO (A-LJ)	603	603	96	507	84.1%	507	6	501	243	48.5%	258	51.5%	495	12
82-A	"Volumentrade" DO Supermarket (M-Š)	589	589	84	505	85.7%	505	4	501	222	44.3%	279	55.7%	490	15
83	MZ Konik - Dom omr."25. maj" (A-I)	798	798	170	628	78.7%	628	4	624	393	63.0%	231	37.0%	616	12
83-A	Post. pros.Mušović Haruna (J-P)	802	802	138	664	82.8%	664	1	663	399	60.2%	264	39.8%	650	14
83-B	Post. pros.Mušović Haruna (R-Š)	688	688	151	537	78.1%	537	5	532	351	66.0%	181	34.0%	522	15
84	OŠ Božidar Vučković Podgoričanin (A-I)	975	975	265	710	72.8%	710	5	705	534	75.7%	171	24.3%	706	4
84-A	JU OŠ Božidar Vučković Podgoričanin (J-P)	979	979	178	801	81.8%	801	10	791	640	80.9%	151	19.1%	789	12
84-B	JU OŠ Božidar Vučković Podgoričanin (R-Š)	976	976	220	756	77.5%	756	9	747	665	89.0%	82	11.0%	746	10
85	Pošta br.4 (A-K)	807	807	174	633	78.4%	633	5	628	397	63.2%	231	36.8%	629	4
85-A	Tours & Trade T&T (L-Š)	764	764	134	630	82.5%	630	2	628	342	54.5%	286	45.5%	612	18
86	Dom omladine Golubović - Tomića Uba (A-J)	796	796	64	732	92.0%	732	6	726	298	41.0%	428	59.0%	698	34
86-A	Dom omladine Golubović - Tomića Uba (K-Š)	893	893	85	808	90.5%	808	8	800	330	41.3%	470	58.8%	765	43
87	Dom omladine - Mahala	928	928	72	856	92.2%	856	3	853	357	41.9%	496	58.1%	835	21

GLASAČKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVLAŽEĆI	VLAŽEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASAKOM MJESTU	GLASALO PISMOM			
88 Dom omladine - Mojanovići	938	938	74	864	92.1%	864	7	857	367	428%	490	57.2%	807	57
89 "Elektrodistriбуција" - Golubovci	628	628	69	559	89.0%	559	1	558	203	364%	355	63.6%	533	26
90 Dom omladine Žeta - Golubovci	544	544	69	475	87.3%	475	6	469	176	37.5%	293	62.5%	445	30
91 OŠ "Milan Vučković" - Sipška - Golubovci	112	112	3	109	97.3%	109	4	105	57	54.3%	48	45.7%	109	0
92 Kuća Milenka - Vida maraša - Mitrovci	163	163	8	155	95.1%	155	1	154	88	57.1%	66	42.9%	151	4
93 OŠ "Milan Vučković" - Po Botun	471	471	19	452	96.0%	452	2	450	205	45.6%	245	54.4%	422	30
94 Dom omladine "Ljajković"	944	944	65	879	93.1%	879	9	870	496	57.0%	374	43.0%	820	59
95 Dom omladine Balabani	722	722	45	677	93.8%	677	1	676	227	33.6%	449	66.4%	647	30
96 Dom omladine "Š. Kaluđerović" Mataguži	957	957	65	892	93.2%	892	2	890	274	30.8%	616	69.2%	847	45
97 Dom omladine Berislavci	387	387	18	369	95.3%	369	4	365	203	55.6%	162	44.4%	343	26
98 Kuća Prelević Božidara - Gostilje	154	154	6	148	96.1%	148	1	147	68	46.5%	79	53.7%	141	7
99 Dom omladine Žeta - Golubovci	190	190	10	180	94.7%	180	6	174	123	70.7%	51	29.3%	173	7
100 JU OŠ "Niko Maras" - Bijelo Polje	604	604	31	573	94.9%	573	9	564	323	57.3%	241	42.7%	541	32
101 Grdž. objek. vlas. Saše krunića - Bistrica	370	370	35	335	90.5%	335	6	329	184	55.9%	145	44.1%	317	18
102 JU OŠ "Niko Maras" - Po Pohari	235	235	9	226	96.2%	226	2	224	140	62.5%	84	37.5%	175	51
103 JU OŠ "Milan Vučković" - Po Vučkovci	319	319	28	291	91.2%	291	3	288	123	42.7%	165	57.3%	279	12
104 JU OŠ "Niko Maras" - Po Vranjina	190	190	8	182	95.8%	182	1	181	125	69.1%	56	30.9%	154	28

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVJEZCI		VJEZCI		DA		NE		GLASALO NA		GLASALO PISMOM	
105	Dom omladine - Gornja Gorica (A-D)	902	902	72	830	92.0%	830	7	823	394	47.9%	429	52.1%	811	19						
105-A	Dječji vrtić "Palčića" (D-M)	901	901	106	795	88.2%	795	6	789	348	44.1%	441	55.9%	773	22						
105-B	Dom omladine - Gornja Gorica (N-S)	893	893	93	800	89.6%	800	8	792	418	52.8%	374	47.2%	783	17						
105-C	Dj. vrtić "palčića" - juž. ul. do cent. ul (T-Š)	331	331	23	308	93.1%	308	1	307	131	42.7%	176	57.3%	301	7						
106	Dom omladine - Donja Gorica (A-I)	770	770	73	697	90.5%	697	7	690	335	48.6%	355	51.4%	690	7						
106-A	Dom omladine - Donja Gorica (K-M)	840	840	86	754	89.8%	754	3	751	472	62.8%	279	37.2%	730	24						
106-B	Dječji vrtić "BAJKU" Donja Gorica (N-Š)	591	591	47	544	92.0%	544	11	533	246	46.2%	287	53.8%	536	8						
107	MK Banjana	537	537	44	493	91.8%	493	3	490	284	58.0%	206	42.0%	451	42						
108	JU 05 "Savio Kažić" - PO Gradač	94	94	6	88	93.6%	88	1	87	42	48.3%	45	51.7%	77	11						
109	JU 05 "Savio Kažić" - PO Buronji	121	121	6	115	95.0%	115	2	113	62	54.9%	51	45.1%	104	11						
110	05 "Savio Kažić" - PO Releza	64	64	5	59	92.2%	59	3	56	39	69.6%	17	30.4%	49	10						
111	MZ KOMANI - Baločić	115	115	7	108	93.9%	108	0	108	60	55.6%	48	44.4%	98	10						
112	05 "Boško - Božo Radulović" - Dolovi	148	148	13	135	91.2%	135	0	135	97	71.9%	38	28.1%	114	21						
113	05 "Vladimir Milić" - PO Grbavci	416	416	15	401	96.4%	401	2	399	158	39.6%	241	60.4%	376	25						
114	05 "Vladimir Milić" PO Farmaci	922	922	70	852	92.4%	852	3	849	358	42.2%	491	57.8%	824	28						
115	05 "Vladimir Milić" - PO Beri	427	427	43	384	89.9%	384	4	380	153	40.3%	227	59.7%	354	30						
116	05 "Mahmut Lekić" Tuzi (A-D)	781	781	191	590	75.5%	590	5	585	575	98.3%	10	1.7%	571	19						

GLASAČKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH	NEVJEZCI	VJEZCI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM				
116-A	05 "Mahmut Lekić" Tuzi (D-M)	812	812	196	616	75.9%	616	3	613	600	97.9%	13	2.1%	596	20
116-B	05 "Mahmut Lekić" Tuzi (N-Š)	759	759	152	607	80.0%	607	2	605	600	99.2%	5	0.8%	597	10
117	05 "29. Novembar" Dinoša (A-K)	580	580	164	416	71.7%	416	1	415	412	99.3%	3	0.7%	388	28
117-A	JU 05 "29. Novembar" Dinoša (I-Š)	418	418	102	316	75.6%	316	7	309	309	100.0%	0	0.0%	296	20
118	05 "29. Novembar" - PO Prifte	157	157	69	88	56.1%	88	1	87	83	95.4%	4	4.6%	86	2
119	05 "29. Novembar" - PO Selista	57	57	21	36	63.2%	36	2	34	33	97.1%	1	2.9%	32	4
120	05 "Mahmut Lekić" - PO Milješ	742	742	119	623	84.0%	623	3	620	585	94.4%	35	5.6%	607	16
121	05 "29. Novembar" - PO Kričev	150	150	63	87	58.0%	87	0	87	87	100.0%	0	0.0%	83	4
122	Dom omladine- Šukurč	623	623	195	428	68.7%	428	2	426	425	99.8%	1	0.2%	425	3
123	MZ Vranj - Vranj (A-L)	448	448	122	326	72.8%	326	1	325	322	71.4%	93	28.6%	317	9
123-A	MZ Vranj (M-Š)	477	477	70	407	85.3%	407	0	407	297	73.0%	110	27.0%	391	16
124	MZ Vranj - Vladne	338	338	50	288	85.2%	288	6	282	278	98.6%	4	1.4%	283	5
125	JU 05 "jedinstvo" - Traboin	207	207	92	115	55.6%	115	2	113	113	100.0%	0	0.0%	102	13
126	JU 05 "jedinstvo" - Skočac	313	313	150	163	52.1%	163	2	161	161	100.0%	0	0.0%	152	11
127	JU 05 "jedinstvo" - Donje Djume	257	257	126	131	51.0%	131	2	129	129	100.0%	0	0.0%	120	11
128	05 "Mahmut Lekić" - Vukanlekić	309	309	106	203	65.5%	203	2	201	201	100.0%	0	0.0%	195	8
129	Građev. objekt.. Jusufa Čumuljača - Podium	307	307	75	232	75.6%	232	0	232	220	94.8%	12	5.2%	223	9

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVJEZI		VAZEĆI		DA		NE		GLASALO NA		GLASACIOM MJESETU	
28	Lijeva obala Ibra III	613	613	127	486	79,3%	486	3	483	450	93,2%	33	6,8%	467	19						
29	Desna obala Ibra I/A	422	422	84	338	80,1%	338	2	336	320	95,2%	16	4,8%	335	3						
30	Desna Dobala Ibra II/B	688	688	175	513	74,6%	513	3	510	470	92,2%	40	7,8%	507	6						
31	Desna Dobala Ibra II/A	726	726	175	551	75,9%	551	3	548	521	95,1%	27	4,9%	544	7						
32	Desna obala Ibra II/B	956	956	231	725	75,8%	725	4	721	680	94,3%	41	5,7%	707	18						
33	Ibarac II	524	524	113	411	78,4%	411	0	411	396	96,4%	15	3,6%	407	4						
34	Ibarac III	761	761	164	597	78,4%	597	1	596	557	93,5%	39	6,5%	579	18						
35	Biševol	391	391	70	321	82,1%	321	2	319	301	94,4%	18	5,6%	311	10						
36	Dračenovac	140	140	30	110	78,6%	110	1	109	109	100,0%	0	0,0%	105	5						
37	Lijeva obala Ibra IV	557	557	120	437	78,5%	437	7	430	404	94,0%	26	6,0%	427	10						
38	Desna obala Ibra IC	524	524	106	418	79,8%	418	4	414	384	92,8%	30	7,2%	411	7						
39	Desna obala Ibra II/C	375	375	91	284	75,7%	284	0	284	267	94,0%	17	6,0%	277	7						
40	Crnča	130	130	26	104	80,0%	104	0	104	104	100,0%	0	0,0%	102	2						
41	DDesna obala Ibra II/C1	542	542	133	409	75,5%	409	3	406	394	97,0%	12	3,0%	399	10						
17	TIVAT	10,776	10,776	1,976	8,800	81,7%	8,800	91	8,709	4,916	56,4%	3,793	43,6%	8,577	223						
1	Lepetane	194	194	43	151	77,8%	151	2	149	101	67,8%	48	32,2%	147	4						
2	Donja i Gornja Lastva	577	577	99	478	82,8%	478	5	473	395	83,5%	78	16,5%	455	23						

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINI	NEVZEĆI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASAKOM MJESETU	GLASALO NA
3 Seljanovo	779	779	152	627	80,5%	627	5	622	367	59,9%	255 41,0%
4 Seljanovo I	714	714	130	584	81,8%	584	8	576	282	49,0%	294 51,0%
5 Tivat - Mažina	993	993	152	841	84,7%	841	5	836	509	60,9%	327 39,1%
6 Tivat - Centar I	469	469	98	371	79,1%	371	4	367	205	55,9%	162 44,1%
7 Tivat - Kalinjanj I	530	530	114	416	78,5%	416	4	412	198	48,1%	214 51,9%
8 Tivat - Češljar	742	742	140	602	81,1%	602	2	600	342	57,0%	258 43,0%
9 Tivat - Lamle, st. blok	691	691	121	570	82,5%	570	12	558	324	58,1%	234 41,9%
10 Tivat - Kalinjanj Obala	684	684	101	583	85,2%	583	8	575	390	67,8%	185 32,2%
11 Gradiošnica I	611	611	99	512	83,8%	512	8	504	274	54,4%	230 45,6%
12 Đurđevići	300	300	55	245	81,7%	245	2	243	81	33,3%	162 66,7%
13 Radovići	662	662	117	545	82,3%	545	3	542	129	23,8%	413 76,2%
14 Krasići	173	173	57	116	67,1%	116	2	114	71	62,3%	43 37,7%
15 Seljanov II	804	804	126	678	84,3%	678	8	670	390	58,2%	280 41,8%
16 Tivat - Centar II	560	560	125	435	77,7%	435	6	429	275	64,1%	154 35,9%
17 Tivat - Kalinjanj II	594	594	134	460	77,4%	460	4	456	274	60,1%	182 39,9%
18 Gradiošnica II	699	699	113	586	83,8%	586	3	583	309	53,0%	274 47,0%
18 ULCINJ	17,117	17,117	3,132	13,985	81,7%	13,985	137	13,848	12,256	88,5%	1,592 11,5%
											13,512 473

GLASACKO MJESTO		PRIMLJENO		NEUPOTRJEBLJENO		UPOTRJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVZECI		VZECI		DA		NE		GLASALO NA GLASACKOM MJESTU		GLASALO PISMO	
1	05 "Bosko Strugar"	633	98	535	84,5%	535	5	530	291	54,9%	239	45,1%	524	11							
2	TA "Neptun"	869	130	739	85,0%	739	7	732	503	68,7%	229	31,3%	719	20							
3	"Stara uljara"	572	572	488	85,3%	488	5	483	429	88,8%	54	11,2%	480	8							
4	Centar za kulturu	736	736	611	83,0%	611	6	605	512	84,6%	93	15,4%	599	12							
5	II MZ	741	741	570	76,9%	570	5	565	509	90,1%	56	9,9%	559	11							
6	Javno komunalno preduzeće	837	208	629	75,1%	629	15	614	573	93,3%	41	6,7%	615	14							
7	Škola "Kruće Učinjske"	376	100	276	73,4%	276	5	271	260	95,9%	11	4,1%	260	16							
8	05 Bratice	276	276	60	216	78,3%	216	4	212	207	97,6%	5	2,4%	201	15						
9	05 Kolomza	236	57	179	75,8%	179	4	175	165	94,3%	10	5,7%	176	3							
10	05 Šćoj	925	256	669	72,3%	669	3	666	570	85,6%	96	14,4%	645	24							
11	05 Zoganje	354	77	277	78,2%	277	1	276	233	84,4%	43	15,6%	253	24							
12	05 Pistula	343	75	268	78,1%	268	2	266	260	97,7%	6	2,3%	258	10							
13	05 "Darza"	306	72	234	76,5%	234	1	233	170	73,0%	63	27,0%	227	7							
14	Kino sala "Vladimir"	940	143	797	84,8%	797	6	791	789	99,7%	2	0,3%	775	22							
15	Objekat "Osmanović"	671	671	603	89,9%	603	5	598	594	99,3%	4	0,7%	568	35							
16	05 Sukočin	601	94	507	84,4%	507	7	500	496	99,2%	4	0,8%	491	16							
17	05 Donji Rastić	346	50	296	85,5%	296	1	295	293	99,3%	2	0,7%	273	23							

GLASACKO MJESTO		PRIMLJENO		NEUPOTRJELJENO		UPOTRJELJENO		KONTROLNIH		NEVZECI		VZECI		DA		NE		GLASALO NA GLASACKOM MJESETU		GLASALO PISMO		
2	Sutonina	535	60	475	88.8%	475	7	468	177	37.8%	291	62.2%	461	14								
3	Mojdež	217	27	190	87.6%	190	4	186	54	29.0%	132	71.0%	175	15								
4	Sušćepan	226	226	47	79.2%	179	2	177	43	24.3%	134	75.7%	176	3								
5	Trebesin	49	49	4	45	91.8%	45	1	44	6	13.6%	38	86.4%	44	1							
6	Podi	905	905	129	776	85.7%	776	3	773	192	24.8%	581	75.2%	753	23							
7	Kameno	117	117	16	101	86.3%	101	1	100	35	35.0%	65	65.0%	90	11							
8	Mokrine	149	149	16	133	89.3%	133	5	128	26	20.3%	102	79.7%	115	18							
9	Kruševice	178	178	23	155	87.1%	155	5	150	44	29.3%	106	70.7%	135	20							
10	Ubli	40	40	8	32	80.0%	32	0	32	11	34.4%	21	65.6%	27	5							
11	Luštica 1	105	105	16	89	84.8%	89	3	86	27	31.4%	59	68.6%	79	10							
12	Luštica 2	113	113	25	88	77.9%	88	2	86	24	27.9%	62	72.1%	76	12							
13	Luštica 3	51	51	11	40	78.4%	40	0	40	19	47.5%	21	52.5%	39	1							
14	Provodina	54	54	3	51	94.4%	51	2	49	5	10.2%	44	89.8%	47	4							
15	Igalo 1	557	557	86	471	84.6%	471	5	466	186	39.9%	280	60.1%	461	10							
16	Igalo 2	596	596	113	483	81.0%	483	3	480	167	34.8%	313	65.2%	475	8							
17	Igalo 3	557	557	118	439	78.8%	439	1	438	174	39.7%	264	60.3%	434	5							
18	Igalo 4	446	446	83	363	81.4%	363	5	358	158	44.1%	200	55.9%	351	12							

GLASACKO MJESTO	UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMOM	
										GLASALO NA	GLASACKOM MJESTU
19 Igalo 5	681	137	544	79,9%	544	6	538	131	24,9%	407	75,7%
20 Igalo 6	529	99	430	81,3%	430	4	426	159	37,3%	267	62,7%
21 Igalo 7	647	126	521	80,5%	521	3	518	150	29,0%	368	71,0%
22 Igalo 8	529	128	401	75,8%	401	4	397	155	39,0%	242	61,0%
23 Topla 1	718	121	597	83,1%	597	6	591	235	39,8%	356	60,2%
24 Topla 2	658	130	528	80,2%	528	5	523	223	42,6%	300	57,4%
25 Topla 3	489	84	405	82,8%	405	2	403	166	41,2%	237	58,8%
26 Topla 4	640	129	511	79,8%	511	9	502	195	38,8%	307	61,2%
27 Topla 5	536	99	437	81,5%	437	0	437	186	42,6%	251	57,4%
28 Topla 6	742	130	612	82,5%	612	8	604	237	39,2%	367	60,8%
29 Srbina 1	626	108	518	82,7%	518	1	517	201	38,9%	316	61,1%
30 Srbina 2	715	105	610	85,3%	610	5	605	272	45,0%	333	55,0%
31 Srbina 3	575	77	498	86,6%	498	10	488	174	35,7%	314	64,3%
32 Herceg-novi 1	548	101	447	81,6%	447	0	447	218	48,8%	229	51,2%
33 Herceg-novi 2	598	105	493	82,4%	493	7	486	229	47,1%	257	52,9%
34 Savina 1	706	136	570	80,7%	570	5	565	249	44,1%	316	55,9%
35 Savina 2	686	114	572	83,4%	572	10	562	246	43,8%	316	56,2%

GLASACKO MJESTO		UPISANO	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KUPONA	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISMOM			
36	Savina 3	565	98	467	82,7%	467	3	464	199	42,9%	265	57,1%	452	15	
37	Mejine	766	133	633	82,6%	633	4	629	244	38,8%	385	61,2%	624	9	
38	Zelenika 1	542	542	80	462	85,2%	462	3	459	146	31,8%	313	68,2%	446	16
39	Zelenika 2	610	610	95	515	84,4%	515	7	508	165	32,5%	343	67,5%	502	13
40	Zelenika 3	587	587	83	504	85,9%	504	3	501	169	33,7%	332	66,3%	495	9
41	Kumbor	708	708	140	568	80,2%	568	6	562	238	42,3%	324	57,7%	559	9
42	Djenović	903	903	170	733	81,2%	733	8	725	326	45,0%	399	55,0%	717	16
43	Baščić	907	907	175	732	80,7%	732	6	726	285	39,3%	441	60,7%	693	39
44	Bijela 1	680	680	114	566	83,2%	566	3	563	238	42,3%	325	57,7%	550	16
45	Bijela 2	673	673	113	560	83,2%	560	0	560	287	51,3%	273	48,8%	542	18
46	Bijela 3	704	704	140	564	80,1%	564	3	561	244	43,5%	317	56,5%	546	18
47	Bijela 4	623	623	105	518	83,1%	518	5	513	196	38,2%	317	61,8%	497	21
48	Kamenari	615	615	102	513	83,4%	513	10	503	220	43,7%	283	56,3%	497	16
20	CETINJE	14,931	14,931	1,511	13,420	89,9%	13,420	184	13,236	11,439	86,4%	1,797	13,6%	12,975	445
1	05 "Šunjo Pešikan" - Trešnjevo	146	146	28	118	80,8%	118	0	118	97	82,2%	21	17,8%	105	13
2	MZ Bata - Bata	144	144	18	126	87,5%	126	3	123	113	91,9%	10	8,1%	116	10
3	RO "Bokštiti" - Bijele Poljane	49	49	6	43	87,8%	43	0	43	40	93,0%	3	7,0%	41	2

GLASACKO MJESTO	UPISEN	PRIMLJENO	NEUPOTRJEBLJENO	UPOTRJEBLJENO	KONTROLINIH	NEVZECI	VZECI	DA	NE	GLASALO PISMO	
										GLASAKOM MJESETU	GLASALO NA
4 OŠ "Blagota Mićunović" - četvo	163	9	154	94,5%	154	1	153	151	98,7%	2	1,3%
5 Zadružni dom Čeklići	55	9	46	83,6%	46	2	44	42	95,5%	2	4,5%
6 Zadružni dom Njequši	217	9	208	95,9%	208	0	208	199	95,7%	9	4,3%
7 OŠ Bjelobi	74	5	69	93,2%	69	1	68	61	89,7%	7	10,3%
8 Spomen dom Činčići	114	8	106	93,0%	106	1	105	82	78,1%	23	21,9%
9 Spomen dom Baćice	607	53	554	91,3%	554	8	546	458	83,9%	88	16,1%
10 Javno komunalno preduzeće Četinje	956	104	852	89,1%	852	17	835	691	82,8%	144	17,2%
11 SSS - I - Tehnička škola	635	67	568	89,4%	568	6	562	488	86,8%	74	13,2%
12 SSS - II - Tehnička škola	620	61	559	90,2%	559	12	547	483	88,3%	64	11,7%
13 Dječji vrtić I - Četinje	783	62	721	92,1%	721	8	713	627	87,9%	86	12,1%
14 Dječji vrtić II - Četinje	765	70	695	90,8%	695	6	689	606	88,0%	83	12,0%
15 Crveni kriš Četinje	768	59	709	92,3%	709	13	696	618	88,8%	78	11,2%
16 Posl. pr. Lalice Vučkovića - Četinje	725	78	647	89,2%	647	9	638	578	90,6%	60	9,4%
17 "Elektro distribucija" Četinje	789	72	717	90,9%	717	12	705	630	89,4%	75	10,6%
18 Crvenkapal I - "JSP" ul. S. Burića (A-)	653	63	590	90,4%	590	9	581	493	84,9%	88	15,1%
19 Treska I X crnogorske (J-M)	715	54	661	92,4%	661	10	651	566	86,9%	85	13,1%
20 Treska II X crnogorske (N-Ž)	559	38	521	93,2%	521	4	517	454	87,8%	63	12,2%

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO		NEUPOTRIJEBLJENO		UPOTRIJEBLJENO		KONTROLNIH		NEVJEZNI		VAZEĆI		DA		NE		GLASALO NA		GLASAKOM MJESTU		GLASALO PISMOM	
21	JSP ul. N. Lekića Četinje	962	962	77	885	92.0%	885	7	878	774	88.2%	104	11.8%	857	28								
22	Francusko poslanstvo I - Bivše F. posl.	604	604	67	537	88.9%	537	4	533	460	86.3%	73	13.7%	525	12								
23	Gradskna biblioteka "Njegoš" - Cetinje	545	545	73	472	86.6%	472	5	467	420	89.9%	47	10.1%	463	9								
24	KUD "Njegoš" - Cetinje	583	583	59	524	89.9%	524	9	515	409	79.4%	106	20.6%	514	10								
25	"Šah klub"ul. Njegoševa - Cetinje	576	576	53	523	90.8%	523	9	514	456	88.7%	58	11.3%	513	10								
26	Mjesna zajednica Grada - Donje Polje /dom/	650	650	102	548	84.3%	548	8	540	456	84.4%	84	15.6%	540	8								
27	PP Sanje Pejović - bivši Ritmik	675	675	94	581	86.1%	581	7	574	517	90.1%	57	9.9%	571	10								
28	0Š Kosjeri	39	39	0	39	100.0%	39	0	39	38	97.4%	1	2.6%	30	9								
29	0Š Dobriško Selo	78	78	3	75	96.2%	75	1	74	65	87.8%	9	12.2%	69	6								
30	Spomen dom Gornji Čeklin	38	38	4	34	89.5%	34	0	34	30	88.2%	4	11.8%	32	2								
31	0Š "Boro Vukmirović" - R. Crnojevića	311	311	52	259	83.3%	259	1	258	163	63.2%	95	36.8%	247	12								
32	0Š "Boro Vukmirović" - Društvo	78	78	10	68	87.2%	68	2	66	35	53.0%	31	47.0%	55	13								
33	MZ Ravni	67	67	14	53	79.1%	53	0	53	30	56.6%	23	43.4%	46	7								
34	0Š Dobriška ţupa	120	120	12	108	90.0%	108	7	101	78	77.2%	23	22.8%	98	10								
35	Kuća Nikole Vujovića bivši Zadružni dom	37	37	4	33	89.2%	33	0	33	30	90.9%	3	9.1%	28	5								
36	Kuća Branku Lazareva Gaziode - Dodši	101	101	26	75	74.3%	75	1	74	43	58.1%	31	41.9%	60	15								

GLASAČKO MJESTO		UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH KUPONA	NEVJEZI	VAZEĆI	DA	NE	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	
											GLASALO PISMOM	GLASALO NA GLASACKOM MJESTU
37	MZ Ljubotinj	76	76	60	78.9%	60	1	59	55	93.2%	4	6.8%
1	21 ŠAVNIK	2,306	2,123	183	92.1%	2,123	20	2,103	906	43.1%	1,197	56.9%
2	Škola u Mokrom	64	64	9	55	85.9%	55	3	52	23	44.2%	29
3	Škola u Pošćenju	122	122	14	108	88.5%	108	0	108	26	24.1%	82
4	Škola u Komarnici	64	64	7	57	89.1%	57	0	57	29	50.9%	28
5	Škola u DlžimA	111	111	12	99	89.2%	99	1	98	40	40.8%	58
6	Škola u Dubrovšku	62	62	4	58	93.5%	58	0	58	32	55.2%	26
7	Kuća Jakića	64	64	1	63	98.4%	63	0	63	27	42.9%	36
8	Kuća Pešića	48	48	4	44	91.7%	44	0	44	14	31.8%	30
9	Škola u Godiljejima	64	64	6	58	90.6%	58	0	58	35	60.3%	23
10	Škola u Grabovići	36	36	2	34	94.4%	34	1	33	19	57.6%	14
11	Omladinski dom Mijetičak	43	43	5	38	88.4%	38	0	38	8	21.1%	30
12	Škola u Slatini	80	80	3	77	96.3%	77	1	76	27	35.5%	49
13	Škola u Bijeloj	137	137	14	123	89.8%	123	2	121	53	43.8%	68
14	Škola u Miloševićima	21	21	2	19	90.5%	19	0	19	11	57.9%	8
15	Dom u Tušnji	170	170	18	152	89.4%	152	5	147	57	38.8%	90

GLASAČKO MJESTO	UPIŠANO	PRIMLJENO	NEUPOTRIJEBLJENO	UPOTRIJEBLJENO	KONTROLNIH KUPOVINA	NEVAZECI	VAZECI	DA	NE	GLASALO PISOM	
										GLASALO NA GLASACKOM MJESTU	GLASALO PISOM
16 Škola u Malinsku	51	51	2	49	96.1%	49	0	49	18	36.7%	31
17 Škola u Strugu	77	77	5	72	93.5%	72	0	72	37	51.4%	35
18 Škola u Barama	157	157	11	146	93.0%	146	1	145	54	37.2%	91
19 Škola u Širovcu	80	80	4	76	95.0%	76	0	76	15	19.7%	61
20 Škola u Knjigoj Jeli	62	62	9	53	85.5%	53	1	52	38	73.1%	14
21 Škola u Gornjoj Bukovici	111	111	18	93	83.8%	93	0	93	51	54.8%	42
22 Škola u Donjoj Bukovici	91	91	1	90	98.9%	90	0	90	22	24.4%	68
23 Škola u Timaru	85	85	4	81	95.3%	81	1	80	28	35.0%	52
22 ZIKS	0	562	67	495		495	8	487	379	77.8%	108
1 Zatvor Podgorica	0	297	36	261		261	3	258	217	84.1%	41
2 Zatvor Bijelo Polje	0	51	13	38		38	3	35	30	85.7%	5
3 Istražni Podgorica	0	214	18	196		196	2	194	132	68.0%	62

ZAKON
O REFERENDUMU
O DRŽAVNO-PRAVNOM STATUSU
REPUBLIKE CRNE GORE

I. OSNOVNE ODREDBE

Član 1

Ovim zakonom uređuju se: raspisivanje referenduma o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore (u daljem tekstu: referendum), organi za sprovođenje referenduma, finansiranje troškova referenduma, vođenje referendumske kampanje, praćenje referendumske kampanje u medijima, posmatranje referenduma i zaštita prava građana u sprovođenju referenduma.

Ako ovim zakonom nije drugčije određeno, odredbe Zakona o referendumu (»Službeni list RCG«, br. 9/01), Zakona o izboru odbornika i poslanika (»Službeni list RCG«, br. 4/98, 17/98, 14/00, 9/01, 41/02 i 46/02) i Zakona o biračkim spiskovima (»Službeni list RCG«, br. 14/00) primjenjuju se na referendum o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore (u daljem tekstu: Republika).

Član 2

Ako su se građani na referendumu, raspisanim u skladu sa ovim zakonom, izjasnili protiv pitanja o državno-pravnom statusu Republike, ne može se u roku od tri godine to pitanje ponovo iznijeti na referendum.

Član 3

Pravo izjašnjavanja na referendumu ima građanin koji, u skladu sa propisima o izborima, ima biračko pravo.

II. RASPISIVANJE REFERENDUMA

Član 4

Odluku o raspisivanju referenduma o državno-pravnom statusu Republike donosi Skupština Republike Crne Gore (u daljem tekstu: Skupština), većinom glasova ukupnog broja poslanika u Skupštini.

Odlukom o raspisivanju referenduma utvrđuje se datum održavanja referenduma.

Od dana raspisivanja referenduma do dana održavanja ne može proći manje od 75 dana.

Odluka o raspisivanju referenduma usvaja se i objavljuje na način na koji se usvajaju i objavljuju propisi Skupštine.

Član 5

Pitanje na referendumu glasi: »Želite li da Republika Crna Gora bude nezavisna država sa punim međunarodno-pravnim subjektivitetom?«.

Član 6

Odluka u prilog nezavisnosti je validna, ako za opciju »da« glasa 55% od broja važećih glasova, pod uslovom da je na referendumu glasala većina od ukupnog broja upisanih glasača.

III. ORGANI ZA SPROVOĐENJE REFERENDUMA**Član 7**

Organzi za sprovođenje referendumu rade na osnovu zakona, na osnovu najvećih profesionalnih standarda i sa ciljem obezbjeđivanja transparentnosti i kredibiliteta referendumskog procesa.

Organzi za sprovođenje referendumu odgovorni su za svoj rad organu koji ih je imenovao.

Predsjednici, sekretari i članovi organa za sprovođenje referendumu i ostala lica koja posmatraju rad referendumskih organa obavezni su da se ponašaju u skladu sa pravilima ponašanja donijetim od strane Republičke referendumske komisije.

Ukoliko bilo ko od članova organa za sprovođenje referendumu i lica koja posmatraju njihov rad prekrši pravila o održavanju reda ili na bilo koji drugi način ometa rad organa za sprovođenje referendumu, predsjednik organa za sprovođenje referendumu može narediti da se te osobe odstrane, uz eventualnu pomoć policije, uz unošenje zabilješke o tome u zapisnik.

Državni organi i organizacije i organi lokalne samouprave obavezni su da daju profesionalnu i tehničku pomoć organima za sprovođenje referendumu i obezbijede im svu neophodnu podršku za njihov rad.

Član 8

Rad organa za sprovođenje referendumu je javan.

Član 9

Referendum sprovode:

- Republička komisija za sprovođenje referendumu o državnom statusu Republike Crne Gore (u daljem tekstu: Republička komisija);

- komisija za sprovođenje referendumu o državnom statusu Republike Crne Gore u opštini (u daljem tekstu: opštinska komisija), i

- glasački odbori.

Komisije iz stava 1 ovog člana imenuje Skupština, najkasnije 10 dana od dana stupanja na snagu Odluke o raspisivanju referendumu.

Glasačke odbore imenuje opštinska komisija, najkasnije 10 dana prije dana određenog za izjašnjavanje građana na referendumu.

Član 10

Republičku komisiju čine: predsjednik, sekretar i 16 članova.

Članovi Republičke komisije se imenuju na osnovu principa jednake zastupljenosti obje opcije koje učestvuju u referendumskom procesu.

Članovi Republičke komisije imaju pravo glasa u Komisiji.

Sekretar Republičke komisije se imenuje iz reda stručnih službenika iz Skupštine i nema pravo glasa u Komisiji.

Predsjednik Republičke komisije glasa samo u slučaju jednakog broja glasova »da« i »ne«.

Član 11

Predsjednika Republičke komisije imenuje Skupština, iz reda relevantnih evropskih organizacija.

Član 12

Članovima Republičke komisije imenju se zamjenici.

Sekretar i članovi Republičke komisije imenju se iz reda diplomiranih pravnika.

Predsjedniku, sekretaru i članovima Republičke komisije mandat traje do konstatovanja rezultata referenduma u Skupštini.

Član 13

Opštinsku komisiju čini deset članova.

Predsjednik i sekretar opštinske komisije biraju se iz reda njenih članova.

Članovima opštinske komisije imenju se zamjenici.

Članovi opštinske komisije se imenuju na osnovu principa jednake zastupljenosti obje opcije koje učestvuju u referendumskom procesu.

Predsjednik opštinske komisije i sekretar ne mogu biti iz iste referenumske opcije.

Članovima opštinske komisije mandat traje do konstatovanja rezultata referenduma od strane Skupštine.

Član 14

Predsjednika opštinske komisije između predstavnika obje referenumske opcije, u opštini koja je na prethodnim izborima u Crnoj Gori imala najveći broj upisanih birača, određuje Komisija za izbor i imenovanja Skupštine, žrijebom.

Predstavnik opcije koji žrijebom nije određen za kandidata za predsjednika opštinske komisije, određuje se za kandidata za sekretara opštinske komisije.

Predsjednici ostalih opštinskih komisija imenju se na predlog predstavnika obje referenumske opcije, naizmjenično, po redoslijedu opština prema broju upisanih birača na prethodnim izborima u Crnoj Gori.

Član 15

Glasački odbor ima šest članova koji se imenuju na principu jednake zastupljenosti obje referendumskе opcije.

Predsjednik i potpredsjednik glasačkog odbora imenuju se iz reda članova odbora.

Članovima glasačkog odbora imenuju se zamjenici.

Predsjednik i potpredsjednik glasačkog odbora ne mogu biti iz iste referendumskе opcije.

Član 16

Predsjednik glasačkog odbora na glasačkom mjestu sa najvećim brojem upisanih birača na prethodnim izborima u Crnoj Gori bira se iz reda referendumskе opcije čiji kandidat nije izabran za predsjednika opštinske komisije.

Predsjednici ostalih glasačkih odbora imenuju se od strane predstavnika obje referendumskе opcije, naizmjenično, po redoslijedu glasačkih mesta prema broju upisanih birača na biračkim mjestima na prethodnim izborima u Crnoj Gori.

Član 17

Organi za sprovođenje referendumu mogu punovažno da rade ukoliko je prisutna polovina ukupnog broja članova, a odluke donose većinom glasova prisutnih članova.

Član 18

Republička komisija:

- donosi poslovnik o svom radu;
- obrazuje radno tijelo u skladu sa članom 32 stav 3 ovog zakona;
- stara se o zakonitom sprovođenju referendumu;
- usklađuje rad opštinskih komisija i daje im uputstva za sprovođenje referendumu;
- stara se o obezbjeđivanju materijala za glasanje za sve organe koji sprovode referendum, kao i za izvršavanje tehničkih priprema referendumu;
- propisuje obrasce za sprovođenje referendumu;
- utvrđuje i javno objavljuje ukupan broj birača u Republici, po jedinicama lokalne samouprave i po glasačkim mjestima, u rokovima utvrđenim Zakonom o biračkim spiskovima;
- utvrđuje i javno objavljuje privremene (preliminarne) rezultate referendumu;
- utvrđuje i javno objavljuje konačne rezultate referendumu, po svakom glasačkom mjestu u Republici;
- podnosi izvještaj Skupštini o rezultatu glasanja na referendumu;
- raspoređuje obezbijedena sredstva za rad organa za sprovođenje referendumu, izborni materijal i druge troškove i vrši kontrolu korišćenja tih sredstava;

- vrši druge poslove utvrđene ovim zakonom.
 Republička komisija ima svoju web stranicu na kojoj objavljuje sve akte i podatke od značaja za sprovođenje referendumu.

Član 19

Opštinska komisija:

- donosi poslovnik o svom radu;
- određuje glasačka mesta;
- stara se o pravilnosti rada glasačkih odbora;
- vrši tehničke pripreme glasanja na referendumu;
- preuzima od glasačkih odbora materijale o glasanju na referendumu;
- utvrđuje rezultat glasanja na teritoriji opštine;
- dostavlja izvještaj Republičkoj komisiji o rezultatima glasanja;
- vrši druge poslove utvrđene ovim zakonom.

Član 20

Republička komisija će preuzeti nadležnosti opštinske komisije u slučaju da ta komisija ne vrši svoje obaveze utvrđene ovim zakonom, odnosno ne donose odluku iz svoje nadležnosti.

Član 21

Glasački odbor rukovodi glasanjem na glasačkom mestu, obezbeđuje pravilnost i trajnost glasanja i utvrđuje rezultate glasanja na glasačkom mestu.

Glasački odbor se stara o održavanju reda na glasačkom mestu za vrijeme izjašnjavanja na referendumu.

Glasački odbor, iz reda svojih članova ili iz reda zamjenika, određuje dva povjerenika iz obje referendumске opcije za glasanje van glasačkog mesta.

Član 22

Na biračkom mestu ističu se državna zastava Republike Crne Gore i zastava državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Član 23

Glasačka kutija je neprozirna.

Član 24

Glasački listić štampa se na posebnom zaštićenom 90-gramskom papiru sa vodenim žigom.

Član 25

Odredbe Zakona o izboru odbornika i poslanika koje se odnose na: biračka mesta, glasanje na biračkim mestima i glasanje putem pisama; izborni materijal;

glasanje; ponavljanje izbora i druga pitanja, kao i pravila i druga akta donesena na osnovu ovog zakona, shodno se primjenjuju u postupku sproveđenja referendumu, ako ovim zakonom nije drukčije određeno.

Član 26

Republička komisija će na svom web-sajtu objaviti preliminarne rezultate odmah nakon njihovog dobijanja sa svih glasačkih mjesta, pružajući informacije o:

- broju glasača upisanih u glasački spisak;
- broju glasača koji su glasali na glasačkom mjestu;
- broju glasača koji su glasali van glasačkog mjestu;
- broju glasača koji su glasali;
- broju primljenih glasačkih listića;
- broju neupotrijebljenih glasačkih listića;
- broju upotrijebljenih glasačkih listića;
- broju važećih glasačkih listića;
- broju nevažećih glasačkih listića;
- broju glasača koji su glasali »da«;
- broju glasača koji su glasali »ne«.

Opštinske komisije i glasački odbori će odmah objaviti rezultate na teritoriji njihove nadležnosti.

Rezultati referendumu objavljaju se u »Službenom listu Republike Crne Gore«, najkasnije u roku od 15 dana od dana održavanja referendumu.

IV. REFERENDUMSKA KAMPANJA

Član 27

Svojstvo subjekta referendumsko kampanje stiče politička partija zastupljena u Skupštini koja se u Skupštini izjasni za prihvatanje odluke o raspisivanju referendumu o državno-pravnom statusu.

Subjekt referendumsko kampanje registruje se kod Republičke komisije.

Kada za jednu referendumsku opciju, najmanje dvije političke partije zastupljene u Skupštini, steknu svojstvo subjekta referendumsko kampanje, saglasno stavu 1 ovog člana, zaključuju Sporazum o zajedničkom učešću u referendumskoj kampanji.

Sporazum iz stava 3 ovog člana se dostavlja Republičkoj komisiji.

Subjekt referendumsko kampanje može biti i druga politička partija i nevladina organizacija koja je registrovana u Republici i koja, uz saglasnost političkih organizacija iz stava 3 ovog člana, potpiše Sporazum o zajedničkom učešću u referendumskoj kampanji.

Član 28

Republička komisija registrovaje subjekte referendumsko kampanje koji su to svojstvo stekli saglasno članu 27 ovog zakona, u roku od 48 sati od podnošenja prijave.

Član 29

Sporazumom o zajedničkom učešću u referendumskoj kampanji subjekti referendumskog kampanje uređuju međusobna prava i obaveze koja se naročito odnose na pristup medijima, korišćenje finansijskih sredstava i druga pitanja od zajedničkog interesa.

Član 30

U sklopu referendumskog kampanje državni i opštinski funkcioneri neće koristiti resurse koji im stoje na raspolaganju u cilju vršenja njihovih redovnih zvaničnih funkcija, kao što su transport, komunikacije, uključujući službene mobilne telefone, itd. ukoliko to ne budu zahtijevali specijalni bezbjednosni propisi za visoke državne funkcionere (pratnja i bliska zaštita).

Državni i opštinski resursi ne mogu biti korišćeni za štampanje i proizvodnju materijala koji bi služio za favorizovanje bilo koje opcije u referendumskoj kampanji. Politički marketing neće biti finansiran iz javnih prihoda, sem onog dijela koji je iz budžeta dodijeljen partijama za svrhu referendumskog kampanje, sa izuzetkom zvaničnih saopštenja organa za sprovođenje referendumu.

U slučajevima nedostatka prostorija, državna i lokalna administracija mogu omogućiti pristup prostorijama za svrhu referendumskog kampanje, uz obezbjeđenje jednakih uslova za obje referendumskoje opcije.

Član 31

Javni funkcioneri koje imenuje ili postavlja Vlada Republike Crne Gore i koje bira ili imenuje lokalna samouprava, državni službenici i namještenici ne mogu uzeti učešća u referendumskoj kampanji, niti mogu javno izražavati svoje stavove povodom referendumu u radnom vremenu, odnosno dok su na dužnosti.

Ne smije biti pritiska na lica iz stava 1 ovog člana po pitanju njihovog glasanja na određen način na referendumu ili da ne glasaju uopšte. Osobe koje budu kršile ovu zabranu biće krivično gonjene, u skladu sa zakonom.

Član 32

U cilju osiguravanja potpunog poštovanja važećeg zakonodavstva, Republička komisija će primati, ubrzano razmatrati i objaviti sve pritužbe vezane za zloupotrebu državnih resursa i ovlašćenja tokom referendumskog kampanje.

Republička komisija odlučuje na osnovu pritužbi iz stava 1 ovog člana samo u granicama njenih nadležnosti, a ostale pritužbe, kada je to potrebno, proslijedi po ubrzanoj proceduri odgovarajućim državnim organima na dalje postupanje, kao i ovlašćenim posmatračima.

Radnje iz stava 2 ovog člana, Republička komisija može vršiti u plenumu, odnosno u okviru radnog tijela obrazovanog u tu svrhu iz reda njenih članova.

Član 33

Polički službenici i pripadnici Agencije za nacionalnu bezbjednost ne smiju uzeti učešće u referendumskoj kampanji na bilo koji način.

Polički službenici ne smiju glasati, niti ulaziti na glasačka mjesta u svojim uniformama, sem u slučaju zahtjeva od predsjednika glasačkog odbora, u cilju sprečavanja neposredne prijetnje javnom redu i bezbjednosti unutar glasačkog mjesta.

Svaki policijski službenik ima pravo da napusti na neophodan (dovoljan) vremenski period svoju zvaničnu dužnost na dan glasanja, kako bi iskoristio sopstveno pravo glasa.

V. FINANSIRANJE TROŠKOVA REFERENDUMA**Član 34**

Sredstva za sprovođenje referendumu obezbeđuju se iz budžetskih sredstava Republike.

Pored sredstava za sprovođenje referendumu, iznos od 2.000.000 eura će se staviti na raspolaganje iz budžetskih sredstava najkasnije tri dana od dana donošenja odluke o raspisivanju referendumu, u svrhu finansiranja referendumske kampanje obje referendumske opcije (po 1.000.000 eura za referendumsku opciju).

Sredstva za finansiranje referendumske kampanje raspodjeljuju se subjektima referendumске kampanje, registrovanim u skladu sa ovim zakonom.

Subjekti iz stava 3 ovog člana mogu primati i sredstva iz privatnih izvora od pravnih i fizičkih lica, čiji ukupan iznos ne može premašiti sumu propisanu odredbama Zakona o finansiranju političkih partija koje se odnose na ova sredstva. Identitet donatora koji ulažu sredstva iz privatnih izvora će biti objavljen.

Ako donacija iz privatnih izvora premaši iznos iz stava 4 ovog člana, ostatak sredstava će se vratiti donatoru.

Na radnje, akte, podneske i ostale spise u vezi sa finansiranjem troškova referendumu ne plaća se taksa.

Član 35

U referendumskoj kampanji finansiraju se troškovi kampanje utvrđeni članom 9 Zakona o finansiranju političkih partija.

Član 36

Skupština posebnom odlukom, istovremeno sa donošenjem odluke o raspisivanju referendumu, obrazuje Odbor za finansiranje referendumske kampanje (u daljem tekstu: Odbor).

Odbor iz stava 1 ovog člana sastoji se od šest članova imenovanih po principu jednakе zastupljenosti obje referendumske opcije.

Skupština iz reda članova imenuje predsjednika i sekretara Odbora koji su iz različitih referendumskih opcija.

Predsjednik Odbora imenuje se na predlog opcije za očuvanje državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Uslove za rad Odbora obezbjeduje Skupština.

Član 37

Odbor:

- donosi poslovnik o radu;
- raspodjeljuje budžetska sredstva za finansiranje referendumskog kampanje u jednakim iznosima objema referendumskim opcijama;
- vrši monitoring troškova referendumskog kampanje;
- prati ostvarivanje principa nepristrasnog finansiranja obje referendumskog opcije, uvidom u postupanje, akte i radnje državnih organa, organa lokalne samouprave i drugih organa i organizacija, javnih preduzeća i ustanova i privrednih društava u kojima država ima većinsko ili odlučujuće učešće u vlasništvu, u skladu sa zakonom;
- blagovremeno reaguje na zloupotrebe državnih resursa za vrijeme referendumskog kampanje, podnošenjem prijava nadležnim organima i prigovora ovlašćenim posmatračima u vezi uočenih protivpravnih radnji i postupanja u finansiranju referendumskog kampanje.

Član 38

Odredbe o zabranama za određena lica sadržane u čl. 7 i 8 Zakona o finansiranju političkih partija shodno se primjenjuju na finansiranje referendumskog kampanje.

Član 39

U svrhu prikupljanja sredstava za finansiranje troškova referendumskog kampanje subjekti određeni u skladu sa članom 34 ovog zakona otvaraju poseban žiro račun kod organa ovlašćenog za poslove platnog prometa i taj se račun ne može koristiti u druge svrhe.

Sve uplate i isplate vezane za finansiranje troškova referendumskog kampanje će se vršiti isključivo sa računa iz stava 1 ovog člana.

Član 40

Subjekti kojima Odbor raspodijeli sredstva u skladu sa članom 34 ovog zakona imenuju lica koja su odgovorna za namjensko trošenje sredstava i podnošenje izvještaja.

Potpis odgovornog lica iz stava 1 ovog člana se deponuje kod organa ovlašćenog za poslove platnog prometa.

Član 41

Precizan izvještaj o porijeklu, visini i strukturi prikupljenih i utrošenih sredstava za referendumsku kampanju se sastavlja i dostavlja u roku od 30 dana od dana referendumu Referendumskoj komisiji i Odboru.

Sadržaj, odnosno obrazac izvještaja iz stava 1 ovog člana propisuje ministar finansija.

Izvještaj iz stava 1 ovog člana Referendumska komisija objavljuje u »Službenom listu Republike Crne Gore«, na web sajtu Referendumske komisije i dnevnom listu koji izlazi u Republici Crnoj Gori.

Član 42

Novčanom kaznom od stostrukog do dvadesetostrukog iznosa minimalne zarade u Republici kazniće se za prekršaj subjekat iz člana 34 ovog zakona, ako:

- pribavlja i troši sredstva iz nedozvoljenih izvora;
- vrši bilo kakav oblik pritiska na pravna i fizička lica prilikom prikupljanja priloga za subjekat referendumske kampanje;
- obećava ili stavlja u izgled bilo kakvu privilegiju ili ličnu korist darodavcu subjekta referendumske kampanje;
- ne otvori poseban račun u skladu sa članom 39 ovog zakona;
- ne imenuje lice za prikupljanje sredstava koje je odgovorno za namjensko trošenje sredstava i podnošenje izvještaja;
- ne podnese kompletan izvještaj u skladu i roku iz člana 41 ovog zakona.

Za prekršaj iz stava 1 ovog člana kazniće se i odgovorno lice u subjektu određenom za prikupljanje sredstava novčanom kaznom od petnaestostrukog do dvadesetostrukog iznosa minimalne zarade u Republici.

VI. MEDIJSKO PRAĆENJE REFERENDUMSKE KAMPANJE**Član 43**

Tokom referendumskog procesa, mediji će pomagati glasačima da na osnovu informacija, a naročito putem posebnih informativnih programa i javnih rasprava, koje uključuju obje referendumske opcije, odaberu opciju za koju će glasati.

Javnost referendumskog procesa obezbjeđuje se u skladu sa standardima sadržanim u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama (OUN, OEBS, Savjet Evrope, EU i dr.) i podrazumijeva pravo svakog građanina, pod ravnopravnim uslovima, na istinito, blagovremeno i nepriistrasno informisanje o svim fazama postupka i različitim stavovima povodom svake od referendumskih opcija.

Navedena prava i slobode u stavu 2 ovog člana će poštovati svi mediji.

Član 44

Učesnici u referendumskoj kampanji dužni su da poštuju Ustav Republike Crne Gore, zakone i kodekse profesionalne etike i obavezuju se na fer ponašanje koje isključuje uvrede i klevete, kršenje pravila pristojnosti ili vrijedanje osjećanja javnosti.

Na referendumsku kampanju posredstvom medija shodno se primjenjuju odredbe Zakona o medijima, Zakona o radio-difuziji i Zakona o javnim radio-difuznim sredstvima »Radio Crne Gore« i »Televizija Crne Gore«, ako ovim zakonom nije drukčije propisano.

Član 45

Emiteri javnih radio-difuznih servisa u referendumskoj kampanji obezbjeđuju ravnopravno predstavljanje različitih referendumskih opcija na osnovu posebnih pravila, koja donose savjeti javnih radio-difuznih servisa.

Organi upravljanja dnevnog lista »Pobjeda« i »Koha Javore« su dužni da usvoje pravilnik kojim se obezbjeđuje jednakost u predstavljanju različitih referendumskih opcija za vrijeme referendumske kampanje.

Emiteri javnih radio-difuznih servisa su dužni da, najkasnije 10 dana nakon raspisivanja referenduma, u dnevnoj štampi i na drugi način dostupan javnosti, objave način i uslove predstavljanja stavova povodom različitih referendumskih opcija.

Član 46

Predstavljanje obje referendumske opcije u javnim servisima, radio i televiziji Crne Gore, javnim i lokalnim servisima i medijima čiji je osnivač Republika ili organ lokalne samouprave ostvaruje se, ali se ne ograničava na:

- izjavom za javnost;
- izvještajem sa promotivnog skupa;
- reportažom sa promotivnog skupa;
- najavom promotivnog skupa;
- predstavljanjem političkog programa obje referendumske opcije;
- tematskom debatom;
- reagovanjem, kao i drugim oblicima predstavljanja.

Član 47

Najmanje 10 dana prije dana održavanja referenduma, u programima radio-difuznih servisa nije dozvoljeno objavljivanje rezultata ispitivanja javnog mnjenja, drugih istraživanja i analiza u vezi sa opredjeljenjem građana povodom referendumskog pitanja.

Na dan referenduma, prije zatvaranja glasačkih mjesta, u programima radio-difuznih servisa nije dozvoljeno objavljivanje procjena rezultata glasanja, osim procjena o broju građana koji su glasali.

Član 48

Kampanja posredstvom medija i javnih skupova povodom referendumu prestaje 48 sati prije dana održavanja referendumu.

Član 49

Plaćeno oglašavanje u emiterima javnih radio-difuznih servisa će biti jasno označeno kao plaćeno u skladu sa Pravilnikom o oglašavanju i sponzorstvu u javnim radio-difuznim servisima.

Štampani mediji će usvojiti pravilnik o plaćenom oglašavanju sličan onom kojeg koriste javni radio-difuzni servisi iz stava 1 ovog člana.

Prihvatajući plaćeno oglašavanje, privatni mediji neće praviti diskriminaciju između pristalica jedne od dvije referendumskе opcije.

Član 50

Svi mediji će u informativnim emisijama, izvan radio i TV programa i stranica lista predviđenih za predizbornu kampanju, obavještavati o aktuelnim zbivanjima i aktivnostima funkcionera i funkcionera političkih stranaka, poštujući pravila profesionalizma, objektivnosti i novinarske etike.

Izvještavanje o redovnim poslovima i radu državnih organa, funkcionera, članova Vlade, kao i opštinskih funkcionera mora se vršiti bez bilo kakvih poruka političkog sadržaja, uz poštovanje kodeksa novinarstva.

Mediji, prilikom izvještavanja o aktuelnim događajima i radu državnih organa i funkcionera, ne mogu iznositi komentare ili tekstove kojima bi se označavala partijska pripadnost, ili bi imali stranački propagandni karakter.

Kontakt programi i specijalne emisije, u kojima učestvuju državni funkcioneri i funkcioneri političkih stranaka ili u okviru kojih se angažman funkcionera koristi u svrhu referendumskе kampanje, ne mogu se emitovati izvan posebnog radio i TV programa i posebnog dodatka »Pobjede« i »Koha Javore«.

Emisije kulturnog, dokumentarnog, sportskog, zabavnog i drugog programa koje nemaju strogo informativni karakter nastojaće da ne sadrže program koji je na bilo koji način usmjeren na propagiranje bilo koje referendumskе opcije.

Član 51

Privatni mediji usvojiće kodeks ponašanja koji će se zalogati za fer uređivačku politiku, kao i ravnomjernu pokrivenost referendumskе kampanje. Ovi principi se odnose i na medije registrovane van Crne Gore, a dostupne na teritoriji Crne Gore.

Član 52

Skupština, posebnom odlukom, istovremeno sa donošenjem odluke o raspisivanju referendumu, obrazuje Odbor za medijsko praćenje referendumskе kampanje.

Odbor ima 12 članova imenovanih po principu jednake zastupljenosti obje referendumskе opcije.

Skupština iz reda članova imenuje predsjednika i sekretara Odbora koji su iz različitih referendumskih opcija.

Predsjednik Odbora imenuje se na predlog referendumskе opcije za nezavisnu Crnu Goru.

Odbor je otvoren za predstavnike medijskih institucija i civilnog društva koji nadgledaju rad Odbora.

Član 53

Skupština obezbjeđuje neophodna sredstva za rad Odbora (prostor, opremu, troškove osoblja).

Odbor je nadležan za:

- nadgledanje poštovanja odredaba ovog poglavlja;
- izradu unutrašnjih akata Odbora;
- primanje prigovora o ponašanju medija i ispitivanje takvih prigovora;
- izvještavanje javnosti o obavljenom nadgledanju i nalazima ispitivanja;
- izdavanje upozorenja i javno objavljivanje svojih zaključaka, bez miješanja u uređivačku nezavisnost medijskih kuća.

Član 54

Mediji, za vrijeme referendumskog kampanje, dužni su da objave nalaz Odbora kojim se konstatuje da je određeni medij povrijedio ova pravila, kao i principe jednakosti, ravnopravnosti i objektivnosti obavještavanja građana o političkim programima obje referendumskе opcije.

Član 55

Pravo na medijsko praćenje u referendumskoj kampanji počinje od dana potvrđivanja ovlašćenih učesnika referendumskog kampanje od strane nadležnog organa (Referendumska komisija) i prestaje 48 sati prije dana održavanja referendumu.

VII. POSMATRANJE REFERENDUMSKOG PROCESA

Član 56

Evropska unija, druge međunarodne organizacije, međunarodne nevladine organizacije i ovlašćeni predstavnici stranih država registruju se za posmatranje referendumskog procesa, koji uključuje rad nadležnih organa za sproveđenje referendumu i drugih državnih organa, praćenje referendumskog kampanje od strane medija, ostvarivanje biračkog prava i drugih povezanih političkih i građanskih prava u referendumskom procesu.

Period posmatranja teče od dana raspisivanja referendumu i završava se zaključno sa objavljivanjem zvaničnih rezultata.

Posmatrači iz stava 1 ovog člana će izvještavati o toku referendumskog procesa u skladu sa svojim ustaljenim procedurama.

Član 57

Zainteresovani strani posmatrači iz člana 56 ovog zakona, prijavu za posmatranje referenduma podnose Ministarstvu inostranih poslova Republike Crne Gore, najkasnije deset dana prije dana održavanja referenduma.

Prijava iz stava 1 ovog člana sadrži: naziv države iz koje posmatrač dolazi, naziv organizacije, dokaz o upisu u registar, broj i sastav predstavnika i vrijeme boravka.

Ministarstvo inostranih poslova, narednog dana po prijemu prijave, dostavlja prijavu Republičkoj komisiji.

Republička komisija u roku od 48 sati od dana prijema prijave izdaje službena ovlašćenja za posmatranje referendumskog procesa ili odbija svojim rješenjem izdavanje ovlašćenja.

Član 58

Ovlašćeni predstavnici domaćih nevladinih organizacija registrovanih za praćenje ostvarivanja političkih sloboda i prava mogu posmatrati tok referendumu i rad organa za sprovođenje referendumu, u skladu sa zakonom.

Član 59

Domaće nevladine organizacije zainteresovane za posmatranje podnose prijavu Republičkoj komisiji, koja u roku od 48 sati od prijema prijave, izdaje službena ovlašćenja ili rješenjem odbija izdavanje ovlašćenja.

Prijava iz stava 1 ovog člana sadrži naziv organizacije, dokaz o upisu u registar, broj i sastav predstavnika posmatrača.

Prijave se podnose najkasnije pet dana prije dana glasanja.

Član 60

Licima iz čl. 56 i 58 ovog zakona Republička komisija izdaje identifikacionu karticu u koju se unose ime, prezime, naziv zemlje iz koje dolazi i naziv organizacije i institucije kojoj pripada.

Lice kome je izdata identifikaciona kartica dužno je da je nosi na vidnom mjestu.

Član 61

Organi za sprovođenje referendumu su dužni da stranom i domaćem posmatraču omoguće posmatranje toka referendumu i rada organa za sprovođenje izbora.

Glasački odbor u zapisniku konstataje prisustvo posmatrača na biračkom mjestu.

Član 62

Republička komisija, na predlog organa za sprovođenje referendumu, može oduzeti ovlašćenje ili identifikacionu karticu licu kome je izdata, ukoliko se ne pridržava pravila o održavanju reda na biračkom mjestu, odnosno pravila o radu organa za sprovođenje referendumu.

VIII. ZAVRŠNA ODREDBA**Član 63**

Ovaj zakon stupa na snagu danom objavljivanja u »Službenom listu Republike Crne Gore»

Strazbur, 19. decembar 2005. godine

Mišljenje br. 343 / 2005

Mišljenje o kompatibilnosti postojeće legislative u Crnoj Gori koja se tiče organizacije referenduma sa primjenljivim međunarodnim standardima*

Evropska komisija za pravnu demokratiju
(VENECIJANSKA KOMISIJA)

Usvojeno od strane Venecijanske Komisije
na njenoj 65-oj plenarnoj sjednici
(Venecija, 16-17 decembar 2005. godine)

Bazirano na komentarima
Mr. Anthony BRADLEY-ja (Član zamjenik, Ujedinjeno Kraljevstvo)
Mr. Carlos CLOSA MONTER-a (Član, Španija)
Mr. Kaarlo TUORI-ja (Član, Finska)

* Prevod: Jelena Čolaković

MIŠLJENJE VENECIJANSKE KOMISIJE O USKLAĐENOSTI POZITIVNOG CRNOGORSKOG ZAKONODAVSTVA KOJE SE TIČE ORGANIZACIJE REFERENDUMA SA PRIMJENJIVIM MEĐUNARODNIM STANDARDIMA

I. Uvod

1. 27. maja 2005. godine parlamentarna skupština Savjeta Evrope zatražila je mišljenje od Venecijanske Komisije o kompatibilnosti sa primjenljivim međunarodnim standardima postojeće legislature u Crnoj Gori, a koja je vezana z organizaciju referendumu, sa specijalnim fokusom na potrebnu izlaznost, većinu i kriterijume vezane za pravo glasanja.

2. Ovaj zahtjev odnosi se na plan crnogorskih vlasti da organizuju referendum o nezavisnosti zemlje. Trenutno, na osnovu Ustavne povelje, koja je stupila na snagu 4. februara 2003. godine, Crna Gora je članica Državne Zajednice Srbije i Crne Gore. Po članu 60, može se iz te unije povući sprovodeći referendum u skladu sa priznatim demokratskim standardima. Član 60 utvrđuje sledeće uslove:

“Po isteku perioda od tri godine država članica ima pravo da pokrene proceduru za promjenu državnog statusa tj. za povlačenje iz Državne Zajednice Srbija i Crna Gora.

Odluka o povlačenju iz Državne Zajednice Srbija i Crna Gora biće donijeta nakon oržavanja referendumu. Država članica će usvojiti Zakon o referendumu, uzimajući u obzir priznate demokratske standarde.

Ukoliko se Crna Gora povuče iz Državne Zajednice Srbija i Crna Gora, međunarodni okument koji se odnosi na Saveznu Republiku Jugoslaviju, naročito Rezolucija Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih Nacija 1244, odnosiće se i primjenjivati na Srbiju kao njenoj nasljednici.

Država članica koja iskoristi pravo na povlačenje ne nasleđuje pravo na međunarodni status pravnog lica i sva neriješena pitanja će se regulisati odvojeno između države nasljednice i države koja je postala nezavisna.

Ukoliko se obje države članice izjasne na referendumu da su u korist promjene državnog statusa tj. u korist nezavisnosti, sva neriješena pitanja biće riješena u sukcesivnom procedurom, kao što je bio slučaj sa Socijalističkom Federativnom Republikom Jugoslavijom.”

3. Sporazum kojim je opunjena Ustavna Povelja, koji je usvojen 7. aprila 2005. godine, ide dalje od Povelje. On zahtijeva da propisi za referendum budu zasnovani na međunarodno priznatim standardima. On utvrđuje sledeće uslove:

“1. Direktni izbori za Parlament Srbije i Crne Gore održaće se odvojeno, u obje države članice, nakon održavanja parlamentarnih izbora na republičkom nivou. Mandat postojećih poslanika biće produžen do održavanja tih izbora.

2. Države članice će nastaviti da ispunjavaju obaveze sadržane u rade na ispunjavanju uslova za dalji napredak u evropskim integracijama, uključujući punu saradnju sa tribunalom u Hagu. One će zajednički raditi na ostvarivanju napretka u Procesu stabilizacije i pridruživanja u skladu sa pristupom dvostrukog kolosjeka, kako je dogovoreno sa Evropskom Unijom

3. Propisi o mogućem referendumu, u skladu sa članom 60 Ustavne Povelje, moraju biti zasnovani na međunarodno priznatim demokratskim standardima.

Država članica koja organizuje referendum sarađivaće sa Evropskom Unijom na poštovanju međunarodno priznatih demokratskih standarda, kako je predviđeno Ustavnom poveljom.

4. Legislatura država članica i Parlament Srbije i Crne Gore, usvojiće paragrafe jedan i tri kao amandman Ustavne povelje i Zakona o implementaciji Ustavne povelje.”

4. Na svom 48. planarnom zasjedanju u oktobru 2001. godine, Venecijanska komisija usvojila je Privremeni Izvještaj o Ustavnoj Situaciji Savezne Republike Jugoslavije (CDL-INF (2001) 023). Ovaj privremeni izvještaj sadržao je pravnu procjenu mogućeg referendumu o statusu Crne Gore. Nekoliko ustavnih pitanja razmotrenih u izvještaju su od važnosti u postojećem kontekstu. Iako je Komisija smatrala za slobodno razmatranje svojih zaključaka, uzimajući posebno u obzir razvoj zakonodavstva do kojeg je došlo nakon usvajanja ovog izvještaja, argumentima prezentovanim u prethodnom izvještaju treba posvetiti dužnu pažnju.

5. Postojeće mišljenje posebno je bazirano na:

- a. Ustavnoj povelji državne zajednice Srbije i Crne Gore (odavde pa na dalje ‘Ustavna povelja’),
- b. Sporazumu koji dopunjava Ustavnu povelju,
- c. Ustavu Republike Crne Gore (CDL-EL(2005)096),
- d. Zakonu o referendumu Republike Crne Gore (CDL-EL(2005)076),
- e. Privremenom izvještaju o ustavnoj situaciji Federalne Republike Jugoslavije, usvojenom od strane Venecijanske komisije na njenoj 48.-oj plenarnoj sjednici (Venecija, 19-20. oktobra 2001. godine) (CDL-INF(2001)023).

6. Ova dokumenta su u velikoj mjeri uzeta u obzir prilikom davanja sadašnjeg mišljenja. I pored toga, ovom mišljenju treba pristupati kao komparativnoj procjeni postojećeg zakonodavstva u Crnoj Gori i prihvaćenih međunarodnih standarda i prakse, a ne kao nacrtu po kom bi se utvrdila buduća odgovarajuća legislativa u Crnoj Gori.

7. Pitanja koja ovo mišljenje obrađuje su sledeća:

- a. Poštovanje dobre prakse kada govorimo o izbornim pitanjima, kao preduslov;
- b. Specifična pitanja:
 - i. Potrebni nivo participacije,
 - ii. Potrebna većina,
 - iii. Kriterijumi za dobijanje prava glasa

Komisiji nije zatraženo da ispita ustavna pitanja koja su proizašla iz konteksta implementacije referendumskih rezultata. Ovim pitanjem se s druge strane bavio Privremeni izvještaj o ustavnoj situaciji Federalne Republike Jugoslavije iz 2001. godine. Implementacija referendumskih rezultata u skladu sa odredbama Ustava Crne Gore ostaje teško pitanje za koje rješenje mora da se nađe. Razlog koji uzrokuje poteškoće podrazumijeva da bez obzira na to koji je rezultat referendumu on mora biti implementiran na način koji održava ustavnost u Crnoj Gori.

8. Ovo se mišljenje ne bavi pitanjima tehničke prirode koja su obrađena ili bi to mogla biti u Zakonu o referendumu Republike Crne Gore, kao što su na primjer procedure glasanja/prebrojavanja, propisi koji se tiču kampanja, a uključuju i ulogu državnog medija, propise koji se tiču reklamiranja i finansiranja kampanje. Ova pitanja su već komentarisana u okviru OEBS/ODIHR procjene Zakona o referendumu Republike Crne Gore objavljene 2001. godine.¹

9. OEBS/ODIHR je konsultovan u toku pripremanja ovog mišljenja i slaže se sa zaključcima istog.

10. Sadašnje mišljenje pripremljeno na bazi komentara datih od strane Messrs Anthony-ja Bradley-ja, (Ujedinjeno Kraljevstvo), Carlosa Closa Montera (Španija) i Kaarla Tuori-a (Finska) pregledano je od strane Savjeta za demokratske izbore na njegovoj 15 sjednici (Venecija, 15. decembar 2005.) i usvojeno od strane Venecijanske komisije na njenoj 65 plenarnoj sjednici (Venice, 16-17. decembra 2005. godine).

¹ Procjena zakona o referendumu, Republika Crna Gora, Federalna Republika Jugoslavija, Varšava, 6. jul 2001., možete naći na: http://www.osce.org/odihr/documents/reports/election_reports/yu/mntasm_reflaw_06jul2001.pdf.

II. *Kao preduslov: Poštovanje dobre prakse kada govorimo o izbornim pitanjima*

11. Bilo koji referendum mora biti organizovan u potpunom skladu sa internacionalno priznatim standardima. Razmatranje ovih standarda mora započeti pregledom evropskih standarda. Dok komisija treba da razmotri usklađenost predloženog referenduma sa internacionalno prihvaćenim standardima, ista je svjesna da svi kriterijumi koji su uzeti u obzir ovim mišljenjem ne proizilaze iz obaveza propisanih međunarodnim standardima. Neki su vezi sa postavkom standarda koji predstavljaju dobru praksu, a koji nijesu obavezujući, kao što su na primjer uputstva Savjeta Evrope i Venecijanske komisije. Primjenljivi međunarodni standardi uključuju opšte zahtjeve za fer, slobodnim i demokratskim izborima kao i smjernice koje su vezane za te zahtjeve, a koje se mogu posebno naći u Pravilniku o dobroj praksi u izbornim pitanjima Savjeta Evrope/Venecijanske Komisije² kao i u Uputstvima za ustavne referendume na nacionalnom nivou.³ Još jedan izvor uzet u obzir kad je ovo mišljenje u pitanju je internacionalna praksa i komparativni ustavni materijal.

12. Komisija je, takođe, uzela u obzir, specifične okolnosti Srbije i Crne Gore. Posljedično, rezultat referendumu moraće se susresti sa dvostrukim testom prihvatljivosti (a) u okviru Crne Gore i (b) van Crne Gore. Kako bi prošao test zakonitosti referendum mora biti sproveden u skladu sa minimalnim brojem standarda zakonitosti i dobre izborne prakse, njegove legitimnosti u Crnoj Gori. Takođe, njegovo prihvatanje u Srbiji i od strane internacionalne zajednice kao validnog indikatora stava Crne Gore može dijelom zavisiti od očuvanja drugih stvari koje su poželjne, ali ne i obavezne po međunarodnim standardima.

13. Internacionalno prepoznati fundamentalni principi izbornog prava, kako je izraženo na primjer u članu 3 Prvog protokola ECHR-u i članu 25 ICCPR-a, moraju biti ispoštovani, uključujući univerzalno, jednak, slobodno i tajno pravo glasa. Kako bi referendum dao puni značaj ovim principima, mora biti sproveden u skladu sa legislativom i administrativnim pravilima koja osiguravaju sledeće principe:

- vlasti moraju obezbijediti objektivne informacije;
- mediji moraju da budu neutralni, pogotovo prilikom prenosa vijesti;
- vlasti ne smiju uticati na ishod glasanja ekscesivnim, jednostranim kampanjama;
- upotreba javnih sredstava u svrhu kampanja mora da bude ograničena.⁴

² CDL-AD(2002)023rev.

³ CDL-INF(2001)010.

⁴ Cf. CDL-AD(2002)023rev, point I.2.3; CDL-INF(2001)010, points II.E-F, H.

14. Slobodno pravo glasa podrazumijeva slobodu glasača da formira svoje mišljenje kao i slobodu glasača da izraze svoje želje.

15. Štaviše, sloboda glasača da formiraju svoje mišljenje podrazumijeva ne samo objektivnost javnog servisa kao što je napomenuto u prethodnom tekstu, već i izbalansiran pristup pristalica i protivnika, a koji se tiče programa javnog servisa.⁵

16. Sloboda glasača da izraze svoje želje podrazumijeva da bilo koje pitanje postavljeno biračkom tijelu mora da bude jasno (ne neshavljivo ili dvosmisleno); ne smije biti zavaravajuće; ne smije biti sugestivno ili da sadrži odgovor; glasači ne smiju odgovarati na pitanja postavljena sa Da, Ne ili praznim glasom.⁶ Formulacija pitanja koje će biti postavljeno na referendumu u Crnoj Gori nije još uvijek poznata. S druge strane, u draftu zakona o referendumu o državnom statusu Republike Crne Gore (od 10. oktobra 2001. godine), pitanje koje je predloženo glasilo je "Da li želiš da Republika Crna Gora bude nezavisna država sa potpunim međunarodnim i zakonskim identitetom?" (Član 6). Ovakvo pitanje ispunilo bi zahtjeve vezane za tekst pitanja. U odjeljku IV ovog mišljenja, pitanja koja se pojavljuju, a koja će biti i razmotrena, tiču se toga ko bi se smatrao sastavnim dijelom biračkog tijela za potrebe referendumu.

17. Kako bi se omogućilo održavanje fer i demokratskog referendumu, i obezbijedilo njegovo prihvatanje kao legitimnog i u Srbiji i Crnoj Gori, kao i međunarodnoj zajednici u širem smislu, pitanja principa ili potencijalnih poteškoća, koje su u vezi sa sprovođenjem referendumu, treba što prije riješiti unaprijed. Ukoliko bi bilo potrebno, trebalo bi donijeti zakon koji bi se pozabavio ovim pitanjima autoritativno, a taj bi se zakon mogao pozabaviti i pitanjem koje se treba postaviti biračkom tijelu. Poželjno je da se oko svih značajnijih pitanja koja okružuju sprovođenje referendumu postigne najveći mogući stepen dogovora među glavnim političkim snagama u Crnoj Gori. U tom smislu, može se napomenuti da je u Sporazumom iz 7. Aprila 2005. godine, paragraf 3⁷, svaka država članica preuzela na sebe saradnju sa Evropskom Unijom na poštovanju međunarodnih demokratskih standarda.

18. Štaviše, osnovni uslovi za slobodno i fer glasanje moraju biti garantovani, kao na primjer:

- Poštovanje fundamentalnih prava, posebno slobode izražavanja i štampe, slobode kretanja unutar zemlje, slobode okupljanja i slobode udruživanja u političke svrhe;
- Organizacija referendumu od strane nepristrasnih izbornih komisija;
- Najveći mogući pristup domaćih i međunarodnih posmatrača;
- Efektivan sistem žalbe.⁸

5 Cf. CDL-INF(2001)010, point II.H.

6 Cf. CDL-INF(2001)010, point II.E.2.

7 Vidjeti gore, Uvod, paragraf 3.

8 Isječak iz Pravilnika dobre prakse u izbornim pitanjima, II. 3.3. Efektivan sistem žalbe:

III. Potrebni nivo participacije i potrebna većina

19. Zahtjev Parlamentarne Skupštine odnosi se posebno na zahtijevani odziv birača i potrebnu većinu.

A. POTREBNI NIVO PARTICIPACIJE

20. Potreban nivo participacije (minimalna izlaznost) znači da je glas važeći samo u slučaju ukoliko je određeni procenat registrovanih glasača uzeo učešća u glasanju.^[9]

21. U Crnoj Gori Zakon o referendumu propisuje da se “odлука na referendumu donosi od strane većine građana koji su glasali, pod uslovom da je većina građana sa pravom glasa glasala.” (član 37).

-
- a. Žalbeni organ u izbornim pitanjima treba da bude ili izborna komisija ili sud. Za parlamentarne izbore, žalba Parlamentu može postojati kao prva instanca. U svakom slučaju mora se omogućiti konačna žalba sudu.
 - b. Postupak mora biti jednostavan i oslobođen formalnosti, naročito ukoliko se tičeosnovanosti žalbe.
 - c. Žalbeni postupak i narošito ovlašćenja i odgovornosti raznih organa jasno moraju biti regulisani zakonom, kako bi se izbjegli konflikti nadležnosti (bilo pozitivni bilo negativni). Ni podnositelj žalbe ni vlasti ne bi trebalo da imaju mogućnost izbora organa za žalbe.
 - d. Organ za žalbe mora imati autoritet, naročito u vezi sa pitanjima prava glasa-uključujući izborne liste-i validnost, legitimnost kandidata, pravilno poštovanje pravila vezano za izbornu kampanju i rezultate izbora.
 - e. Organ za žalbe mora imati ovlašćenja da poništi izbore ukoliko su neregularnosti mogle uticati na rezultat. Mora postojati mogućnost da se ponište kompletни izbori ili samo rezultati jednog biračkog mesta ili jedne izborne jedinice. U slučaju poništenja, moraju se organizovati novi izbori u datoj oblasti.
 - f. svi kandidati i svi glasači registrovani u datoj izbornoj jedinici moraju imati pravo na žalbe. Može se nametnuti prihvatljivi kvorum za žalbe glasača vezano za rezultat izbora.
 - g. Vremenski rok za dostavljanje žalbi i odlučivanje mora biti kratak (tri do pet dana za oba postupka na prvo instanci).
 - h. Mora se zaštititi pravo podnosioca žalbe na pretres u kojem će učestvovati obje strane.
 - i. Tamo gdje je organ za žalbe viša izborna komisija, ona mora imati ogućnost ex officio da ispravi ili stavi van snage odluke koje donosi niža izborna komisija.

⁹ Studija Venecijanske komisije: “Referendum u Evropi- Analiza pravnih pravila u evropskim držvama” (CDL-AD(2005)034), I. F. 3.

22. Na osnovu ispitivanja sprovedenog od strane Venecijanske komisije obijene su informacije za 33 od 48 država članica Komisije¹⁰. Dvanaest od ovih država, ako i Slovenija, imaju zakonske odredbe koje podrazumijevaju minimalan prag participacije od 50% registrovanih glasača (jedini je izuzetak Azerbejdžan koji zahtjeva učešće od 25% registrovanih glasača). Izvještaj Komisije navodi: "kvorum participacije većine biračkog tijela potreban je u sledećim zemljama: Bugarskoj, Hrvatskoj, Italiji i Malti (ukinuti referendum), Litvaniji, Rusiji i "bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji" (odlučujući referendum). U Latviji, kvorum je polovina broja glasača koji su učestvovali na prethodnim izborima za Parlament i u Azerbejdžanu, to je samo 25% registrovanih birača. U Poljskoj i Portugalu, ukoliko izlaznost nije veća od 50%, referendum je de facto konsultativan i neobavezujući (u Portugalu kvorum se izračunava na osnovu građana registrovanih na cenzusu)." ¹¹

23. Na osnovu ovog dokaza, čini se da ne postoji neki jasan i obavezujući međunarodno priznati standard koji se tiče nivoa učešća na referendumima u globalu. S druge strane, uzimajući u obzir i komparativni ustavni materijal i zahtjeve koji se tiču zakonitosti, a u svjetlu konkretnih okolnosti u Srbiji i Crnoj Gori, Komisija zaključuje da je zahtjev da većina biračkog tijela glasa na referendumu da bi on bio važeći konzistentna sa internacionalnim standardima.

24. U slučaju Crne Gore bilo je predloga da se odbace zahtjevi za minimalnom izlaznošću na referendumu o nezavisnosti.¹² komisija bi bila protiv takvog koraka ukoliko bi se on preduzimao u sadašnjoj fazi. Imajući u vidu činjenicu da Zakon o referendumu (Član 37), koji važi za sve vrste referendumova, obezbjeđuje utvrđeni nivo participacije, ne bi bilo pravedno da referendum o nezavisnosti zahtjeva niži nivo učešća nego bilo koji drugi referendum koji se ne tiče tog pitanja.

25. Kao prvo, u pitanju je vjerovatno najvažnija odluka koju jedna politička zajednica može donijeti upotrebljavajući demokratska sredstva: njena nezavisnost. Otuda, stvar

10 Studija "Referendumi u Evropi-Analiza pravnih pravila u evropskim držvama" (CDL-AD(2005)034), usvojena od Savjeta za demokratske izbore na njegovoj 14.-oj sjednici (Venecija, 20. oktobar 2005. godine) i od strane Venecijanske Komisije na njenoj 64.-oj plenarnoj sjednici (Venecija, 21-22. oktobar 2005.). dvije tabele su date u dodatku ovog izvještaja (CDL-AD(2005)034 add- nacionalni referendumi; CDL-AD(2005)034add2 – lokalni i regionalni referendumi). Detaljni odgovori na upitnik o korištenju referendumova (CDL(2004)031), država po država, može se naći u dokumentu CDL-EL(2004)011.

11 CDL-AD(2005)034, paragraf 112. Ustavna ili pravna osnova: Azerbejdžan (čl. 139.1 izbornog zakona); Bugarska (izborno zakonodavstvo); Hrvatska (čl. 87.4); Italija (zakonodavna regulativa, abrogativni referendum); Latvija (čl. 79; primjenjuje se na slučaj revizije ustava); Malta (čl. 20.1 zakona o referendumu); Portugal (čl. 115.11); Poljska (obavezujući ako 50% biračkog tijela učestvuje, čl. 125.3; 50% većina- nema praga – potreba za utsvanu reformu čl. 235.6); Ruska Federacija (izborna legislativa); Slovačka (čl. 98.1); Slovenija (čl. 170.2); i "Bivša jugoslovenska republika Makedonija" (čl. 73.2).

12 uporedi posebno Nacrt zakona o referendumu o državnom statusu Crne Gore, od 10. oktobra 2001. godine, član 9 i prije.

zahtjeva najveću moguću posvećenost građana rješavanju ovog pitanja. Potrebni nivo učešća trebao bi barem da bude isti kao i onaj potreban kada se referendum održava radi konsultacije biračkog tijela u vezi sa nekim političkim pitanjem.

26. Drugo, u argumentaciji po ovom pitanju se mogu naći i oni stavovi koji podrazumijevaju da određivanje nivoa participacije obezbjeđuje inicijalni bonus onima koji su protivni postavljenom pitanju. Nedostatak participacije favorizuje odbijanje predloga imenovanog referendumom (bilo da je uokvireno pozitivnim ili negativni smislim). Neučešće glasača uzrokuje rezultat mnogo moćniji nego običan glas protiv, s obzirom da ovaj poslednji daje legitimitet rezultatu (dok namjeran bojkot referenduma stavlja njegovu legitimnost u pitanje). S druge strane, kakav god sud da ovakav stav zaslужuje iz ugla civilizovanih kultura, odluka da se uzdrži od glasanje je iapk legitiman stav koji građani mogu zauzeti po tako fundamentalnom pitanju kakvo je nezavisnost. Naravno, uvjek postoji neizbjeglan nivo tehničke apstinencije (bolesni ljudi, građani pogodjeni nekim nesrećnim slučajem, oni koji ne mogu iskoristiti svoj glas iz ličnih razloga) što se ne može posmatrati kao protivljenje postavljenom pitanju, iako se njeni efekti mogu iskoristiti da ojačaju isto.

27. Uzimajući u obzir međunarodnu praksu, minimalna izlaznost od 50% registrovanih glasača čini se prikladnom kad je referendum o promjeni državnog statusa u pitanju. Kao primjer možemo napomenuti primjenu tog minimalnog praga na referendumu za nezavisnost u Sloveniji i "bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji" 1991. godine. S druge strane, promjena državnog statusa pacifičkih zemalja povezanih sa Sjedinjenim Državama zahtjevala je veći broj glasača koji su sikoristili svoje pravo da glasaju (75%).

28. Ukratko, sadašnji zahtjev Zakona o referendumu je u skladu sa međunarodnim standardima. Ipak, Komisija ima sledeće napomene po ovom pitanju:

- (a) što je veći nivo participacije, to će rezultatu referenduma biti pripisan veći politički značaj, kako u Crnoj Gori tako i van nje;
- (b) u sadašnjim okolnostima, svako odstupanje od postojećeg zahtjeva da većina biračkog tijela treba da glasa treba da se dogovori među glavnim političkim snagama u Crnoj Gori; i
- (c) napuštanje ili smanjenje postojećih zahtjeva, čak i uz saglasnost glavnih političkih snaga, moglo bi veoma lako oslabiti značaj rezultata referenduma.

29. S druge strane, postoji povezanost između zahtjevanog nivoa participacije i zahtjeva za određenom većinom tj. podrškom od strane biračkog tijela, te se ovom temom bavi sljedeći odjeljak ovog mišljenja.

B. POTREBNA VEĆINA

30. Potrebna većina čini validnost rezultata zavisnom od odobravanja (ili možda odbijanja) određenog procenta biračkog tijela. Ukoliko prosta većina onih koji su glasali nije dovoljna, postoje dvije vrsta zahtjeva za većinom:

- (A) pravilo koje zahtjeva kvalifikovanu većinu onih koji glasaju (to bi npr. moglo biti 55%, 60% ili 65%);
- (B) pravilo koje zahtjeva da mora, u dodatku većini onih koji glasaju, postojati određeni broj glasova DA (npr. 35%, 40%, 45% ili 50%) ukupnog biračkog tijela.

31. Ustav Crne Gore nema odredbi koje se tiču ovih pitanja. U dodatku već pomenutom nivou participacije od 50%, Zakon o referendumu navodi da je odluka većine onih građana koji iskoriste svoje pravo glasa (član 37)

32. Studija komparativnog materijala, a koja je vezana za opštu praksu na referendumima pokazuje da samo nekoliko evropskih zemalja zahtjeva specifičnu većinu.¹³ Potrebna je sledeća razmjera odobravanja: odobravanje polovine biračkog tijela u Latviji, za ustavne revizije podnešene na referendumu (član 79 Ustava); odobravanje četvrtine biračkog tijela u Mađarskoj (član 28C/6 Ustava), jedna trećina biračkog tijela u Albaniji (član 118. 3 izbornog zakona) i Armeniji (član 113 Ustava). U Danskoj, ustavna dopuna mora biti odobrena od strane 40% biračkog tijela (§ 88 Ustava); u drugim slučajevima, tekst koji je dat na izglasavanje je odbijen jedino u slučaju ako većina glasača glasa protiv istog, ali takođe i 30% registrovanih birača.(§ 42.5 Ustava).

33. Otuda, nije neobično da crnogorski Zakon o referendumu ne sadrži specifične zahtjeve kad je većina u pitanju. Ipak, treba imati na umu da predloženi referendum ima veze sa veoma važnim pitanjem nezavisnosti države.

34. Zaista, mora se naglasiti da se najstrožija pravila o većini primjenjuju upravo u slučaju referendumu o samo opredjeljenju. U Litvaniji, ustavna promjena koja utiče na poziciju države kao nezavisne demokratske republike mora biti odobrena od starne 75% biračkog tijela (član 148.1 Ustava); "Bivša jugoslovenska republika Makedonija" zahtjeva odobrenje većine biračkog tijela za ujedinjenje ili razjedinjenje unije ili zajednice sa drugim državama (Ustav, član 120.3) i Slovačka (čl. 93.1 i 97.1 Ustava) zahtjeva da uniju ili secesiju jednako odobri absolutna većina registrovanih birača. Sovjetski zakon o secesiji iz 1990. godine dozvoljavao je istu jedino u slučaju ukoliko je prihvati 66% upisanih birača u Republici, ali zakon nije primjenjivan.

¹³ CDL-AD(2005)034, paragrafi 113-115.

35. U svojoj presudi o ustavnim aspektima moguće secesije u Kvebeku,¹⁴ kanadski Vrhovni sud smatrao je da demokratija znači više od vladavine proste većine. Otuda, ukoliko bi se referendum sproveo, mora da postoji jasa većina koja podržava tu odluku. Sud je rekao: *kada govorimo o "jasnoj većini" govorimo o kvalitativnoj evaluaciji. Rezultat referenduma, ukoliko bi se posmatrao kao ekspresija demokratske volje, mora biti oslobođen svake dvomislenosti i kad se radi o pitanju i kad se radi o podršci koju dobije* (87). Ipak, Sud se uzdržao od definisanja togašta bi mogla biti "jasna većina", u kvantitativnom smislu, navodeći da: *će biti zadatak političkih aktera da definišu šta to predstavlja "jasnu većinu na jasno pitanje" u okolnostima u kojim bi budući referendum mogao da se održi.*

36. U skladu sa ovim preporukama, kanadski Parlament donio je Zakon o jasnoći¹⁵ koji je u odjeljku 2 (3) ustanovljava sledeće: razmatrajući da li je bilo jasnog izražavanja volje jasne većine populacije provincije da provincija više ne bude dio Kanade, Donji dom treba da uzme u obzir poglede svih političkih partija sa predstvincima u legislativnoj skupštini provincije čija je vlada predložila referendum o secesiji [...].

37. Dok, otuda, nedostatak bilo kakvog zahtjeva za određenim nivoom podrške referendumu o nezavisnosti nije protivan međunarodno priznatim standardima, Komisija naglašava da postoje razlozi za zahtijevanjem nivoa višeg od proste većine onih koji glasaju, kako to može biti neophorno da obezbijedi legitimnost rezultata referenduma.

38. Kad je u pitanju izbor između pravila koje zahtijeva podršku određenog dijela ukupnog biračkog tijela (B u paragrafu 29 iznad) i pravila koje zahtijeva kvalifikovanu većinu onih koji glasaju (A u paragrafu 29 iznad), Komisija ne preporučuje ovo drugo, jer bi to moglo da znači odobravanje suštinske promjene donešene sa veoma malom izlaznošću.

C. REZIME

39. Venecijanska komisija u svom privremenom izvještaju o ustavnoj situaciji Federalne Republike Jugoslavije¹⁶, koji je razmatrao efekte Zakona o referendumu, preporučila je da bi referendum o statusu jedne zemlje trebao podleći zahtjevu određene većine za prihvatanje i bila protiv brisanja pravila o nivou participacije bez njegove zamjene pravilom koje zahtijeva određenu većinu.

14 [1998] 2 S.C.R. Reference o secesiji Kvebeka

15 Zakon o jasnoći 29. jun 2000. godine

16 CDL-INF(2001)023, parografi 22-24 i 28.

40. Pokazatelji iz državne prakse pokazuju na prvom mjestu, da ustavom regulisani referendumi o nezavisnosti, promjena državnog statusa i uporedive situacije često podrazumijevaju barem određeni nivo participacije. Kao drugo, dok se pravni zahtjevi veoma razlikuju od zemlje do zemlje, Komisija napominje da je uobičajena odluka o takvim pitanjima u praksi podrazumijevala više od 50% registrovanih birača.

41. U svjetlu podataka kojima Komisija raspolaže kad je praksa u mnogim zemljama u pitanju i u nedostatku bilo kakvih obavezujućih dokaza o međunarodnim zahtjevima u suprotnom, Komisija zaključuje da zahtjev u sadašnjem Zakonu o referendumu (tj., da rezultat referendumu može da bude odlučen od strane proste većine onih koji su glasali na referendumu i pod uslovom da je barem 50% biračkog tijela glasalo) nije u suprotnosti sa međunaronom standardima. Komisija bi se usprotivila bilo kom prijedlogu da jednostavno ukloni zahtjev za barem 50% biračkog tijela glasa. S druge strane, kako bi rezultat referendumu ulio više povjerenja, Komisija smatra da bi političke snage u Crnoj Gori možda željele da se slože da promijene postojeća pravila predloženog referendumu, bilo da to znači usvajanje visočijeg nivoa participacije ili zahtjevanje podrške za odluci od strane određenog procenta biračkog tijela koji treba definisati. Promjena ove vrste bi svakako bila u skladu sa međunarodnim standardima i pomogla bi u osiguravanju većeg legitimitet rezultata.

42. U skladu sa Privremenim izvještajem¹⁷, Zakon bi trebao da specifikuje kako bi broj glasača koji imaju pravo glasa bio određen. Komisija takođe preporučuje da bi Zakon trebao da bude dopunjeno kako bi utvrdio da ovaj broj treba odrediti i proglašiti određenog dana prije održavanja referendumu.

43. Suštinski izazov je, međutim, da kriterijum za potrebnu većinu koji se koristi u zakonu treba da bude prihvaćen u Crnoj Gori. Otuda, Venecijanska komisija poziva sve političke partije da postignu neko rješenje oko potrebne većine kako bi osigurali legitimnos referendumu. To bi takođe trebalo da olakša osiguranje implementacije rezultata u skladu sa odredbama Ustava Crne Gore.

17 Cf. CDL-INF(2001)023, paragraf 26.

IV. Kriterijumi za dobijanje prava glasa

A. PRAVO GLASA GRAĐANA CRNE GORE SA MJESTO BORAVKA U SRBIJI

44. Jendo od pitanja koje je eksplisitno bilo postavljeno u zahtjevu Parlamentarne Skupštine tiče se kompatibilnosti sa primjenljivim međunarodnim standardima postojeće legislative u Crnoj Gori, a koji su vezani za kriterijume za dobijanje prava glasa na referendumu. Ovaj zahtjev treba shvatiti u okviru diskusija o tome da li crnogorskim državljanima sa mjestom boravka u Srbiji treba dozvoliti da glasaju na predloženom referendumu o nezavisnosti Crne Gore. S druge strane, pitanje mogućnosti glasanja državljana Srbije sa mjesto boravka u Crnoj Gori takođe se ne zaboravlja. Ministar javne uprave i lokalne samouprave Republike Srbije obratio se Venecijanskoj komisiji 12-og jula 2005. godine pismom u kom je zagovarao pravo crnogorskih državljana koji žive u Srbiji da glasaju na referendumu. U junu 2005. godine, Vlada Srbije prezentovala je listu od više od 260 000 crnogorskih državljana koji žive u Srbiji kojima bi trebalo dozvoliti da glasaju na referendumu. Ovo je veoma veliki broj uzimajući u obzir ukupno biračko tijelo u Crnoj Gori. Na poslednjim predsjedničkim izborima, broj registrovanih glasača bio je nešto manji od 460 000.

45. Član 8 Zakona o referendumu Republike Crne Gore određuje:

“Pravo izjašnjavanja na referendumu uživaće oni *građani* koji, u skladu sa izbornim zakonima, uživaju pravo glasa.”

46. Član 11 zakona o izboru odbornika i poslanika Republike Crne Gore određuje:

1. *Građanin* Crne Gore, koji je postao punoljetan, koji je radno sposoban i koji ima stalni boravak u Crnoj Gori barem dvadesetčetiri mjeseca prije dana izbora imaće pravo da bira i da bude izabran za poslanika .
2. *Građanin* Crne Gore, koji je postao punoljetan, koji je radno sposoban i koji ima stalni boravak u Crnoj Gori barem dvadesetčetiri mjeseca prije dana izbora i državljanin koji boravi na teritoriji opštine, kao izborne jedinice, barem 12 mjeseci prije dana izbora, imaće pravo da bira i da bude izabran za odbornika.”

47. Zakon o predsjedničkim izborima sadrži sličnu odredbu.

48. Stoga, na osnovu važeće legislature/zakonodavstva crnogorski državljeni sa prebivalištem u Srbiji nemaju pravo da glasaju na izborima održanim u Crnoj Gori. Shodno tome, oni neće imati pravo da glasaju na referendumu držanom u Crnoj Gori, osim ukoliko se zakon promijeni i dozvoli to i autorizuje pripremu specijalnog registra birača za tu priliku.

49. S tim u vezi, Komisija primjećuje da će po članu 7 Ustavne Povelje Državne zajednice "Građanin države članice imati jednak prava i dužnosti u drugoj državi članici kao i njeni vlastiti državljeni, izuzev prava da glasaju i da budu izabrani." Drugim riječima, Ustavna Povelja ne zahtijeva jednakost među političkim pravima crnogorskim državljenama sa prebivalištem u Srbiji i srpskim državljenama sa prebivalištem u Crnoj Gori.

50. u svom Privremenom Izvještaju o ustavnoj situaciji Federativne Republike Jugoslavije (CDL-INF(2001)023), Venecijanska Komisija je 2001. godine obratila pažnju na glasačka prava:

"25. Kad je u pitanju pravo glasa na referendumu, po zakonu o referendumu svaki državljanin sa prebivalištem od najmanje dvije godine u Crnoj Gori ima to pravo. To je u potpunosti u skladu sa međunaronom standardima da u federalnoj državi svaki državljanin glasa u federalnoj jedinici svog mesta boravka, bez obzira na činjenicu mogućeg državljanstva te jedinice. Ovo glasačko pravo poklapa se sa postojećom praksom u Crnoj Gori za parlamentarne izbore i dok možda postoje argumenti koji podržavaju mogućnost glasanja državljenata po pitanju nezavisnosti, pravo glasa na referendumu bi trebalo da prati pravo glasanja na izborima. Drugačije pravilo bi povuklo prilično značajan rizik od dvostrukog glasanja budući da crnogorski državljeni sa prebivalištem u Srbiji mogu da glasaju na izborima u toj zemlji. Zbog toga, Komisija u potpunosti podržava procjenu ODIHR¹⁸ da je zahtjev za mjestom boravka u principu opravdan, iako se čini pretjeranim zahtijevati boravak od 24 mjeseca."

51. Mora se priznati da je ovaj izvještaj usvojen u drugačijem kontekstu, kada je Crna Gora i dalje bila članica FRJ i kada Ustavna Povelja državne zajednice i njena član 7 nijesu postojali. Razvoj koji se dogodio od tada opravdava detaljno ponovno ispitivanje argumenata korištenih od strane Komisije iz 2001. godine.

52. Izvještaj iz 2001 godine najprije se odnosi na praksu u drugim federalnim državama. U federalnim državama kao opšte pravilo, politička prava su se ostvaruju u mjestu prebivališta glasača, ne u njegovom ili njenom mjestu rođenja. U mnogim federacijama ovo već rezultira i činjenice da postoji samo nacionalno

¹⁸ Procjena zakona o referendumu, Republika Crna Gora, Federalna Republika Jugoslavija, Varšava, 6. jul 2001., možete naći na: http://www.osce.org/odihr/documents/reports/election_reports/yu/mntasm_reflaw_06jul2001.pdf.

državljanstvo, ali ne i ono koje je na nivou federalnih jedinica. S druge strane, čak i u federacijama sa dva nivoa državljanstva kao što je slučaj sa Švajcercsom i Bosnom I Hercegovinom¹⁹ glasanje se održava u mjestu prebivališta, a ne u jedinici u kojoj je neka osoba državljanin. U bivšoj Jugoslaviji je isti pristup priimjenjen, uključujući i Crnu Goru prilikom referendumu iz 1992. godine na kojem je donešena odluka da Crna Gora treba da bude dio Savezne Republike Jugoslavije.

53. Uzećemo primjer državne prakse vezane za referendume u jednoj ne federalnoj državi: U Ujedinjenom Kraljevstvu spremno je prihvaćeno da oni koji glasaju na referendumima o budućoj strukturi vlade u Škotskoj, Velsu i Sjevernoj Irskoj budu oni imenovani u postojećem izbornom registru kao biračko tijelo teritorije koja je u pitanju. Nije bilo pokušaja da se npr. Škotlandanima sa mjestom boravka u Londonu obezbijedi pravo učešća na referendumu o prenosu vlasti sa centralnog nivoa na Škotsku ili s druge strane, da se isključe Englezi sa prebivalištem u Škotskoj iz takvog glasanja. Praksa u Švajcercu na referendumima koji su doveli do uspostavljanja kantona Jura jako je interesantan u tom kontekstu. U Švajcercu, ne samo da postoji državljanstvo kantona, već takođe i opština. Kada su referendumi organizovani u dijelu kantona Berne, kako bi se građani pitali da li bi željeli da oforme novi kanton (ovaj proces je doveo do stvaranja kantona Jura), švajcerski državljeni sa prebivalištem na toj teritoriji imali su pravo da glasaju, bez obzira na njihovo opštinsko državljanstvo, dok državljeni tih opština sa prebivalištem van njih nisu imali to pravo.

54. Može se postaviti pitanje da li praksa drugih federalnih država važi za Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora koja *de facto* ako ne i *de iure*, uveliko funkcioniše kao konfederacija. Dok državna zajednica ostaje jedinstveni subjekt međunarodnog prava, obje države članice se ponašaju nezavisno u najvećem broju slučajeva. Suprotno slučaju nekih drugih federalnih država, unutar državne zajednice veza između pojedinaca i odvojenih jedinica unutar zajednice izgleda važnije za osobu koje se tiče nego veza između pojedinca i same državne zajednice. Za osobu sa mjestom prebivališta u nekoj državi članici koja nije država članica čiji je on/ona državljanin, situacija je u velikoj mjeri sličnija nego situacija iz 2001. godine iseljenika koji je želio glasati u svojoj zemlji porijekla. Ipak situacija se ne može u potpunosti poistovjetiti sa glasanjem iseljenika. Treba, takođe, imati na umu da ne postoji nikakav obevezujući međunarodni standard koji zahtijeva da iseljenici trebaju da imaju pravo glasa, iako Rezolucija 1459 Parlamentarne Skupštine o ukidanju ograničenja prava glasa zauzima stav u korist dopuštanja iseljenicima da glasaju u svojoj zemlji porijekla. Ovo međutim nije obavezujući tekst i Evropski sud za ljudska prava je implicitno prihvatio²⁰ da iseljenici mogu da budu isključeni iz glasanja.

¹⁹ Samo stanovnici okruga Brčko, koji nije Entitet, koji bi inače bili lišeni prava državljanstva na nacionalnom nivou, na osnovu ustavnih pravila u vezi sa izborima na bazi dva entiteta, glasaju na nacionalnim izborima čiji su državljeni.

²⁰ Za primjer vidjeti obiter dictum Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Matthews protiv

55. Dok u trenutnoj situaciji Komisija ne pridaje isti značaj argumentu koji govori o praksi u drugim federalnim državama kao što je to bilo 2001. godine, ona ipak primjećuje da ta praksa ostaje kao jedan argument ansuprot postojanju međunarodnog standarda koji daje crnogorskim državljanima sa prebivalištem u Srbiji pravo glasanja.

56. Još jedan argument korišten u izvještaju iz 2001. godine ticao je rizika od vdostrukog glasanja, koji proističe iz činjenice da su do sada crnogorski državlјani sa prebivalištem u Srbiji mogli ostvarivati svoja glasačka prava u Srbiji. Ovo odgovara tradiciji iz bivše Jugoslavije kada su svi državlјani mogli glasati u mjestu prebivališta. Član 7.2 Ustavne Povelje državne zajednice uvodi drugačiju praksu. On predviđa da "državlјanin neke države članice će imati ista prava i dužnosti u drugoj državi članici kao i njeni vlastiti državlјani izuzev prava na glasanje". Član 4 Zakona o državljanstvu Republike Srbije je izmijenjen u Decembru 2004. godine u smislu da državlјanin druge države članice Državne zajednice ima jednak prava na teritoriji Republike Srbije sa izuzetkom prava na glasanje. To ubuduće može spriječiti crnogorske državlјane koji žive u Srbiji da ostvaruju svoje pravo na glasanje u Srbiji. Takav korak, oduzimanja prava glasa jednom znatnom broju ljudi, bi mogao biti posmatran od strane mnogih posmatrača kao kršenje Ustava Srbije i izborne legislature, koji, barem u svom tradicionalnom tumačenju daju svim državlјanima Državne Zajednice sa mjestom boravka u Srbiji²¹ pravo glasa. Usklađenost ove mjere sa članom 3 Prvog protokola evropske konvencije o ljudskim pravima bi takođe moglo biti dovedeno u pitanje. Čini se, u svakom slučaju i nikako sigurno, da će vlasti u Srbiji zaista preduzeti ovaj korak oduzimanja prava glasa postojećih glasačkoj bi moglo biti više od 260 000.

57. Ipak, mora se zaključiti da je argument da bi davanje prava glasa u Crnoj Gori crnogorskim državlјanima sa prebivalištem u Srbiji, a što bi rezultiralo time da bi te osobe imale pravo da glasaju u objema državama članicama Državne Zajednice, više ne bi bio toliko uvjerljiv kao što je bio 2001. godine.

58. Ukoliko, stoga, neki argumenti koje je Komisija upotrijebila 2001. godine više nemaju jednaku težinu, postoje argumenti koji nastavljaju sprječavati da se pravo glasa u Crnoj Gori da crnogorskim državlјanima sa prebivalištem u Srbiji. U načelu ostaje poželjno primijeniti ista pravila za pravo glasa na izborima i referendumima. Ukoliko referendum bude uspješan, crnogorski parlament će biti sazvan da donese

Ujedinjenog Kraljevstva (1999) 28 EHRR 361, para. 64: "...pozicija nije analogna onoj vezanoj za osobe koje nisu u mogućnosti da učestvuju na izborima zato što žive van jurisdikcije, budući da su takvi pojedinci oslabilni vezu imedu sebe i te jurisdikcije"

21 Srpski jezik ima dvije riječi za termin citizen, državlјanin i građanin. Termin građanin se koristi za utvrđivanje izbornih prava i tradicionalno uključuje sve državlјane Jugoslavije odnosno Državne zajednice sa mjestom boravka na toj teritoriji.

odluke o sprovođenju rezultata referenduma. Taj parlament bi stoga trebao da bude odgovoran istom izbornom tijelu koje je donijelo odluku na referendumu

59. Samo ovo, međutim, ne bi moglo da se posmatra kao sprječavanje pomjeranja sa sistema glasačkih prava na bazi mjesta boravka na sistem glasačkih prava na bazi državljanstva. Venecijanska komisija ne smatra, međutim, takav korak odgovarajućim u ovom kontekstu i sadašnjoj fazi.

60. Prije svega, mora se priznati da je republičko državljanstvo u bivšoj Jugoslaviji često bilo bazirano na slaboj vezi sa određenom republikom. Republičko državljanstvo bilo je nasleđivano od oca i bilo je moguće imati državljanstvo republike u kojoj se nikada nije živjelo ili koje nikada ta osoba nije posjetila. Dok je postojala mogućnost promjene republičkog državljanstva, nije bilo nikakvog stimulansa da se to uradi zato što u praksi imati republičko državljanstvo nije imalo nikakve posljedice.

61. U skladu sa Pravilnikom dobre prakse u izbornim pitanjima, Komisija smatra odlučujućim da bi u ovoj fazi uvođenje novih pravila umanjilo legitimnost referenduma.²² pitanje referenduma o nezavisnosti Crne Gore nije novo. Kao što je u prethodnom tekstu napomenuto, 1992. godine je održan referendum koji je bio u korist toga da Crna Gora oformi obnovljenu Saveznu republiku Jugoslaviju zajedno sa ostalim republikama koje to žele. Političke snage koje su bile za nezavisnost Crne Gore nisu prihvatile rezultat referenduma kao konačan i bile na dobitku razlazom Vlade Crne Gore i Miloševićevog režima u Srbiji. Kada je komisija ispitala ustavnu situaciju u Saveznoj republici Jugoslaviji 2001. godine, već je postojala kompletno razvijena debata o referendumu, uključujući i pitanje ko bi imao pravo glasa na njemu. Pod takvim okolnostima, bilo kakva promjena postojećih pravila glasanja u ovom trenutku smatraće se motivisanom čeljenim posljedicama rezultata referenduma i trebalo bi je izbjegći. Posebno je važno da birački spiskovi budu puzdani. Svaki pokušaj dodavanja ovim spiskovima više od 260 000 osoba koje žive van Crne Gore u ovoj fazi bi umanjio kredibilitet i pouzdanost biračkih spiskova.

62. Pod ovim okolnostima Komisija je mišljenja da bi promjena relevantnih pravila i davanje prava glasa crnogorskim državljanima sa prebivalištem u Srbiji bila protivna vlastitim standardima Komisije.

22 Pravilnik dobre prekse u izbornim pitanjima (CDL-AD(2002)023rev., paragraf 63)" Stabilnost zakona je suštinska stvar za kredibilitet izbornog procesa koji je i sam od validnog značaja za konsolidaciju demokratije. Pravila koja se često mijenjaju, a posebno ona koja su komplikovana, mogu zbuniti glasača. Iznad svega, glasači bi mogli zaključiti, ispravno ili pogrešno, da je izborni zakon jednostavno instrument u rukama moćnih i da njihovi vlastiti glasovi imaju malu težinu u odlučivanju rezultata izbora."

B. PRAVO GLASA SRBIJANSKIH DRŽAVLJANA SA PREBIVALIŠTEM U CRNOJ GORI

63. Ukoliko se stoga, čini prihvatljivim da crnogorski državljani sa prebivalištem u Srbiji nemaju pravo da glasaju na referendumu, s druge strane bilo bi poželjno da državljan Srbije sa prebivalištem u Crnoj Gori treba da imaju to pravo. To bi odgovaralo standardnoj praksi u federalnim državama u bivšoj Jugoslaviji, ako i ranijoj praksi u crnoj Gori. Nedavno, neke odluke sudova u Crnoj Gori, odbacile su, a bazi člana 7.2 Ustavne povelje državne zajednice, zahtjeve novopridošlih državnih Srbije da budu uključeni u biračke spiskove. Međutim, 5. decembra 2005. godine na generalnom zasjedanju Vrhovnog suda Crne Gore odlučeno je da državljan Srbije sa prebivalištem u Crnoj Gori i koji ispunjavaju druge zakonske zahtjeve, imaju pravo da glasaju u crnoj Gori i trebaju da budu upisani u biračke spiskove. Ovo je pitanje otuda riješeno na zadovoljavajući način

C. ZAHTJEV MJESTA BORAVKA

64. Što se tiče zahtjeva za period od 24 mjeseca boravka prije sticanja prava glasa Komisija je smatrala isti pretjeranim u svom izvještaju iz 2001. godine. Budući da Ustav Crne Gore daje pravo glasa svakom punoljetnom državljaninu, diskutabilna je činjenica, u odsustvu dobrog opravdanja, da zakonodavstvo ide tako daleko da se na osnovu crnogorskog ustavnog zakona oduzima pravo glasa za period od 24 mjeseca državljanima koji su se vratili u crnu Goru nakon što su živjeli negdje drugdje. Prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, pravo glasa, prema članu 3 Prvog protokola nije apsolutno već može biti podložno ograničenjima. Dok država ima mogućnost procjene kod navođenja uslova za glasanje, takvi uslovi ne smiju umanjiti pravo glasa do te mjere da mu umanje suštinu i liše ga djelotvornosti. Oni moraju služiti legitimnom cilju i ne smiju biti neproporcionalni.^[23] Test koji se tiče prebivališta samnje po sebi prihvatljiv,^[24] ali da li je opravdana dužina perioda?^[25] Primarni lijek za nekoga ko je oštećen zahtjevom od 24 mjeseca bi bila potraga za

23 Vidjeti Matthews protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1999) 28 EHRR 361, paragraf 63. takođe Mathieu-Mohin protiv Belgije (1987) 10 EHRR 1, parografi 51-52 i Hurst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (No 2) (2005).

24 Vidjeti primjer X protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1979) 15 DR 137 i X protiv Ujedinjenog Kraljevstva (1982) 28 DR 99. U Bruno Py protiv France (odlučeno 11. januara 2005.), sud je potvrdio 10-ogodišnji zahtjev za prebivalištem u svim posebnim okolnostima u Novoj Kaledoniji.

25 U Ujedinjenom Kraljevstvu, postoji zahtjev za prebivalištem u relevantnoj izbornoj oblasti, ali nije podložan periodu čekanja, izuzev u slučaju Sjeverne Irske, gdje se traži period od tri mjeseca boravka u zemlji prije registracije glasača. Razlog za ovo posebno pravilo je da bi se obeshrabrilici stanovnici Republike Irske se preseljavaju preko granice kako bi glasali na izborima u Sjevernoj Irskoj

istim kod domaćih sudova, na bazi stava da je to u sukobu sa pravom na glasanje koje je garantovano Ustavom. Međutim, do sada, što se tiče međunarodnih standarda, manji zahtjev (6 mjeseci na primjer) bi sigurno bio unutar granice državne procjene.²⁶ granica od 12 mjeseci bi takođe mogla da bude prihvatljiva u Strazburu, u zavisnosti od iznesenih razloga za nametanje takve granice. Ipak, ukoliko bi se referendum po ostalim pitanjima sproveo na zadovoljavajući način, nije sigurno da li bi zadržavanje pravila od 24 mjeseca dovelo do dovođenja u pitanje zakonitosti referenduma

V. ZAKLJUČCI

65. venecijanska komisija smatra da zakonodavstvo Republike Crne Gore o referendumu, onakvo kakvo je, ne krši važeće međunarodne standarde u vezi sa pitanjima koja je pokrenula Parlamentarna Skupština. Komisija naglašava da su postojeći međunarodni standardi dosta otvoreni, bazirani na raznim ustavnim praksama mnogih država i sotavljuju veliki dio procjeni i tradiciji pojedinih država. Ipak, to ne znači neophodno da bi predviđeni referendum o nezavisnosti trebao biti sproveden na bazi postojećeg zakonodavstva. Naprotiv, Komisija čvrsto preporučuje ozbiljne pregovore između većine i opozicije u crnoj Gori kako bi se postigao konsenzus u vezi sa načelnim stvarima koje se tiču održavanja i implementacije predloženog referendumu, a posebno kad je u pitanju određena većina koja treba da bude zahtijevana da bi se osiguralo da ishod referendumu bude prihvaćen od strane svih glavnih političkih grupa u Crnoj Gori. Evropska Unija koja na osnovu sporazuma o izmjeni Ustavne povelje državne zajednice od 7. aprila 2005. godine, igra specifičnu ulogu u tom smislu, mogla bi djelovati kao fasilitator u tim pregovorima. ukoliko se pronađe konsenzusno rješenje o potrebnoj većini to bi osnažilo legitimitet rezultata referendumu, a ukoliko bi se ta većina dostigla, to bi bila čvrsta osnova za crnogorsku nezavisnost. Konsenzus o potebnoj većini bi takođe olakšao implementaciju referendumu u skladu sa pravilima izloženim u Ustavu crne Gore. Ostala pitanja u vezi sa kojima se treba tražiti sporazum u takvim pregovorima uključuju ispitivanje referendumskog pitanja, pravila o kampanji i njenom finansiranju, neutralnost medija, procesa glasanja i ostala pitanja s tim u vezi.

66. Što se tiče pitanja prava glasa crnogorskih državljana sa prebivalištem u Srbiji, Komisija ne može preporučiti promjenu glavnog obima sadašnjih izbornih pravila

²⁶ U svom parilniku dobre prakse u izbornim pitanjima, usvojenom u oktobru 2002. godine, Venecijanska komisija konstatovala je da zahtjev u vezi sa mjestom prebivališta može biti nametnut kao uslov za glasanje, ali ne bi treba da prelazi 6 mjeseci. Cf. I. 1.1 c.

koja bi podrazumijevala dodavanje više od 260 000 ljudi glasačkim spiskovima. Takva promjena bi u sadašnjoj fazi bila neodgovarajuća po neophodnu stabilnost pravila glasanja i bila bi na štetu zakonitosti referenduma kao i pouzdanost biračkih spiskova.

67. Što se tiče sprovоđenja referenduma, postoje primjenljivi međunarodni standardi koji će morati biti ispoštovani. Trenutno može se samo navesti da važeće zakonodavstvo ne sprječava da rade u skladu satakvim standardima. Međunarodno posmatranje referenduma bi zasigurno moglo doprinijeti osiguranju poštovanja tih standarda.

PROFIL ORGANIZACIJE

Centar za monitoring CEMI

Centar za monitoring CEMI je nevladina organizacija osnovana marta 2000. godine sa osnovnim ciljem da doprinese implementaciji standarda koji predstavljaju preduslov da se Crna Gora priključi međunarodnoj zajednici razvijenih država, kroz kontinuirani monitoring društvenih procesa u Crnoj Gori, isticanje anomalija i nuđenje alternativnih rješenja.

Vizija CEMI-ja je Crna Gora zemlja slobode, blagostanja, vladavine prava i mogućnosti.

Misija CEMI-ja je promovisanje i zastupanje vrijednosti otvorenog društva i vladavine prava u Crnoj Gori.

Osnovne oblasti rada CEMI-ja su: nadgledanje izbornog procesa, reforma zakonodavstva, monitoring i zaštita ljudskih prava i sloboda, monitoring poštovanja i implementacije Ustava i zakona, monitoring tranzicionalnih procesa, promocija vrijednosti građanskog društva u Crnoj Gori.

Tijela CEMI-ja su: Skupština, Upravni odbor, Izvršni i Programske direktore, Programske savjet. Jedan od najznačajnijih CEMI-jevih uspjeha je otvorenost prema svim građanima koji iskažu interesovanje da učestvuju u njegovim aktivnostima. Ovu činjenicu najbolje ilustruje podatak da je više od 3500 punoljetnih građana sa pravom glasa bilo uključeno na volonterskoj osnovi u aktivnosti CEMI-ja, što čini skoro 1 % ukupnog biračkog tijela u Crnoj Gori. Ovaj broj je najbolji pokazatelj koliko važnu ulogu CEMI ima u demokratskom razvoju Crne Gore.

Donatori koji su u prethodnom periodu podržavali projekte CEMI-ja su: Norveška narodna pomoć NPA, Međunarodni centar Ulof Palme, Fondacija Instituta za otvoreno društvo, Nacionalna zadužbina za demokratiju – NED, Švedski Helsinski komitet, Američka ambasada, Njemačka ambasada, Britanska ambasada, Ambasada Švajcarske, Ambasada Finske, Kraljevska ambasada Holandije, Balkan Trust for Democracy, Austrijska agencija za razvoj ADA, Delegacija Evropske komisije, Kanadska agencija za međunarodni razvoj CIDA, Freedom House iz Vašingtona, Constitutional and Legal Policy Institute, COLPI, OSCE – ODIHR Varšava, i USAID ORT kroz Montenegro Advocacy Program MAP, USAID – OTI, Skupština Republike Crne Gore i Vlada Republike Crne Gore.

Partneri CEMI-ja su: CeSID, Beograd, CEDEM, Podgorica, CRNVO, Podgorica, Juventas, Podgorica i PR centar, Podgorica.

Programi CEMI-ja su: izbori, vladavina prava, dobra uprava, civilno društvo i evropske integracije.

I IZBORI

- Građansko nadgledanje izbora i referendumu
 - o Monitoring izbora u Crnoj Gori: Predsjednički izbori: 11. maj 2003, 09. februar 2003, 22. decembar 2002, Parlamentarni izbori: 20. oktobar 2002, 22. april 2001, 10. septembar 2006, Lokalni izbori: 29. decembar 2005. Mojkovac, 10. decembar 2005. Cetinje, 22. april 2005. Budva, 26. mart 2005. Nikšić, 12. mart 2005. Nikšić, 26. decembar 2004. Kotor, 12. decembar 2004. Kotor, 29. avgust 2004. Žabljak, 9. maj 2004. Herceg Novi, 2. maj 2004. Tivat, 18. april 2004. Tivat, 20. oktobar 2002. Podgorica i Tivat, 15. maj 2002, 11. jun 2000. Podgorica i Herceg Novi, 10. septembar 2006. 14 opština.
 - o Monitoring referendumu o državnopravnom statusu Republike Crne Gore, 21. maj 2006.
 - o Učešće u međunarodnim misijama: Predsjednički izbori u Azerbejdžanu u oktobru 2003. godine (kao dio OSCE/ODIHR misije), Predsjednički izbori u Kirgistanu u julu 2005. godine (kao dio OSCE/ODIHR misije), Predsjednički izbori u Ukrajini u decembru 2004. godine (kao dio ENEMO misije), Predsjednički izbori u Kirgistanu u martu 2005. godine (kao dio ENEMO misije), Parlamentarni izbori u Albaniji u julu 2005. godine (kao dio ENEMO misije), Predsjednički izbori u Kazahstanu u decembru 2005. godine (kao dio ENEMO misije), Parlamentarni izbori u Ukrajini u martu 2006 (kao dio ENEMO misije).
 - o Okrugli sto o statusu i ulozi nevladinih organizacija u društvu,
 - o Trening za trenere političkih partija

II VLADAVINA PRAVA

- o Monitoring člana 5. i 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima
- o Monitoring poštovanja prava na odbranu i prezumpcije nevinosti
- o Zakon o finansiranju političkih partija (usvojen u Skupštini Republike Crne Gore 2004. godine i trenutno dio pozitivnog zakonodavstva)
- o Zakon o političkim partijama (usvojen u Skupštini Republike Crne Gore 2004. godine i trenutno dio pozitivnog zakonodavstva)
- o Model Zakona o centralnom biračkom spisku

- o Model Zakona o izboru odbornika i poslanika
- o Model Zakona o Državnoj izbornoj komisiji

III DOBRA UPRAVA

- o Edukacija javnih funkcionera o konfliktu interesa
- o Kampanja za uvođenje Ombudsmana u pravni sistem Crne Gore
- o Javna rasprava o Zakonu o zaštitniku ljudskih prava i sloboda
- o Studija slučaja – finansiranje političkih partija u Crnoj Gori
- o Monitoring rada Zaštitnika ljudskih prava i sloboda
- o Watchdog implementacije Zakona o finansiranju političkih partija i Zakona o političkim partijama
- o Monitoring finansiranja političkih partija

IV CIVILNO DRUŠTVO

- o PR centar - Centar za odnose sa javnošću nevladinih organizacija
- o Upoznaj sistem da bi ga mijenjao – vršnjačka edukacija o političko-pravnom sistemu Crne Gore
- o Monitoring rada popisivača na terenu prilikom popisa u Crnoj Gori
- o Institut za građansko društvo i demokratiju
- o Strategija kao sredstvo – povjerenje kao cilj

V EVROPSKE INTEGRACIJE

- o Upoznaj Evropsku uniju – vršnjačka edukacija o EU
- o EU debatni klubovi
- o Komunikaciona strategija u procesu pridruživanja EU
- o Istraživanja percepcije građana o procesu pridruživanja Crne Gore Evropskoj Uniji.
- o Edukacija funkcionera lokalnih samouprava o EU

Više informacija o projektima i organizaciji može se naći na Internet prezentaciji www.cemi.cg.yu.

O autorima...

Prof. dr Srđan Darmanović je dekan i profesor na Fakultetu političkih nauka u Podgorici, jedan od osnivača i predsjednik Centra za demokratiju i ljudska prava (CEDEM). Član je Programskog savjeta CEMI-ja.

Prof. dr Veselin Pavićević je profesor izbornog prava i sociologije na Ekonomskom fakultetu, Fakultetu političkih nauka, kao i šef odjeljenja za empirijska istraživanja u CEDEM-u. Predsjednik je Programskog savjeta CEMI-ja.

Kubo Keiichi je kandidat za doktora, Odsjek za vladu, Londonska škola za ekonomiju i političke nauke kao i saradnik u istraživanju, Fakultet za političke nauke i ekonomiju, Waseda univerzitet.

Dr Miloš Bešić je profesor sociološke grupe predmeta na Fakultetu političkih nauka i glavni istraživač u CEDEM-u.

Olivera Komar je programska direktorka Centra za monitoring CEMI i saradnik na Fakultetu političkih nauka na komparativno-političkoj grupi predmeta. U projektu „Gradanskog nadgledanja Referenduma“ je obavljala posao koordinatora referendumskih procedure.

Zlatko Vujović je predsjednik Centra za monitoring i saradnik na grupi predmeta vezanoj za izborne sisteme i javno mnjenje na Fakultetu političkih nauka. Bio je koordinator projekta „Građansko nadgledanje Referenduma“.

Pavle Gegaj član Upravnog odbora CEMI-ja, a bio je šef istraživačkog tima CEMI-ja i finansijski direktor. U projektu „Građanskog nadgledanja Referenduma“ je obavljao posao PVT koordinatora.

CIP – Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

342.573(497.16)“2006” (082)

REFERENDUM u Crnoj Gori 2006.godine /
[priredila Grupa autora]. – Podgorica : Centar
za monitoring – CEMI, 2006 (Podgorica : Studio
Mouse). – 228 str. : tabele, graf. prikazi ; 25
cm

Tiraž 500.

ISBN 86-85547-09-1

a) Референдум – Црна Гора – 2006 – Зборници
COBISS.CG-ID 11017744